

Albani Kirke og Kirkegård

*En oversigt over de arkæologiske kil-
ders udsagn til belysning af Skt. Albani
Kirke og Kirkegårds historie i perioden
ca. 900 til 1250*

Af Kirstine Haase

CENTRUM. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 12 2022

CENTRUM. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 12 2022

E-publikation udgivet af Forskningscenter CENTRUM ved Odense Bys Museer 2022
ISBN 978-87-90464-39-4

© Odense Bys Museer & forfatteren

Redaktion: Mads Runge

Odense Bys Museer

Overgade 48

5000 Odense C

museum@odense.dk

www.odensebymuseer.dk

www.odensebymuseer.dk/forskning/forskningscentret-centrum/

Forsideillustration: Graffiti forestillende Skt. Albani Kirke, indridset på siden af Claus Bergs altertavle i Odense Domkirke, Skt. Knuds Kirke. Foto: Odense Bys Museer.

Indhold

Indledning	5
Læsevejledning	5
Undersøgelseshistorie	11
Kirkens placering i byen	12
Terræn	17
Området efter Reformationen	19
Kirkernes udviklingshistorie	20
Trækirkerne	20
Trækirke 1	20
Datering af Trækirke 1	23
Trækirke 2	24
Arentofts datering af Trækirke 2	30
Nye dateringer af trækirkerne	31
Konklusion angående dateringsmodellerne	39
Stenkirken	40
Kirkernes fysiske placering og rekonstruktioner	42
Konklusion angående kirkernes placering	44
Kirkegårdens afgrænsning	45
Afgrænsningen af kirkegården før år 1100	48
Den nordlige afgrænsning	48
Den østlige afgrænsning	51
Den sydlige afgrænsning	52
Den vestlige afgrænsning	57
Afgrænsningen af kirkegården i 1100-tallet	65
Afgrænsningen af kirkegården i senmiddelalderen	68
Begravelserne	70
OBM3183	72
OBM8200	74
OBM8541	74
1955	74
1980	75
1982	77
1983	78
Opsamling for OBM8541	79

OBM9784	79
OBM9785	81
Felt 1	81
Felt 4	81
Felt 5	81
Felt 6	81
Felt 7	82
Opsamling for OBM9785	82
OBM9776	83
Rumlig analyse af begravelserne på Albani kirkegård	85
Kønsopdeling af kirkegården	89
Social differentiering på kirkegården	93
Anden markering af grave – trækulsgrave og ”hvide” grave	96
Konklusion på køns- og social opdeling på Albani kirkegård	98
Genstande og aktiviteter på kirkegården	98
Genstande i grave eller gravfyld	98
OBM3183	98
OBM8541	99
OBM9784	100
OBM9785	101
OBM9776	101
Genstande og aktiviteter på kirkegården, der ikke er relateret til grave eller gravfyld	102
OBM3183	102
OBM8541	102
OBM9784	103
OBM9785	104
OBM9776	104
Samlet rumlig analyse af genstande og aktiviteter på kirkegården	107
Genstande knyttet til begravelserne	117
Analyse af anlæggene på kirkegården	117
Afsluttende bemærkninger og Fremtidige perspektiver	117
Undersøgelsesoversigt	118
Taksigelse	122
Litteratur	122

Indledning

Med reformationen skete der en væsentlig ændring i den kirkelige topografi i Odense. Hårdest gik det ud over Albani Kirke og kirkegård, hvor kirken blev nedbrudt, og størstedelen af kirkegården blev om-lagt til torv. Derfor er der i dag ingen spor i bybilledet af hverken kirke eller kirkegård. De eneste kilder vi har til kirken og kirkegårdens udseende og forandring gennem tid, er derfor skriftlige kilder, enkelte kort samt de arkæologiske udgravninger, der er foretaget i området siden slutningen af 1800-tallet. Det følgende er derfor et forsøg på at samle og analysere den viden, vi har, om Albani Kirke og kirkegård baseret på førnævnte kilder. Via dette overblik er det hensigten at kortlægge de arkæologiske kilders udsagn og udpege materialets potentiale og fremadrettede forskningsmuligheder.

Læsevejledning

Rapporten er opbygget tematisk og ikke efter arkæologisk sagsnummer, dog fungerer sagsnumrene nogle steder som underopdeling. Sagsnumrene er knyttet til anlægsarbejder og dermed udtryk for en tilfældig opdeling af området.

De overordnede temaer er:

- Kirkens placering i den tidlige by.
- Kirkens udviklingshistorie.
- Kirkegårdens afgrænsning, udstrækning og alder.
- Begravelserne, kønsfordeling og social differentiering på kirkegården.
- Genstande og aktiviteter knyttet til kirkegården fra perioden 900-1250.

Undervejs i rapporten vil der være en række illustrationer, der skal understøtte de enkelte afsnit. På illustrationerne, hvor begravelserne optræder, vises disse som hovedregel som punkter. Dette skyldes materialets meget forskelligartede dokumentationsniveau. Udgravninger fra 1980'erne er digitaliseret som udgravningsfelter, men den enkelte begravelse er kun markeret som et punkt. De præcise koordinater fremgår af feltdokumentationen, der befinder sig i arkivet på Odense Bys Museer. For en enkelt udgravning er det enkelte skelets placering digitaliseret som en cirkel, der repræsenterer hovedet og en streg, der repræsenterer kroppens placering. Det ideelle ville være at alle begravelserne var digitaliseret på denne måde samt at gravenes udstrækning også fremgik af oversigterne. Men dette har ikke været muligt at gennemføre i nærværende undersøgelse, derfor er der truffet en beslutning om at alle begravelser repræsenteres som punkter (med enkelte undtagelser).

Når et anlæg eller en genstand fra en udgravning omtales i det følgende, vil der være en henvisning til sagsnummeret (f.eks. OBM9776) efterfulgt af det konkrete kontekstnummer eller genstandsnummer (f.eks. lag 150 eller X97).

På kortet (fig.1) ses den moderne bys vejnet, så det er muligt at orientere sig i forhold til de gader, der omtales i nærværende rapport. Albani Kirke er markeret med en rød firkant. Dog skal man være opmærksom på at I. Vilhelms Werners Plads (stedet for OBM9776) blev nedlagt ved byomdannelseprojektet (pr. år 2022) og derfor ikke findes på moderne kort. Pladsen lå oprindeligt i det område, der nu omkranses af Overgade, Skomagerstræde, Albani Torv og Torvegade.

I fig. 3 er den tidlige middelalders gadenet lagt ned over kortet over den moderne by og Albani Kirkes placering markeret med en rød firkant. Den tidlige middelalders gadenet er ikke kendt i sin fulde udstrækning, derfor er dele af kortet en sammensætning af oplysninger fra Braun og Hogenbergs pro-

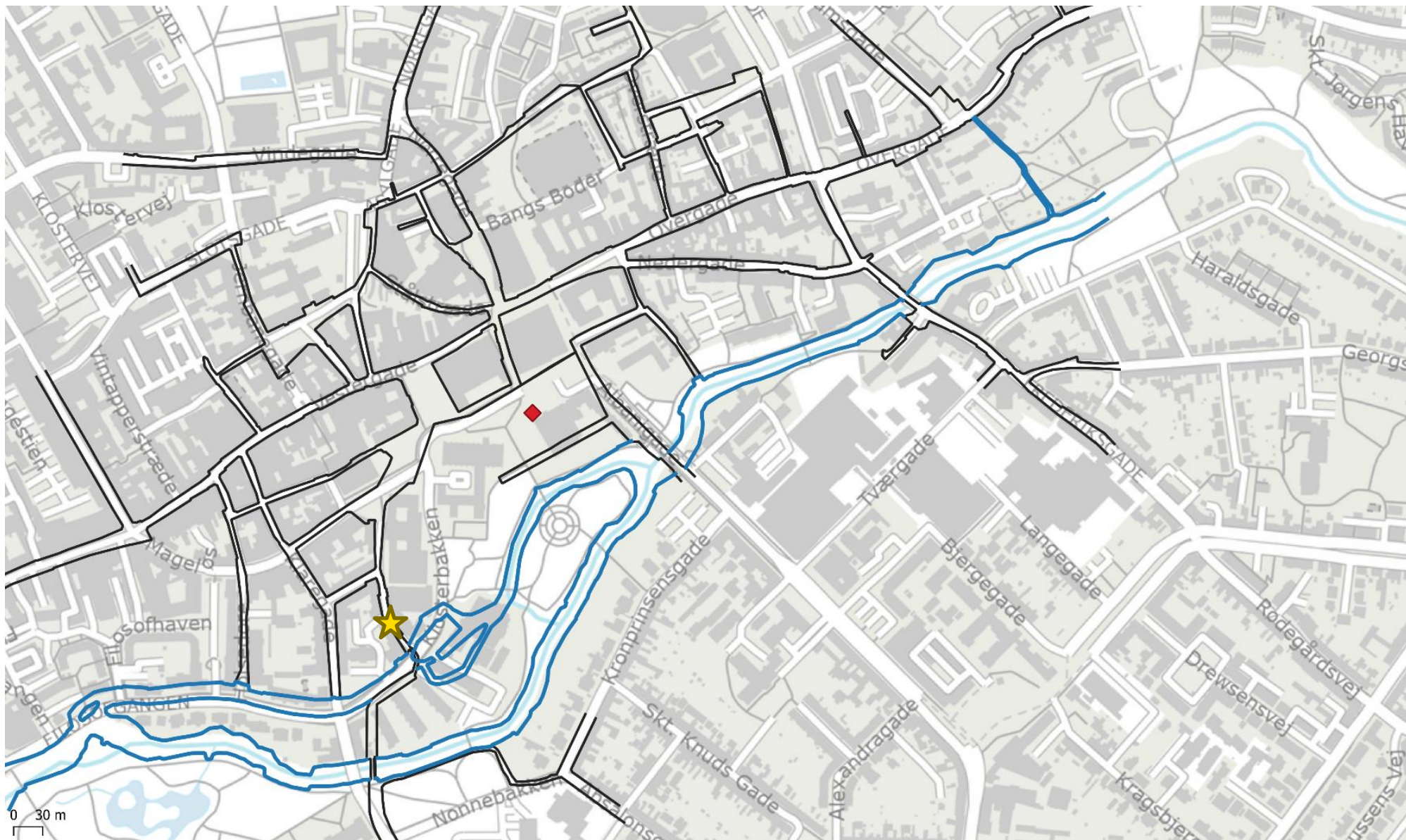
spekt fra 1593 (fig. 4), skriftlige kilder og arkæologiske udgravninger. Det vigtigste at lægge mærke til er området omkring Albani Kirke fra overgangen over åen mod syd til Overgade i nord. Disse kort vil man med fordel kunne støtte sig til under læsningen. Der vil undervejs blive henvist til husnumre på Albani Torv. Disse refererer til husnumrene, som de optræder i vejvisere fra 1800-tallet og frem til i dag begyndende med nr. 1 ved Skt. Knuds Domkirke og derefter stigende i retning mod uret langs Albani Torvs sydside (fig. 2).

Figur 1 Odense By 2021, placeringen af Skt. Albani Kirkes tomt er markeret med en rød firkant. Kort: DTK/ Skærmkort, Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Figur 2 Kort der viser husnumrene på Albani Torv (nr. 1 (ubebygget) til 5 mod syd samt nr. 8-14 mod nord), som der vil blive refereret til i teksten. Kilde: Odense Kommune WebGIS, Forvaltningstjenesten, basiskort.

Figur 3 Det middelalderlige gadenet (sort) samt det middelalderlige forløb af Odense Å (blå) lagt over et moderne kort. Åens nordlige løb i den vestlige del af byen blev fyldt op i begyndelsen af 1900-tallet. Albani Kirke er markeret med en rød firkant. Den gule stjerne markerer Munkemøllestræde. Baggrundskort: DTK/ Skærmkort, Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering. Det middelalderlige gadenet er baseret på (A. Christensen, 1988).

Figur 4 Braun og Hogenbergs prospekt over Odense ca. 1593. Albani Kirke er vist sydvest for torvet, men teksten fortæller at kirken "nu er forsvundet" (Braun, 1572-1617).

Undersøgelseshistorie

Den følgende redegørelse er baseret på de arkæologiske undersøgelser, der er foretaget i området hvor Albani kirke og kirkegård lå indtil reformationen. Bagerst i rapporten ses en samlet liste over de arkæologiske undersøgelser og deres sagsnumre (se også fig. 5 og fig. 69). Undersøgelsernes samlede areal udgør omtrent 2400 m² indenfor kirkegårdens område, da dette var størst.

De første undersøgelser fandt sted i 1886 og blev foretaget af inspektør ved Nationalmuseet Henry Petersen. Her lokaliserede H. Petersen stenkirken, der formentlig er opført i 1100-tallet. Dokumentationen består af tegninger (akvareller) samt en beretning. Originalmaterialet opbevares i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske arkiv. Indtil 1955 blev der gjort spredte observationer i området med bl.a. fund af skeletdele samt en stensarkofag i porten til Albani Torv nr. 1 (nu nedrevet). Disse fund er beskrevet i diverse artikler i Fyens Stiftstidende og Berlingske Tidende af skoleleder Hans Rasmussen samt i korrespondance mellem Henry Petersen og Hans Rasmussen. Sidstnævnte opbevares dels i Odense Bys Museers arkiv og dels i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske arkiv. I 1940'erne foretog C.G. Schultz undersøgelser af Skt. Knuds Kirke som også berørte de ældste dele af Albani kirkegård, men som det også nævnes i det følgende, er der ikke gjort observationer, der er relevante for undersøgelsen af Albani Kirke og kirkegård.

I 1955 blev der foretaget udgravninger på Albani Torv i forbindelse med anlæggelse af en parkeringskælder. Odense Bys Museer forestod udgravninger og dokumentationen, i form af oversigtsplaner og beretninger, ligger i museets arkiv. Observationerne blev også publiceret i en artikel i museets årbog (Albrechtsen, 1956). Under disse udgravninger blev kun kirkegården berørt.

Da Albani Torv 2 og 3 blev revet ned, blev der igen foretaget arkæologiske undersøgelser. Disse forløb over årene 1980 til 1984. Originalmaterialet herfra i form af dagbøger, fotos, skeletark og tegninger samt beretningerne opbevares på Odense Bys Museer. Resultaterne blev også publiceret i bogen "Albani Kirke og Torv" (Arentoft et al., 1985). Udgravningerne fra 1980-84 berørte både kirkegården og kirketomten. Man fandt spor af to trækirker (Trækirke 1 og 2) samt stenkirken. Fra 1993 til 2021 er der løbende sket overvågning og udgravning i området i forbindelse med ledningsarbejder. Den største sammenhængende udgravning af kirkegården er foretaget i forbindelse med byomdannelsesprojektet "Fra Gade til By" i 2016. Al dokumentationen opbevares på Odense Bys Museer og der er løbende udgivet en lang række artikler, der berører forskellige aspekter af udgravningsresultaterne (se litteraturlisten).

Udover bogen "Albani Kirke og Torv" er der en samlet oversigt over Albani Kirkes udviklingshistorie i *Danmarks Kirker Vol. IX*, Odense amt, bd. 3 udgivet fra 1998 til 2001 (DK, 1998). Her berøres kirkegården kun ganske lidt. I en artikel fra 2019 opsummeres Albani Kirkes udviklingshistorie og suppleres med den nyeste arkæologiske viden (Bjerregaard, 2019). Heller ikke her berøres kirkegården nævneværdigt. Nærværende redegørelse er dermed det første forsøg på en samlet oversigt over kirkegårdens udviklingshistorie set i sammenhæng med kirkens udviklingshistorie.

Det er på baggrund af ovennævnte undersøgelser at nedenstående data er tilvejebragt. Det skal dog ikke forstås således at alle arkæologiske udgravninger har ført til en totaludgravning af området. Fig. 5 er en samlet oversigt over udgravningerne i området, men af denne figur fremgår det ikke, hvor man har lavet totalundersøgelser og hvor det stadig (teoretisk) er muligt at finde spor af kirken og begravelser. Der har i perioder foregået anlægsarbejder i områder som først senere er arkæologisk undersøgt (som f.eks. opførelse af huse langs sydsiden af Albani Torv – se fig. 16). De arkæologiske udgravninger, der ligger ude på kirkegården (udenfor kirketomten) er alle gravet til undergrund og dermed er alle potentielle observationer gjort i disse områder. Dog har stort set alle områder vist tegn på at de øver-

ste lag har været påvirket af anlægsarbejder forud for udgravningerne. Dermed anses nogle arkæologiske data for at være gået tabt.

Fredningen af kirkeruinen betyder at de steder, hvor man i nyere tid er stødt på spor af stenkirken, og disse ikke har været truet af anlægsarbejder, har man ikke foretaget yderligere arkæologiske undersøgelser i de underliggende lag. Dermed er der nogle felter, hvor der stadig kan være bevaret spor af trækirkerne, begravelser eller ældre strukturer. Det betyder også at det ikke er i alle felter, hvor fravær af spor af trækirkerne reelt er fravær af arkæologiske observationer, man har blot ikke haft muligheden for at foretage undersøgelser.

Dette er forsøgt illustreret i fig. 6. Her er det markeret med grå, hvor det formodes at de arkæologiske undersøgelser har været totale. I alle disse felter er man stødt på spor af stenkirken, trækirkerne eller begravelser de steder, hvor det kunne forventes. Fravær af anlæg et sted, hvor de kunne forventes i de totalundersøgte felter, er dog ikke ensbetydende med, at der aldrig har været spor, da dette kan skyldes begravelsesaktivitet eller anlægsarbejder. Felter, hvor der er undersøgt til dele af stenkirken eller trækirkerne er dukket op, er markeret med grøn. Dette angiver også, hvor det kan formodes at der er spor efter hhv. stenkirke og trækirker. I nogle af disse felter er der så at sige fritlagt arkæologiske anlæg, på en sådan måde at de tilstedende kulturlag er borte enten pga. arkæologisk aktivitet eller af ældre anlægsarbejde, så de er efterladt som "øer". Dette er f.eks. tilfældet med fundamentsten fra stenkirken i OBM3183. I felt C2_Nord er der gjort iagttagelser af Trækirke 2 og klokkestøbegruben under Trækirke 1 via "gratisprofiler", men disse er ikke totaludgravet (Arentoft, 1983a, s. 32). Arentoft noterer at området er meget forstyrret af begravelser og aktiviteter til stenkirken samt en ældre fjernvarmeledning, der gennemskærer den nordlige del af området, men at det er her der er mest potentielle i forhold til at finde trækirkernes nordvæg. Se yderligere detaljer under "Kirkernes udviklingshistorie".

Dagens terræn ligger omkring kote 13 m¹. Trækirkernes yngste gulvlag er registreret omkring kote 11,60 m, stolpehullerne til trækirken er påtruffet mellem kote 10,8 m og 11,5 m (afhængigt af bevareingsgrad). Fundamentet til stenkirken ses mellem kote 10,8 m (vest) og kote 11 m (øst). Bispegravens sarkofag er bevaret in situ og påtræffes omkring kote 11,20 m. Det er i disse niveauer man må forvente at eventuelle bevarede fortidsminder findes.

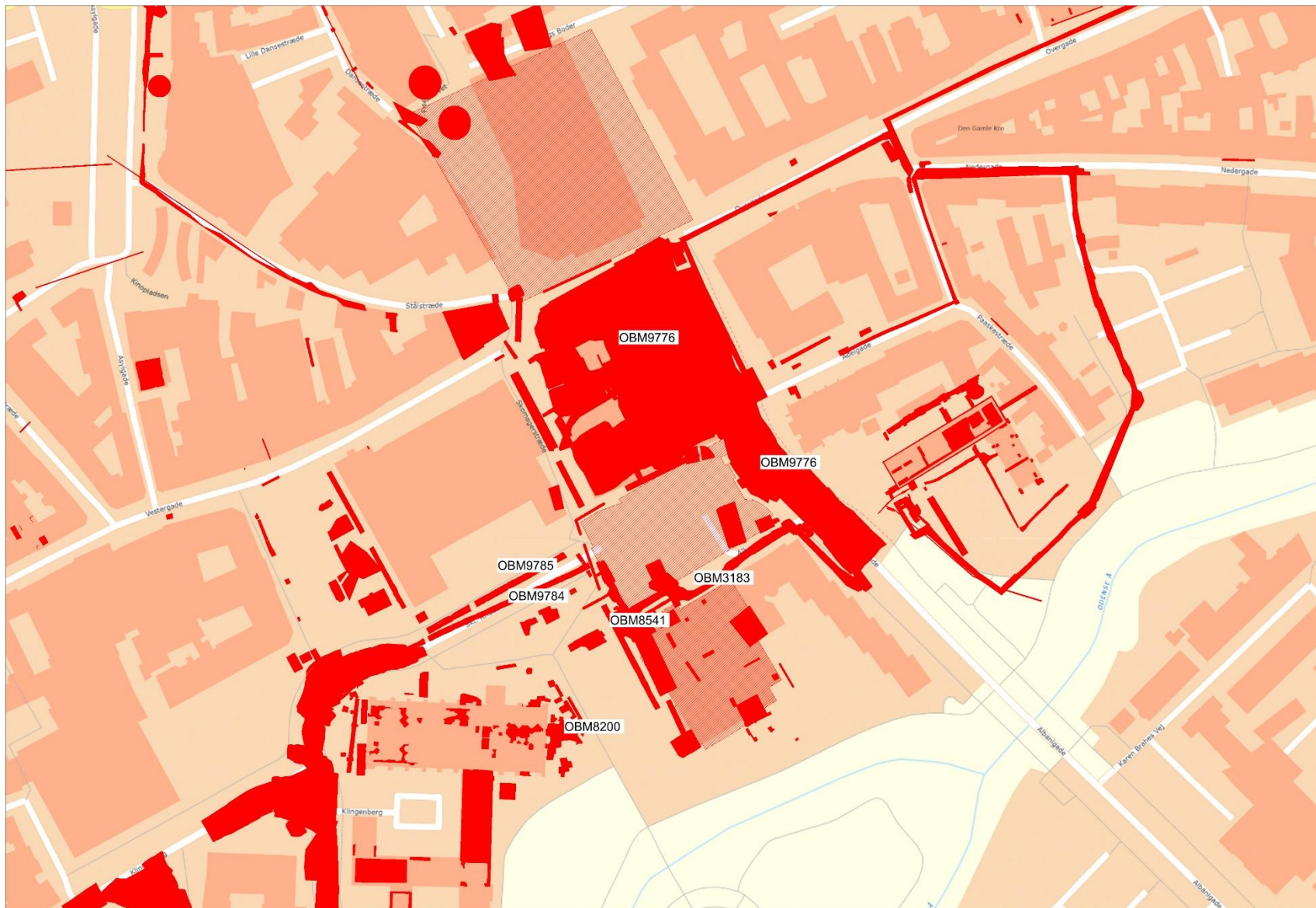
Kirkens placering i byen

Resultaterne fra udgravninger i Odenses bymidte tyder på, at den første Albani Kirke blev placeret i et område, hvor der i forvejen var bebyggelse (fig. 7) (Jacobsen, 2001; Runge & Henriksen, 2018). Den præcise datering af den ældste trækirke er usikker, men det er sikkert, at trækirken (i sin ældre eller yngre form) har eksisteret i 1000-tallet (J. T. Christensen & Hansen, 2017). Arkæologisk er der ikke fundet sikre spor af bebyggelse præcis samme sted som trækirkerne, men omtrent 50 m mod nord, er der fundet et stolpebygget hus, der ser ud til at have været i brug i 900-tallet samt et øst-vestgående hegnsforløb fra samme periode (Haase, 2019, s. 5; Haase & Olsen, 2021). Hegnsforløbet ser ud til at markere grænsen mellem toften og gadeforløbet, der senere får navnet Overgade/Vestergade og er den øst-vestgående hovedfærdselsåre gennem byen. På strækningen fra nutidens Vestergade 70-74,

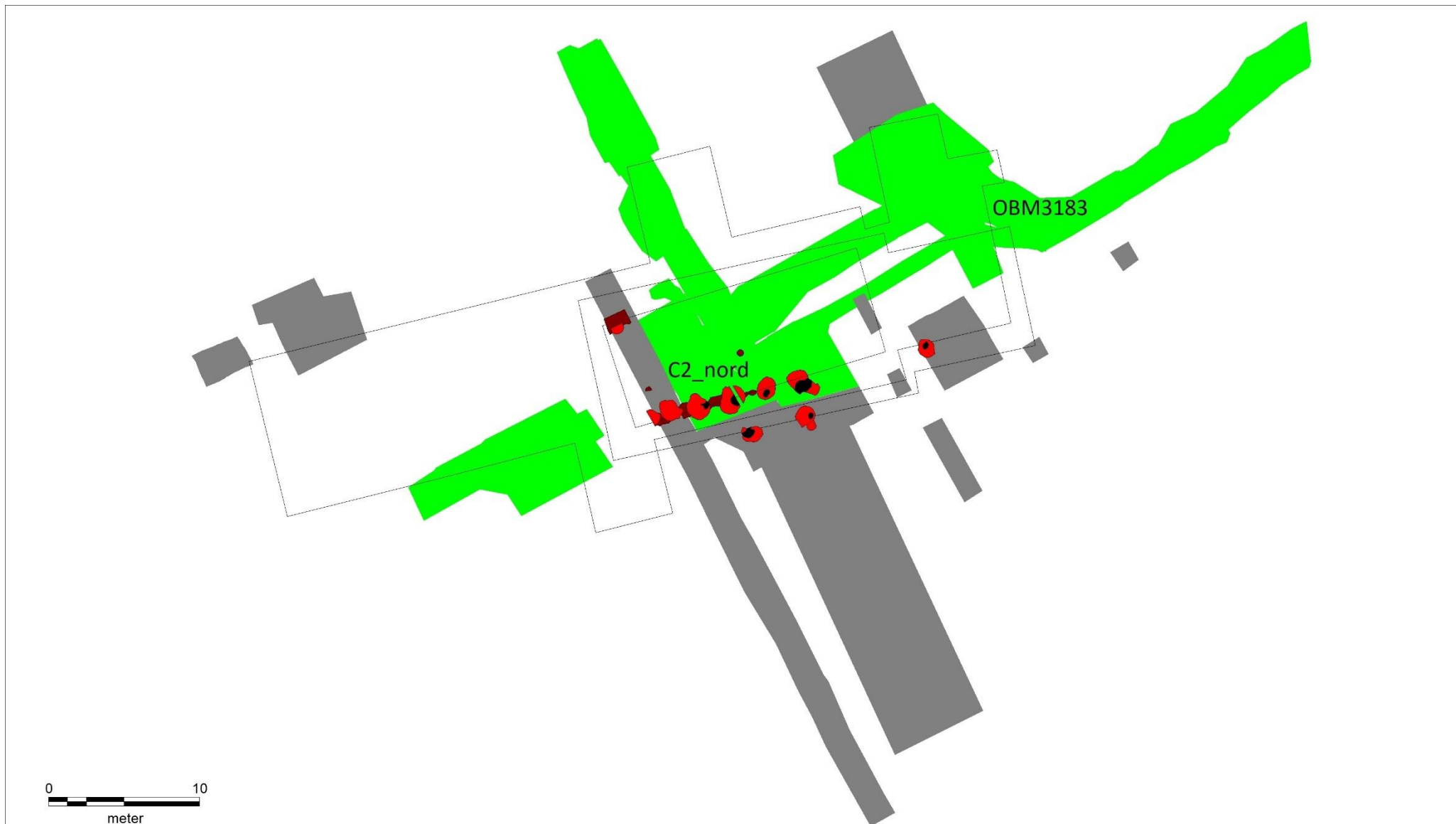
¹ Indtil 2005 benyttedes Dansk Normal Nul (DNN) som udgangspunkt for koteangivelse (Dansk Normal Nul, DNN). Dette system blev afløst af Dansk Vertikal Reference 1990 (DVR90). Forskellen mellem de to systemer varierer med maksimalt 16 cm og anses derfor for at være uden betydning i nærværende sammenhæng.

omtrent 500 m vest for kirken, og hen mod kirken, er der ligeledes fundet bebyggelsesspor i form af langhuse og grubehuse, der alle ser ud til at placere sig i perioden 700-1000-tallet (Runge & Henriksen, 2018, s. 12ff). Derudover er der fundet et mindre antal stolpehuller, der er ældre end kirkegården, jævnt fordelt i hele området. Desuden ligger ringborgen Nonnebakken fra slutningen af 900-tallet på sydsiden af åen. Der er fundet spor af tidligere aktivitet ved Nonnebakken. Det er foreslået, at overgangen fra Nonnebakken til bebyggelsen på nordsiden af åen lå ved nutidens Klaregade, da det var her, ådalen var smallest (Runge & Henriksen, 2018, s. 15). Det er også muligt, at overgangen har været ved Munkemøllestræde, som det fremgår af fig. 3. Dermed er kirken lagt i et område, hvor der var eksisterende strukturer at tage hensyn til. Med undtagelse af Overgade/Vestergade-forløbet er der ingen af de middelalderlige vejforløb, der med sikkerhed kan føres tilbage til tiden før år 1000, men man må formode, at der har været nogle mere eller mindre faste passager eller ruter, der har ledt beboerne rundt i bebyggelsen og over åen. Det samme gælder afgrænsning af de enkelte tofter, selv om der endnu ikke er påvist sådanne.

Det har været diskuteret, om kirken er anlagt på jord ejet af kongen. Denne teori er baseret på, at Odense er omtalt som kongelev i Valdemars jordebog, og at en kongsgård omtales i Knud den Helliges levnedbeskrivelse (DK, 1933ff., s. 94). Dog er det endnu ikke lykkedes at påvise sporene efter en kongsgård arkæologisk. Med bebyggelsessporene i området er det dog stadig en mulighed, at Skt. Albani Kirke i sin ældste form er opført som privat kirke for enten kongen eller en stormand på dennes jord (Haase, 2019, s. 47–51). Desværre er det ikke muligt at afklare de datidige ejerforhold og dermed også vanskeligt at slå fast, hvem kirkens oprindelige bygherre var.

Figur 5 Oversigt over de udgravede områder i centrum af Odense (røde felter). De udgravninger, der omtales i teksten, er markeret med deres sagsnummer. Flere af udgravningerne omfatter både kirkegården og området omkring. Se også fig. 69.

Figur 6 Oversigt over arkæologiske udgravninger, der har berørt kirkerne (tynd sort streg). Grøn markerer arealer, der ikke er totaludgravede. Grå markerer arealer, der er totaludgravede. De røde områder er stolpehuller og væggrøft fra trækirkerne.

Figur 7 Den ældste trækirkes placering (sort) med den største udstrækning af kirkegården (orange). De grønne cirkler er bebyggelsesspor, der stammer fra 7-900-tallet. Mod syd anes ringborgen Nonnebakken som et udsnit af en cirkel. Kortet viser rekonstruktionen af det middelalderlige gadenet.

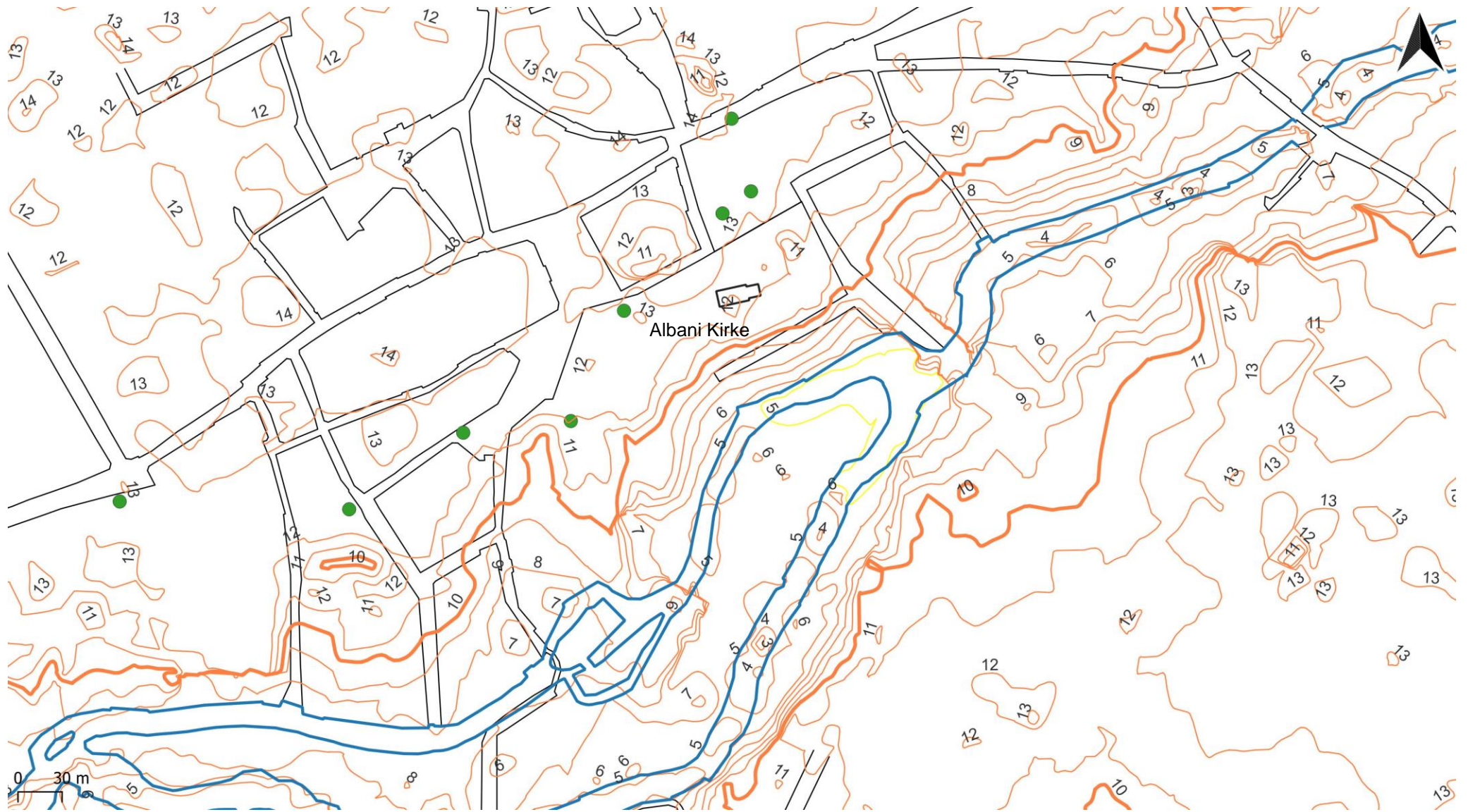
Terræn

Den nutidige højdemodel over Odense og området omkring tomten for Skt. Albani Kirke viser, at der her er et større plateau oven for skrænterne ned mod åen (fig. 8). Udgravningerne i området har vist, at dette plateau kan følges tilbage til 1000-tallet og dermed er et udtryk for områdets naturlige topografi. Ved kirken ligger den urørte råjord omkring kote 11,35 m. Dette ser ud til at have været dækket af et muldlag på omtrent 20-30 cm. Omtrent 100 m mod nord ligger byens øst-vestlige hovedstrøg, der nu hedder Vestergade/Overgade. Udgravninger af Overgade (OBM9776 – se fig. 5) viser, at den ældste belægning på Overgade ligger mellem kote 10,96 og 11,21 m. Belægningen er mellem 5 og 10 cm tyk og er lagt direkte på råjorden. Området mellem Overgade og kirketomten er også undersøgt, og der er ingen tegn på stor variation i undergrundsniveauet. Det betyder, at kirke og gadeforløb ligger på samme plateau. Der er ikke umiddelbart noget, der tyder på, at der skulle være foretaget en væsentlig ændring i terrænet mellem de to områder (se fig. 10).

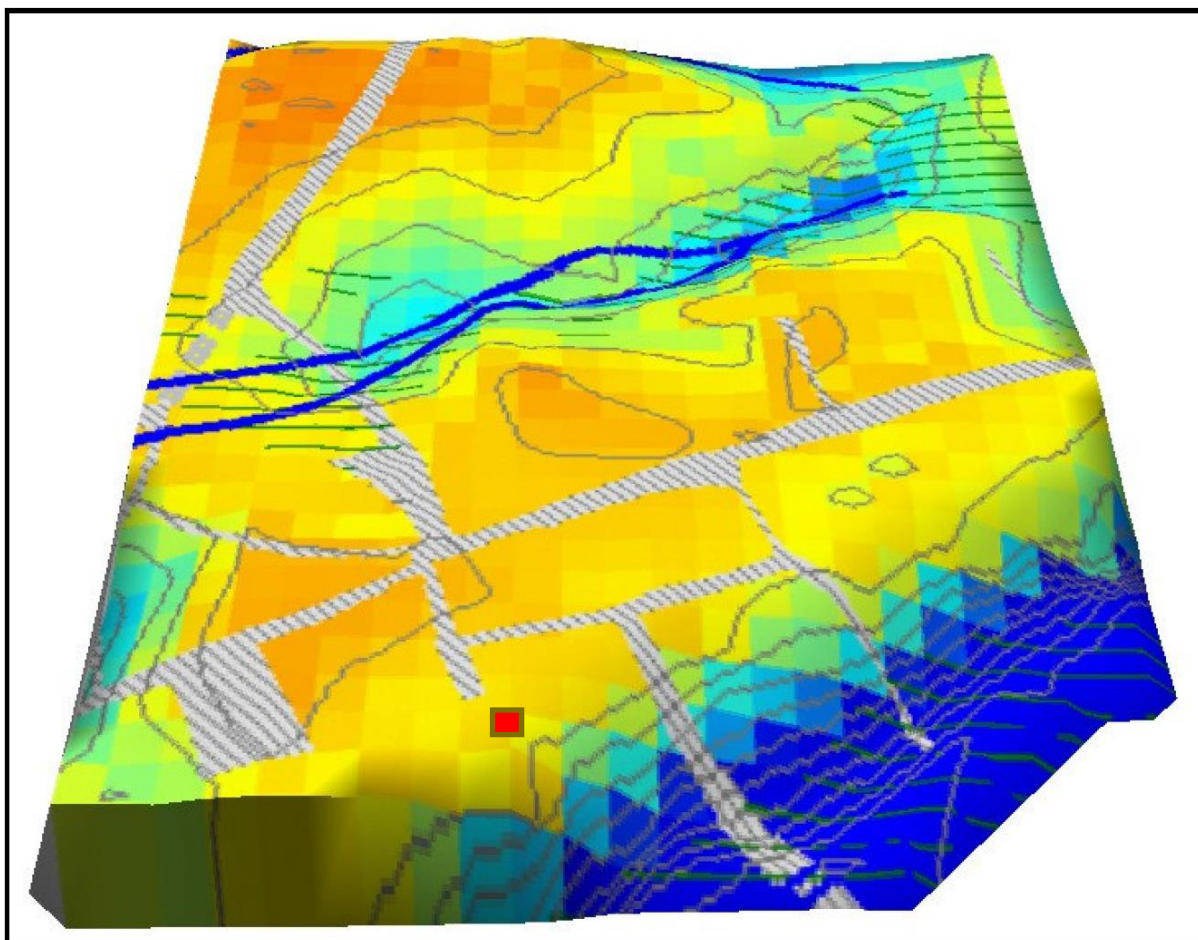
Terrænet fra plateauet og ned mod åen falder til omkring kote 4,4 m (åens vandspejl), men i middelalderen ser der ud til at have været en omkring 20 m bred terrasse ca. 12 m nord for det nuværende åslyng (Se evt. fig. 1 og 3). På denne terrasse har der ligget bebyggelse (jf. OBM8541-1982 og 1983 eller Arentoft 1985, 53). Senere tiders jordarbejder har ændret skræntens og formentlig givet den et mere jævnt skrånende forløb (se fig. 9).

Figur 8 Udgravning af området i Industriforeningens have (Albani Torv 3) og Odense Å ca. 1915, der illustrerer de store reguleringer af terrænet, der har været gennem tiden. Nationalmuseet (1915:499, neg. 86634) CC-BY-SA.

Figur 9 Kortet viser nutidens højdekurverne omkring Albani Kirke. Åens middelalderlige forløb er markeret med blå. Baggrundskortet er det middelalderlige gadenet. De grønne markeringer er bebyggelse fra 7-900-tallet.

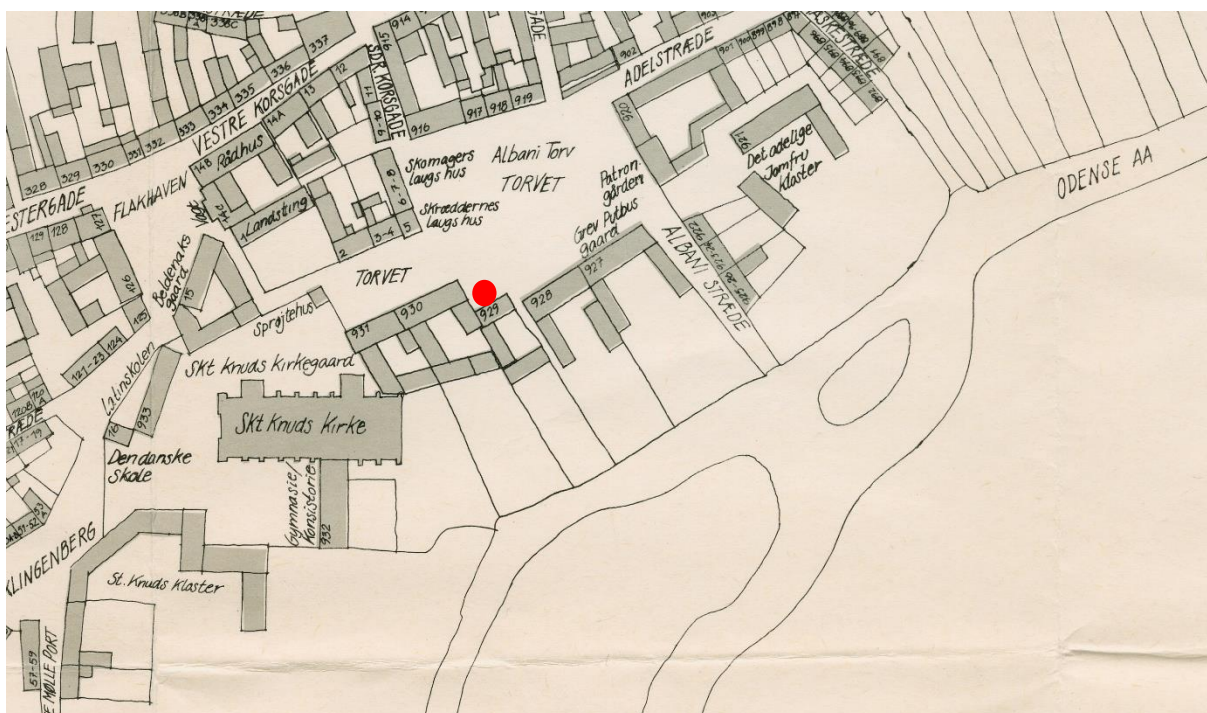

Figur 10 I 2004 udarbejdede Karl Brix Zinglensen et kort, der viser det oprindelige landskab i området omkring Skt. Albani Kirke på basis af oplysninger fra borer og udgravninger. Hovedtrækkene i det middelalderlige gadeforløb er markeret med grå skravering. Albani Kirke er markeret med en rød firkant. Uden skala, modellens højdeværdier er eksponerede for at fremhæve variationerne. (Zinglensen, 2004, s. 117).

Området efter Reformationen

Efter reformationen blev området nord for Albani Kirke og store dele af kirkegården udlagt til torv. Og så den sydlige del af bebyggelsen nord for kirkegården blev nedlagt. På den sydlige del af kirkegården og hen over dele af kirketomten blev der opført huse i løbet af 1500-tallet. Det ser ud til at strædet på sydsiden af kirkegården (se afsnittet om kirkegårdens sydlige afgræsning) og husene dér blev nedlagt, idet de f.eks. ikke er gengivet på Braun og Hogenbergs prospekt (fig. 4). Den nordøstlige del af Skt. Knuds kirkegård blev ligeledes bebygget i 1581 da Oluf Bager opførte en gård her (se fig. 11). Stedet er uden husnummer. Gården lå der frem til 1835-36, hvor arbejdet med at fritlægge domkirken blev igangsat. På dette tidspunkt blev gården omtalt som Brohms gård (DK, 1998, s. 94–104). I 1945 blev huset på Albani Torv nr. 1 revet ned. På daværende tidspunkt husede bygningen Fyens Stifts Læseforening. Albani Torv 2-5 (bebyggelsen langs sydsiden af torvet) eksisterer stadig, men i ombygget form. Strædet ved navn "Klokkedybet" mellem Albani Torv nr. 2 og 3. forsvandt ved opførelsen af Kreditforeningen Danmarks byggeri i 1983.

Torvet lå som åben plads til 1955, hvor det blev omdannet til parkeringsareal og vej. I 2013 blev arbejdet med at opføre en boligblok på den nordlige del af torvet igangsat. Den sydlige del er fortsat torv og færdselsområde, men lukket for biltrafik (Arentoft et al., 1985; Bjerregaard et al., 2022)

Figur 11 Udsnit af P. Nørbachs rekonstruktion af Odense bygrunde baseret på Brandtaksationen 1761. Bygningen med nr. 931 nordøst for domkirken er Oluf Bagers/Brohms gård. Bygning nr. 930 svarer til Albani Torv nr. 1. Den røde plet markerer den omtrentlige placering af Albani Kirke. Udarbejdet af Per Nørbach 1985, modificeret af forfatteren.

Kirkernes udviklingshistorie

"Skt. Albani kirke" dækker reelt over tre forskellige kirkebygninger, dels de to trækirker, der er ældst – hhv. *Trækirke 1* og *Trækirke 2* – og dels *Stenkirken*, der formentlig er opført i 1100-tallet. Kirkerne vil fremadrettet omtales i henhold til disse betegnelser.

Trækirkerne

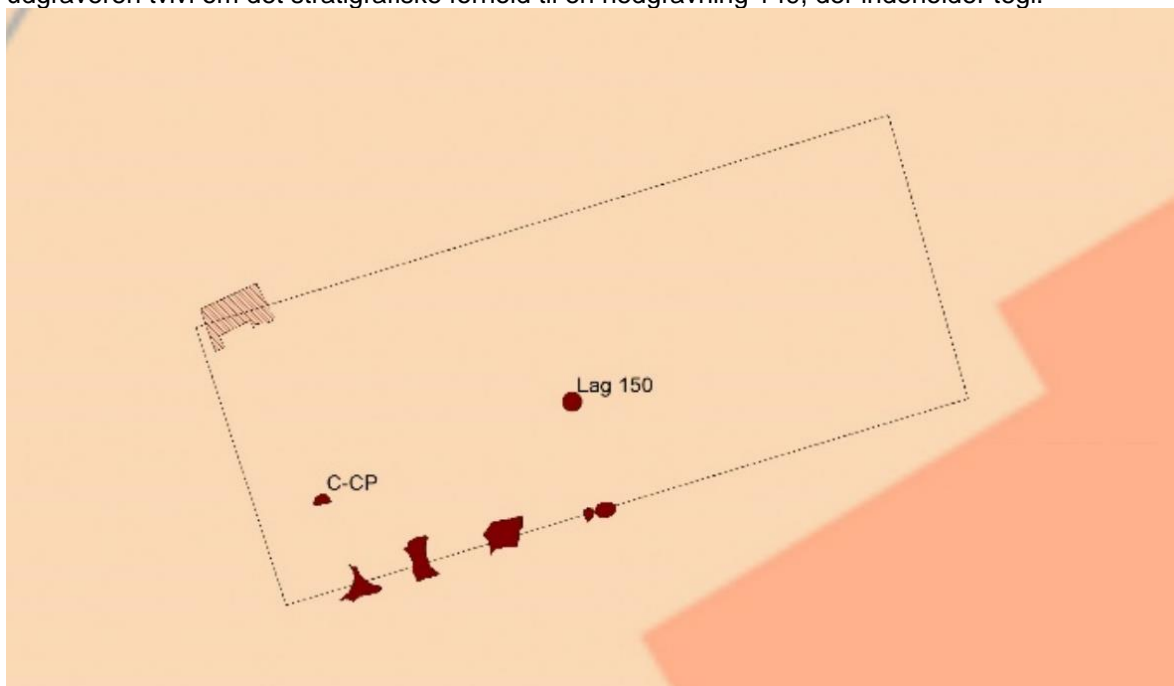
Der er tidligere redegjort grundigt for kirkernes udformning, datering og problematikkerne omkring samme (DK, 1998). Særligt Bjerregaard 2019 opsummerer ovenstående meget udførligt. Derfor skal nedenstående ses som et supplement til og opsummering af disse tidligere arbejder.

Trækirke 1

Trækirke 1 (fig. 12) er konstateret i form af to væggrøfter fundet under udgravninger i 1982 og 1983, der skæres af senere tilkomne kraftige stolpehuller (OBM8541).

Trækirke 1 er dermed ca. 7m bred og opfattes som et-skibet. Dog nævner udgravningsleder Eskil Arentoft, at et stolpehul i kirkens midte kan være en tagbærende stolpe, og at kirken dermed har været treskibet (fig. 12, C-CP). Kirkens længde kendes ikke, og der er ikke erkendt et kor.²

I 2015 blev der ved udgravning erkendt et stolpehul (OBM3183, Lag 150) i den øst-vest gående profil (ZJ) (fig. 13). Dette stolpehul overlejres af et brandlag. Stolpehullets placering indenfor Trækirke 1's omrids, og stort set på samme linje som stolpehul CP fra 1982 parallelt med væggen, danner basis for at foreslå, at der er tale om et stolpehul tilhørende Trækirke 1. Det blev ikke registreret i fladen og er derfor gengivet som en rekonstruktion på figuren ud fra oplysningerne om profilets placering (fig. 12). Stolpehul CP og Lag 150 danner ikke en fuldstændig parallel linje med væggrøften mod syd, men denne mindre afvigelse kan imidlertid skyldes udfordringer med samkøring af de to målesystemer på tværs af undersøgelserne i 1982 og 2015 (hhv. lokalt koordinatsystem med efterfølgende digitalisering og GPS-opmåling). Stolpehullerne er observeret i næsten sammen niveau (CP er observeret i kote 11,17 m (bundkote 10,85 m) og stolpehul 150 er observeret i kote 11,60 m (bundkote i 11,14)). Afvigelsen kan skyldes at CP overlejres af en grav og dermed er skåret oppe fra. Det andet stolpehul, Lag 150, er overlejret af et brandlag (OBM3183, Profil ZJ, Lag 147) og er formentlig mere intakt. Brandlaget kan være identisk med brandlaget CAO (OBM8541-1982), der tolkes som brandlag relateret til Trækirke 1's brand (fig. 14). Brandlaget (Lag 147) ligger i kote c. 11,54 m, mens bunden af brandlaget CAO ligger omkring kote 11,50 m. Stolpehullet, Lag 150, er teglfrit, men ved registrering udtrykker udgraveren tvivl om det stratigrafiske forhold til en nedgravning 149, der indeholder tegl.

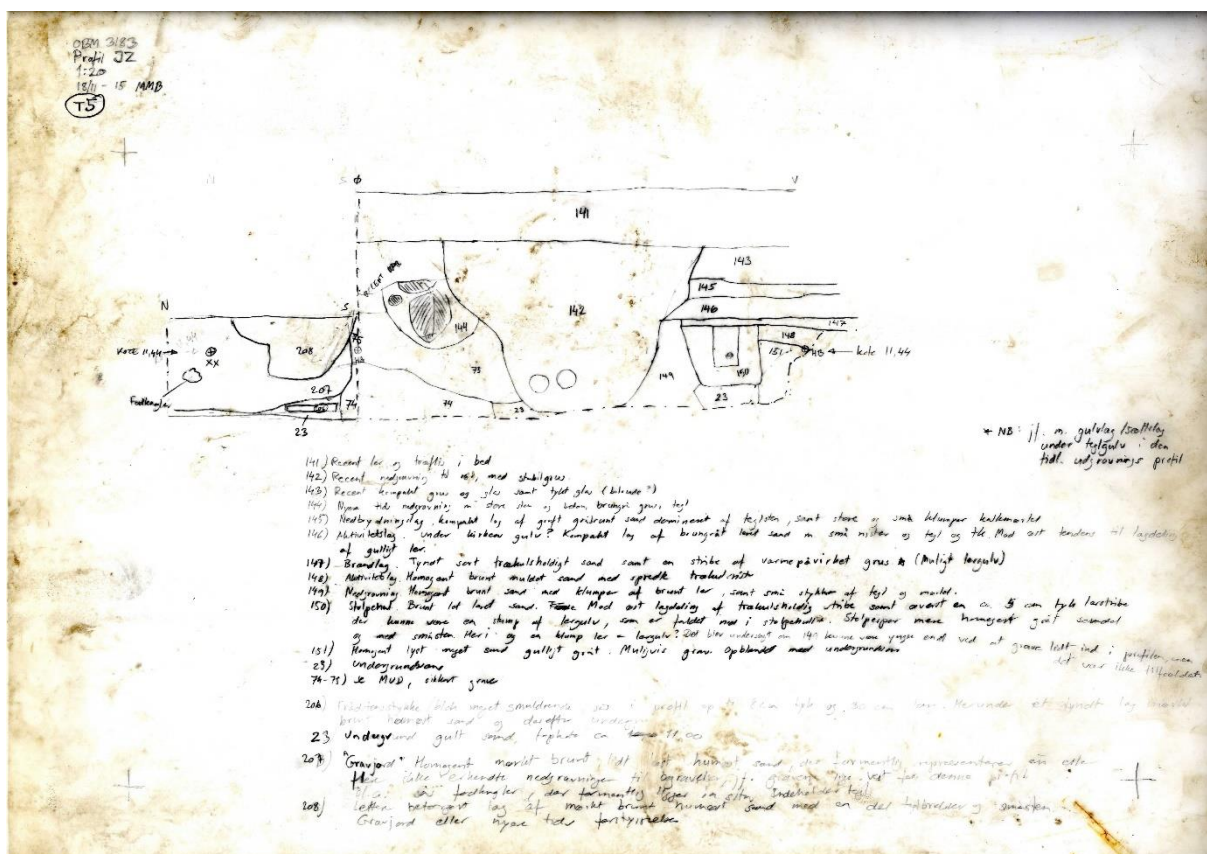

Figur 12 De arkæologiske anlæg fra Trækirke 1 markeret med mørkerød farve og skravering. Kirkens mulige omrids er markeret med sort streg. Stolpehullerne C-CP og Lag 150 kan repræsentere indre tagbærende stolper. Baggrundskort er DTK/ Skærmkort, Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

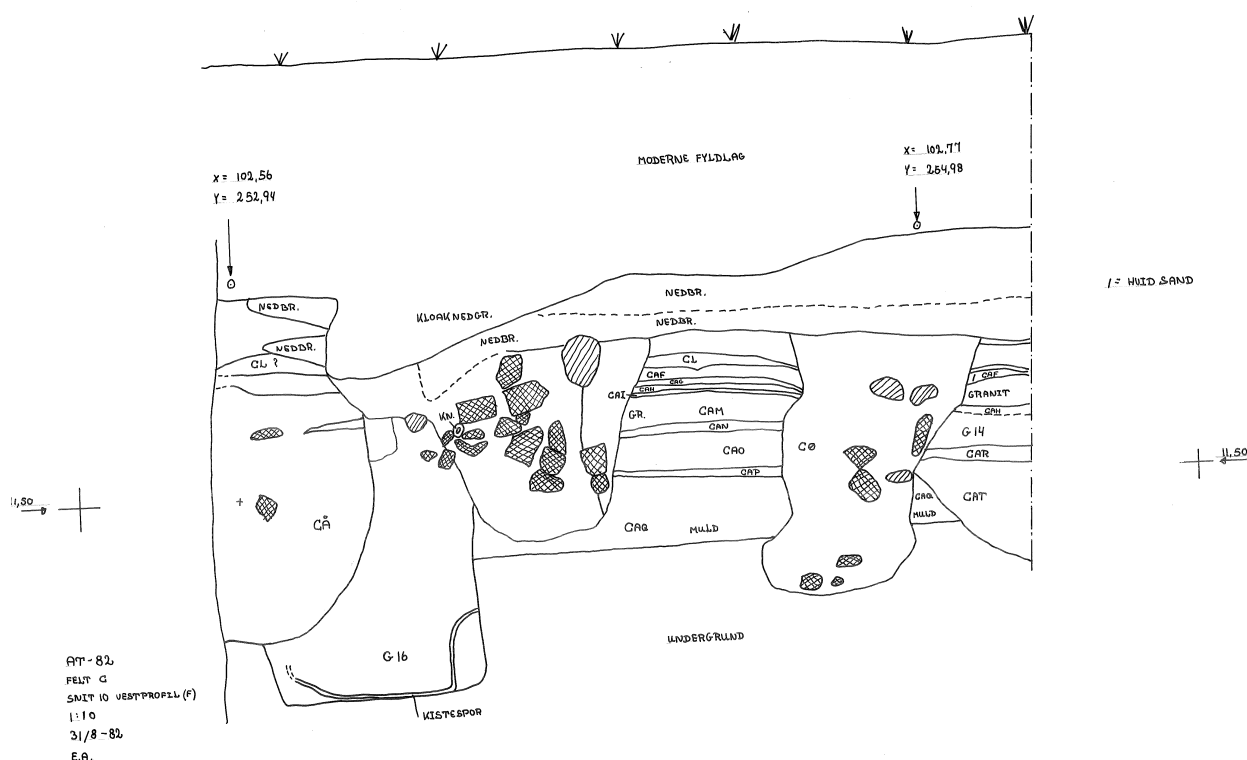
² I publikationen "Albani Kirke og Torv" har dette stolpehul nr. 15, mens det i beretningen for udgravningen er navngivet "C-CP". I det følgende bruges betegnelsen "CP", idet det foranstillede C blot fortæller at stolpehullet ligger i felt C (Arentoft et al., 1985).

Det kan altså ikke fastslås med sikkerhed om stolpehul 150 skal opfattes som en del af Trækirke 1 eller ej, men det skal nævnes her som en mulighed, der i bekræftende fald vil betyde, at Trækirke 1 har været treskibet.

Treskibede planløsninger kendes også fra vikingetidens halbygninger og i 2012 blev det foreslået at den ældste trækirke i Jelling skal opfattes som en hal-lignende bygning (Holst et al., 2013). En lignende situation ses i Lisbjerg, hvor trækirken afløser en stormandshal (Jeppesen et al., 1996). Argumentet i Jelling er baseret på grundplanens lighed med det treskibede hus med buede langvægge samt at bygningen har en anden orientering end stenkirken. Det rejser spørgsmålet om man kan forestille sig en lignende situation i Odense. De arkæologiske spor af Trækirke 1 er få og dermed er der også meget lidt at basere en tolkning på. Bygningen kan derfor godt have haft en konstruktion, der har mindet om en halbygning. Dog er der i nærværende tolkning af de arkæologiske spor lagt vægt på bygningens funktion som kirke, idet der i 1983 blev fundet en klokkestøbebegrube under jordgulvet i Trækirke 1 samt at der er grave, som med meget stor sandsynlighed er samtidige med Trækirke 1. F.eks. var et af stolpehullerne fra Trækirke 2 (OBM8541-1983, Anlæg CY_{III}) gravet igennem grav G72 (OBM8541-1983) (Arentoft et al., 1985, s. 17). Det er tilstedeværelsen af de forstyrrede begravelser, menneskeknogeter i stolpehullerne til Trækirke 2 og klokkestøbebegruben, der leder til formodningen om, at væggrøfterne i Trækirke 1 tilhører en ældre kirke og ikke en stormandshal – uanset bygningens konstruktion.

Figur 13 Tegning af profil JZ. Til højre ses stolpehullet repræsenteret ved nedgravning og fyld kaldet "150". Overløjres af brandlag "147".

Figur 14 Profil fra OBM8541-1982, søgegrøft C. Her ses brandlag CAO, CAM m.fl.

Datering af Trækirke 1

I 1985 blev der lavet Termoluminiscens-datering på den støbekappe, der blev fundet i støbegruben under Trækirke 1. Dateringen blev udført på Risø af Vagn Mejdahl og må betragtes som usikker (den blev bl.a. justeret 3 gange inden for et år pga. nye målemetoder og beregninger) (jf. korrespondance i OBM8541; arkivmappe 14). Dateringen landede på år 1030 med en usikkerhed på 60 år. Trækirke 1 var dermed kun relativt dateret til at være yngre end klokkestøbegruben og ældre end Trækirke 2.

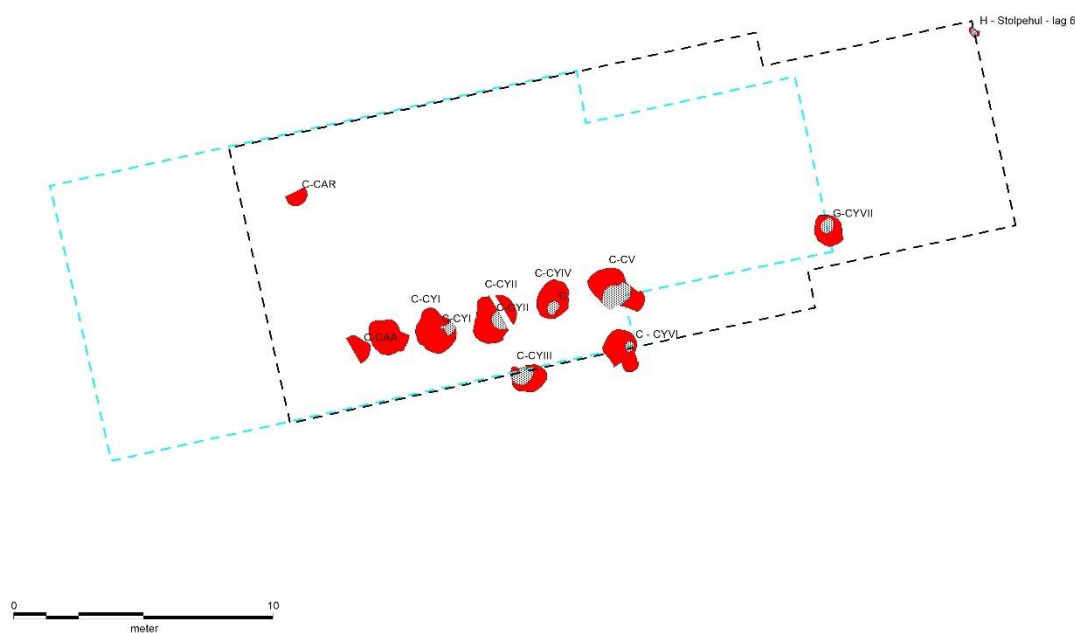
Odense Bys Museer har siden lavet en kulstof-14 datering på G72 (OBM8541-1983, Poznan rapport 9821/15, Poz#2-72618, 1022±25 BP) (Runge & Henriksen, 2018). G72 er den grav, der er skåret af stolpehul CY_{III} i Trækirke 2. Isotopanalyser af knoglerne viser, at det marine fødeindtag var minimalt ($F_{\text{marine}} = 3\%$) og reservoirkorrekturen bliver dermed tilsvarende lav (Haase & Olsen, in prep). Provens alder kalibreres med den såkaldte "Mixed curve"-metode i OxCal v. 4.4.4, hvor den marine fraktion anvendes til at bestemme forholdet mellem den marine (Marine20) og den atmosfæriske (IntCal20) kalibreringskurve (Bronk Ramsey, 2009; Heaton et al., 2020; Reimer et al., 2020). Da den marine påvirkning er lav, bliver datering af begravelsen G72, med reservoirkorrektion, 991-1150 (95,4% sandsynlighedsfordeling). Kulstof-14 dateringen af G72 kan ikke alene afgøre dateringen af trækirkerne, men åbner muligheden for, at Trækirke 1 er opført før år 1000.

En samtidig begravelse er den såkaldte bispegrav, der blev udgravet inde i kirketomten i 2015 (J. T. Christensen & Hansen, 2017). Datering af skelettet med reservoirkorrektion viser, at det stammer fra samme periode som G72, nemlig 991-1154 (95,4% sandsynlighedsfordeling, OBM3183x85, AAR 23976, 1062±22 CalBP kalibreret med IntCal20) (se også (J. T. Christensen & Hansen, 2017, s. 25), hvor der er anvendt IntCal13, og dermed er dateringen lidt anderledes). Det er foreslået, at bispevær-

digheden flytter fra Skt. Albani Kirke til Skt. Knuds Kirke på nogenlunde samme tid, som Knud den Helliges og Benedikts knogler flyttes fra Skt. Albani Kirke til den nyopførte krypt i Skt. Knuds Kirke (J. T. Christensen & Hansen, 2017). Dette sker i 1095, og bispegraven må altså være fra før dette år (Bjerregaard, 2019, s. 38). Christensen og Hansen har foreslået, at den begravede bisp er biskop Eilbert, som døde 1072 (J. T. Christensen & Hansen, 2017, s. 9). Dateringen af bispegraven giver ikke en nærmere datering af hverken Trækirke 1 eller Trækirke 2, da der ikke er iagttaget en stratigrafisk relation mellem trækirkerne og graven.

Trækirke 2

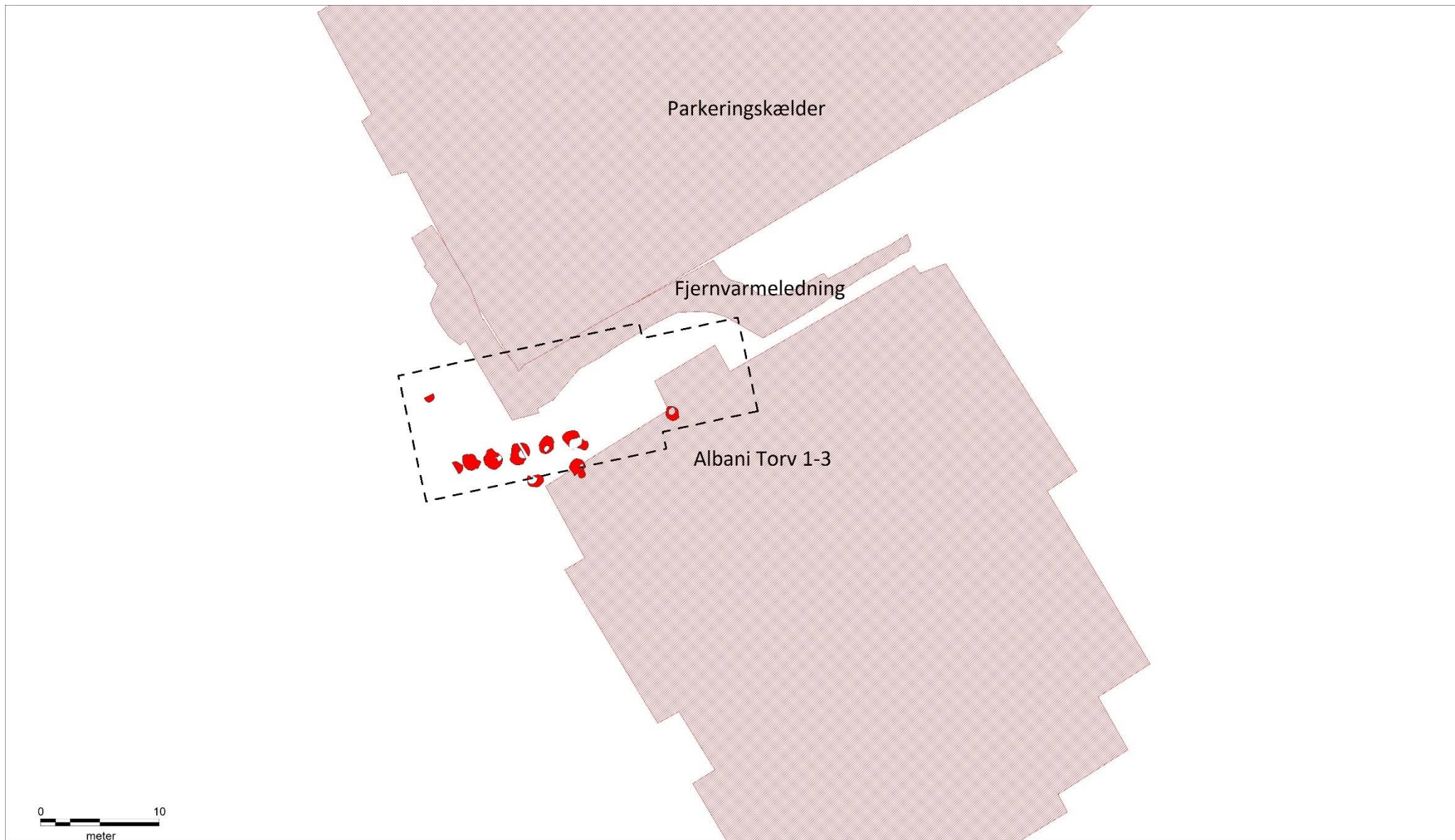
Der er fundet i alt 11 stolpehuller, der tolkes som spor af Trækirke 2 (fig. 15). Formodningen om, at den var en treskibet basilika, er baseret på stolpehul CY_{III} og stolpehul CY_{VI}, der befinder sig omtrent 2,5 m syd for stolperækken, der udgøres af CAA, CY, CY_I, CY_{II}, CY_{IV}, CY_V og CY_{VII} (OBM8541). Førnævnte udgør vægstolper, mens de sidstnævnte udgør de indre tagbærende stolper. Et vægstolpehul mod nordøst (kaldet stolpehul 11 i "Albani Kirke og Torv", men uden navn i beretningen) er udeladt af Danmarks Kirkers rekonstruktion af uvisse årsager (DK, 1998, s. 1737).

Figur 15 Trækirke 2. De røde markeringer er stolpehullerne i kirken. Her er omridset af Trækirke 2 gengivet som to muligheder i form af en sort og en turkis stipling. Det foranstillede C i stolpehullernes navngivning er udeladt i teksten, idet de blot angiver, at stolpehullerne befandt sig i felt C.

At der overhovedet var så meget bevaret af Trækirke 2 må anses for at være lidt af et mirakel, da der er påtruffet minimum 25 begravelser inde i Stenkirken. Ligeledes går Stenkirkens fundamenter nogle steder på tværs af trækirkens vægforløb (særligt østenden) (se evt. fig. 30). Det er kun de steder, hvor stolpehullerne går dybere i jorden end fundamenterne, at de er bevaret. Det fremgår flere steder, at koteforskellen på stenene i fundamentet og stolpehullernes overflade kun er mellem 30 og 50 cm. Dertil kommer kældre og fundamenter fra de huse og P-kælderen, der blev bygget på stedet i 1900-

tallet og diverse ledningsføringer (se fig. 16). En fjernvarmeledning går således på tværs af kirketommen og skærer stedet for det nordlige vægforløb og forløbet af de tagbærende stolper.

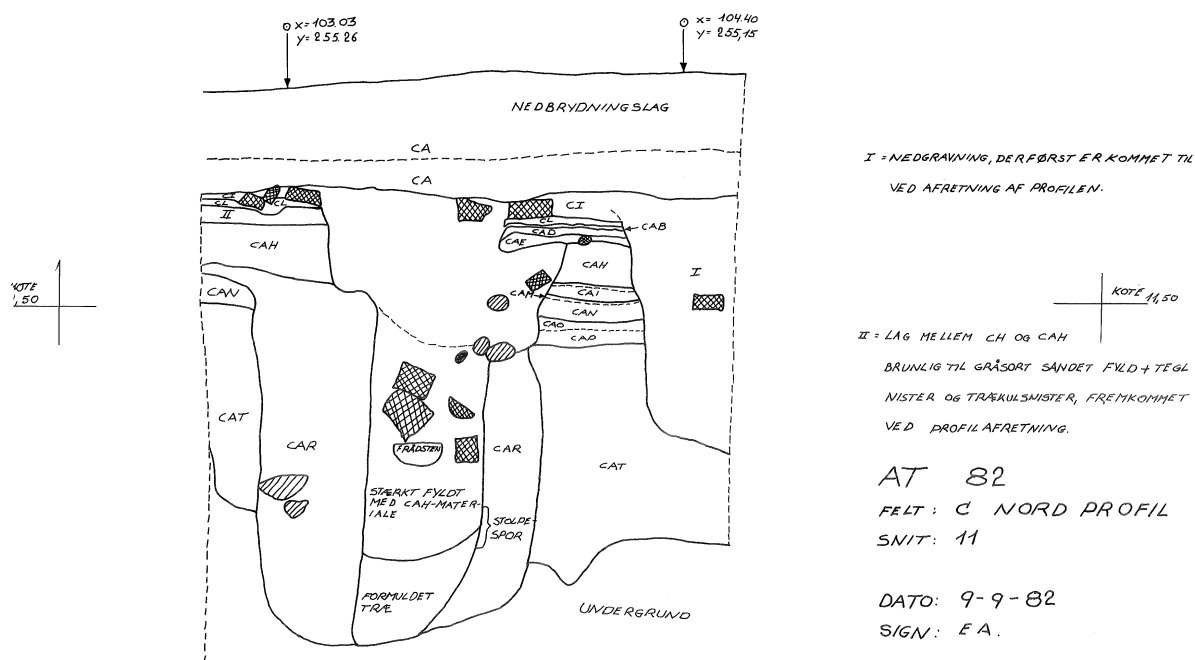

Figur 16 Figuren viser den formodede udstrækning af Trækirke 2 markeret med sort. De lyserøde felter markerer anlægsarbejder (Parkeringskælderens fra 1950'erne mod nord, fjernvarmeledningens forløb i midten samt kælderens under bygningerne på sydsiden af Albani Torv), der har haft indvirkning på bevaringen af sporene efter trækirken. Fjernvarmeledningen fortsætter mod vest, men det præcise forløb er uklart. Nord er op på kortet.

Figur 17 Albany Torv under anlæggelsen af P-kælderen i 1956. Foto Ditlev Jensen. Odense Bys Museer. CC-BY-SA.

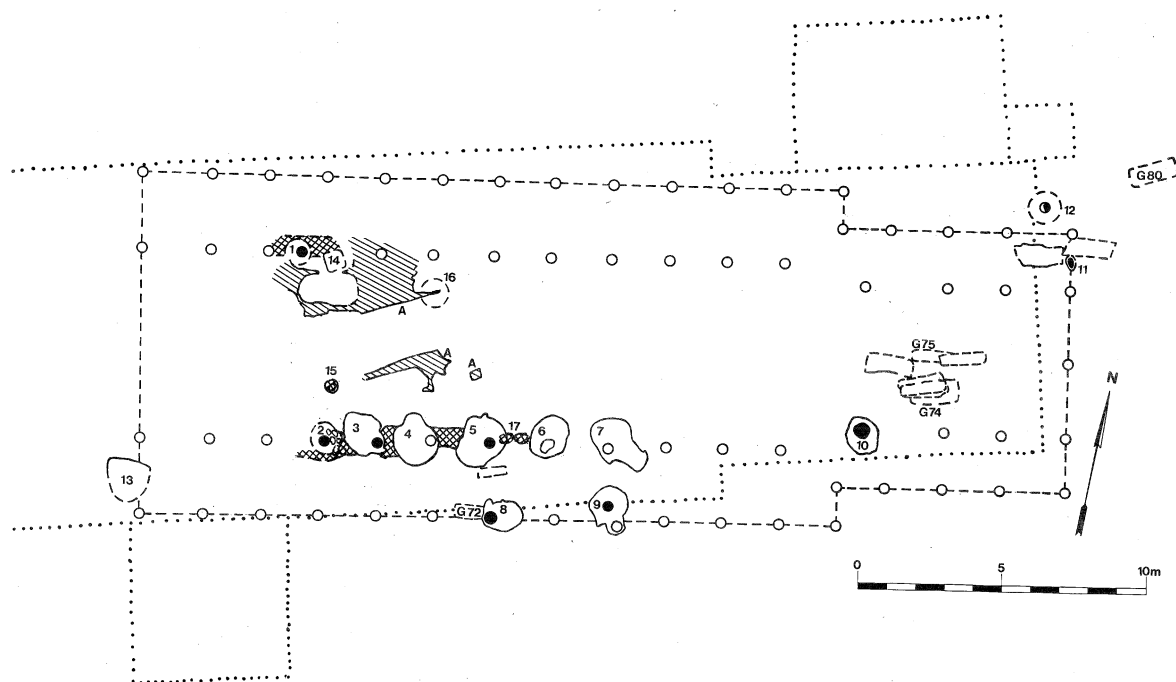
Arentoft anslår, at kirken var omtrent 11,5 m bred og minimum 28 m lang (Arentoft, 1983a). Arentoft har foreslået, at gulvlaget i Trækirke 2 består af laget CAN (beskrevet som et lag af lerklumper og gråt sand) – et faststampet nedbrydningslag fra Trækirke 1. Dog bemærker Per K. Madsen i "Middelalderbyen Odense", at laget er skåret af et af stolpehullerne i Trækirke 2 (Fig. 18, CAR) og dermed ikke kan opfattes som et egentligt gulvlag, men snarere et nedbrydnings- eller funderingslag bestående af materiale fra Trækirke 1 (Madsen, 1988, s. 102). Arentoft nævner det selv i udgravningsrapporten, men ender med at opfatte CAN som et gulvlag alligevel (Arentoft, 1983a, s. 7, 19, 22). Det er formentlig laget CAM, som Arentoft beskriver som havende karakter af "brændt jord" med meget trækul, der bør repræsenterer gulvlaget i Trækirke 2 (fig. 14 og 18) (Arentoft, 1983b, s. 19, 23).

Figur 18 Snittegning 11 fra 1982 af stolpehul CAR samt diverse lag i Trækirke 1 og 2.

Arentoft foreslår, at kirken har haft kor ud fra placeringen af stolpehul CY_{VII}, der er tolket som en indre tagbærende stolpe i koret (fig. 15). I *Danmarks Kirkers* gengivelse er stolpehul flyttet ud, så det ligger på linje med de tagbærende stolper i skibet i Trækirke 2 (DK, 1998, s. 1737). Ved en ny georeferering af udgravningsplanerne fra 1983 foretaget i 2021, bliver det tydeligt, at stolpehul CY_{VII} ligger forskudt mod nord i forhold til de øvrige (ca. 80 cm) og dermed understøtter Arentofts antagelse om et kor (fig. 15). Forslaget om et kor og en østlig afslutning på Trækirke 2, beror også på placeringen af det lille stolpehul længere mod nordøst kaldet stolpehul 11 i Arentofts rekonstruktion i "Albani Kirke og Torv" (Arentoft et al., 1985) (se Fig. 19).

Det har været foreslået, at skib og kor var lige bredt (Bjerregaard, 2019, s. 38), men dette må siges at være mere usandsynligt med den nye georeferering og nordligere placering af stolpehul CY_{VII}. Bjerregaard diskuterer også tilstedeværelsen af en samling grave, der tilsyneladende ligger i Trækirke 2's østende (heriblandt G69, G70, G71, G73, G74, G75, fig. 19) (Bjerregaard, 2019). De var alle teglfri og nogle indeholdt kistespor. De blev fundet i den nordøstlige del af felt G, der også omfattede stolpehul CY_{VII}. Begravelserne er ikke daterede, og det var ikke muligt at fastslå armstillingerne, men de må formodes at være fra tiden før slutningen af 1100-tallet, hvor teglsten kommer i brug. Det er desværre ikke muligt at afgøre den præcise alder på de omtalte begravelser.

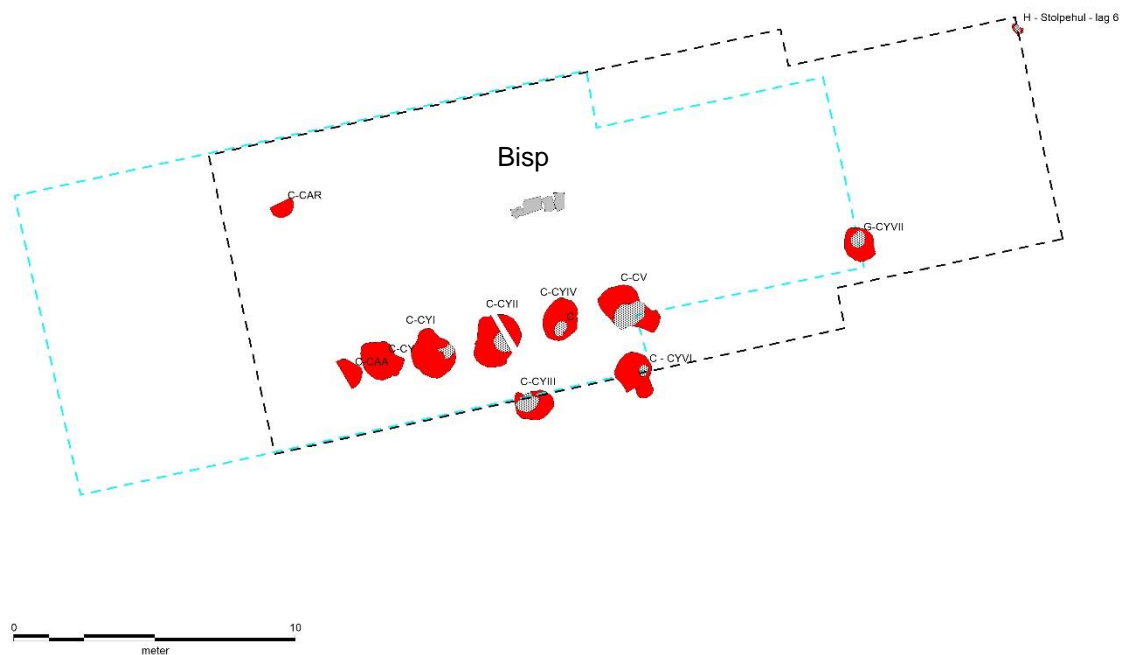

Figur 19 Arentofts rekonstruktionsforslag fra 1983. Her ses stolpehul 11 og begravelserne i/under kirkens østende samt grav G80 øst for kirken. G72 ses ved stolpehullet med nr. 8.

En forklaring på begravelsesernes placering kan være, at de hører til Trækirke 1 og ligger øst for dennes østgavl. I beretningen fra 1983 nævner Arentoft dog muligheden for, at begravelserne ligger inde i østenden af Trækirke 1, idet et lag, der ligner gulvet i Trækirke 1 (OBM8541, CAP) er observeret 0,5 m over grav G75 (OBM8541; tegning 12 og 36) (Arentoft, 1983a, s. 12). Dog beskrives laget som "sort, sodet og trækulsholdigt" og det kan måske også udlægges som et brandlag i forbindelse med branden af Trækirke 1 (CAO) og ikke nødvendigvis det samme gulvlag, som er observeret længere mod vest.

Da den ene begravelse (G71) er et barn, har Bjerregaard argumenteret for, at der ikke er tale om begravelser i kirkens kor (det kan både være i Trækirkerne og Stenkirken) (Bjerregaard, 2019). I det hele taget er begravelser i en kirkens kor højst usædvanligt. I år 658 understreges det ved en koncilieslutning i Nantes, at begravelser inde i de kristne kirker er forbudt (Nilsson, 1989, s. 124). Til gengæld må der begraves i forhaller (porticu), forgårde (in atrio) og søjlegange. Det er netop "in atrio" – altså i forgården – at Knud den Helliges hirdmænd begravnes efter oprøret i 1086.

En anden mulig forklaring på begravelserne kan være, at stolpehul CY_{VII} i stedet repræsenterer Trækirke 2s østafslutning og dermed skal kirken flyttes ca. syv meter mod vest (Bjerregaard, 2019) (fig. 20). Dette kræver dog, at man vælger at lægge mindre vægt på tilstedeværelsen af stolpehul nr. 11. Ved en flytning af kirkens østafslutning bemærkes det, at bispens stensarkofag fundet i 2015 kommer til at ligge lige vest for overgangen mellem skib og kor (fig. 20).

Figur 20 Den turkis markering viser Trækirke 2 flyttet 7m mod vest. Bispebegravelsen fundet i 2015 er de grå felter, der ligger ved overgangen mellem kor og skib i den forskubbede kirke.

På baggrund af det foreliggende materiale, er det ikke muligt med sikkerhed at afgøre, hvilken tolkning af begravelsesnes placering, der er korrekt. Men det vejer tungt, at begravelser inde i kirkerne sjældent ses før år 1200 – og da slet ikke i kirkens kor. Da et brandlag, meget lig et gulv/brandlag med relation til Trækirke 1, er observeret over grav G75, taler meget for at begravelserne hører til Trækirke 1 og har ligget øst for denne. Dermed anses Arentofts placering af Trækirke 2 fortsat som den mest sandsynlige.

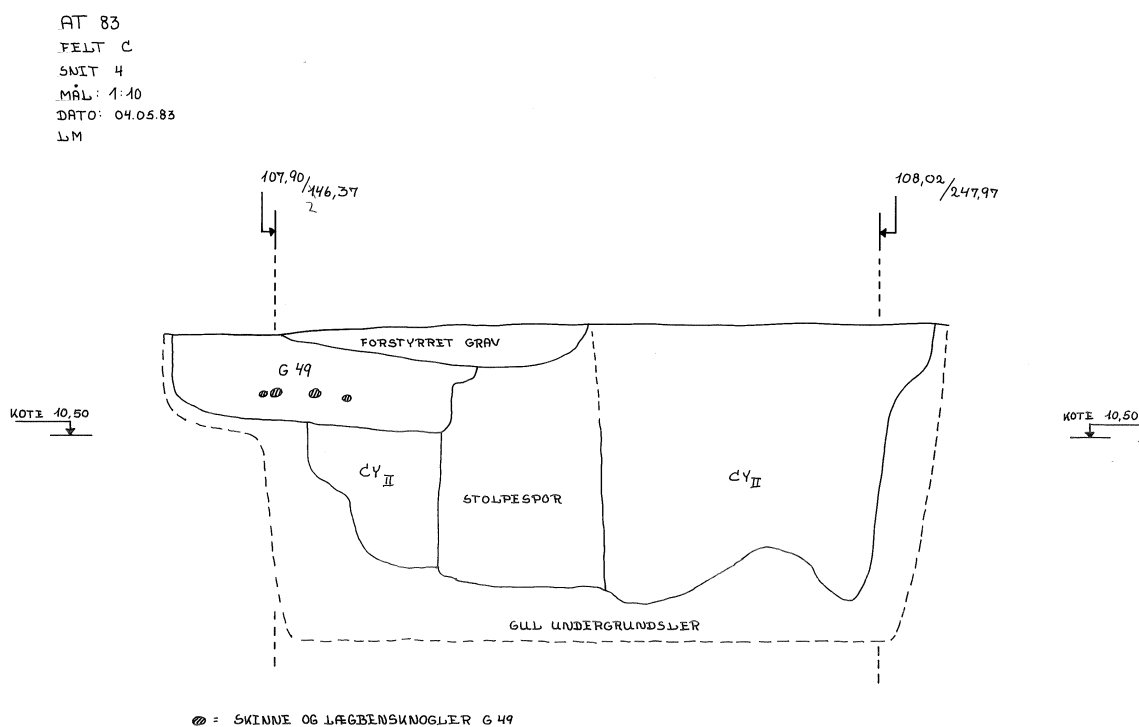
Arentofts datering af Trækirke 2

Arentofts datering af Trækirke 2 hviler primært på fund af en mønt i fylden til et stolpehullerne samt fund af frådstensstumper i fylden til stolpehullerne. Frådstensstumperne opfattes som knyttet til opførelsen af Skt. Knuds Kirke, men det nævnes også, at frådsten kan være brugt til andre aktiviteter i området (Arentoft et al., 1985, s. 37). Arentoft beskriver, at der i stolpehul CY_{II} er fundet en halv Svend Estridsen mønt ”på en sådan måde, at den må være kommet i jorden på opførelsestidspunktet” (Arentoft et al., 1985, s. 36). Svend Estridsen-mønten dateres til hans regeringsperiode 1047-1074. Af registreringen af stolpehul CY_{II} fremgår det, at stolpesporet var tydeligt, men det er ikke markeret præcis, hvor mønten blev fundet (fig. 21, OBM8541-1983, snit 4), og tolkningen kan være sat på spidsen i forbindelse med den populærvidenskabelige fremstilling. Baseret på ovenstående daterer Arentoft Trækirke 2 til slutningen af 1000-tallet, men nævner at denne datering hviler på et spinkelt grundlag.

Danmarks Kirker har siden lagt til grund for deres datering af Trækirke 2, at frådstenen i stolpehullerne stammer fra opførelsen af Skt. Knuds kirke, som skulle være påbegyndt efter 1086 (DK, 1998, s. 1737). Ydermere antages det, at Svend Estridsen-mønten er *en terminus post quem*-datering af Trækirke 2 (DK, 1998, s. 172–173, 1737). På basis af møntens datering og i høj grad på grund af konklusionen

sionen angående tilstedeværelsen af frådsten i stolpehullerne og opførelsen af Skt. Knuds Kirke, fastsætter Danmarks kirker dateringen af Trækirke 2 til efter 1086.

Bjerregaard samt Christensen og Hansen har vist (hhv. 2019; 2017), at dateringen af Trækirke 2 fremført i Danmarks Kirker kan diskuteres, idet frådstensgraven fra 2015 er ældre end opførelsen af Skt. Knuds Kirke og der dermed opstår den mulighed, at frådstensstumperne i stolpehullerne til Trækirke 2, skal forbindes med en anden aktivitet end opførelsen af Skt. Knuds Kirke. Dette nævnes allerede som en mulighed af Arentoft i "Albani Kirke og Torv" (Arentoft et al., 1985, s. 35). Dermed kan frådstensstumperne vanskeligt bruges som et entydigt argument for en datering af Trækirke 2 til efter 1086. Fastholdes det, som Arentoft fremfører, at Svend Estridsen mønten er en *terminus post quem*-datering af stolpehullet, men at frådstensstumperne er fra en anden aktivitet, kan Trækirke 2 dateres til tidligst at være opført efter 1047. Arentoft argumenterer desuden for, at Trækirke 2 stadig står i år 1120, idet Ælnoth, som skrev detaljeret om mordet på Knud den Hellige, omkring år 1120, ikke nævner stenkirken, der afløser Trækirke 2, men omtaler trækirken, som om den stadig stod (Arentoft et al., 1985, s. 39–42).

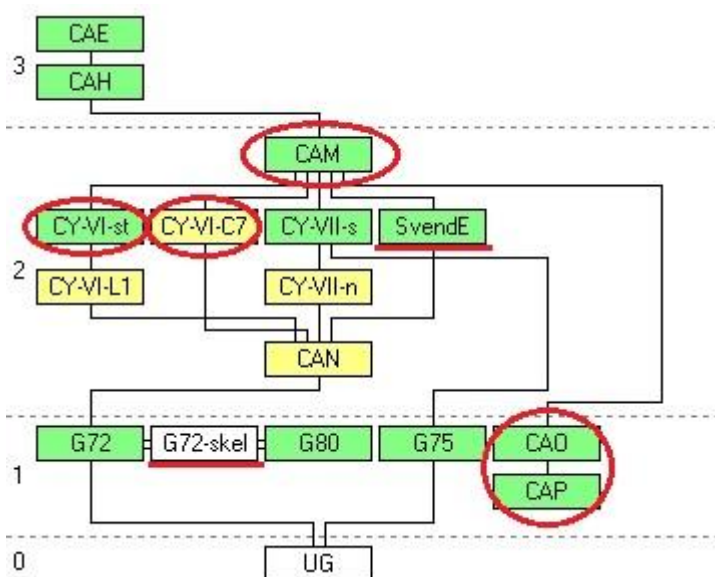
Figur 21 Snit gennem stolpehul CY II. Desværre er det ikke angivet på tegningen, hvor Svend Estridsen-mønten blev fundet. OBM8541-1983. Snit 4.

Nye dateringer af trækirkerne

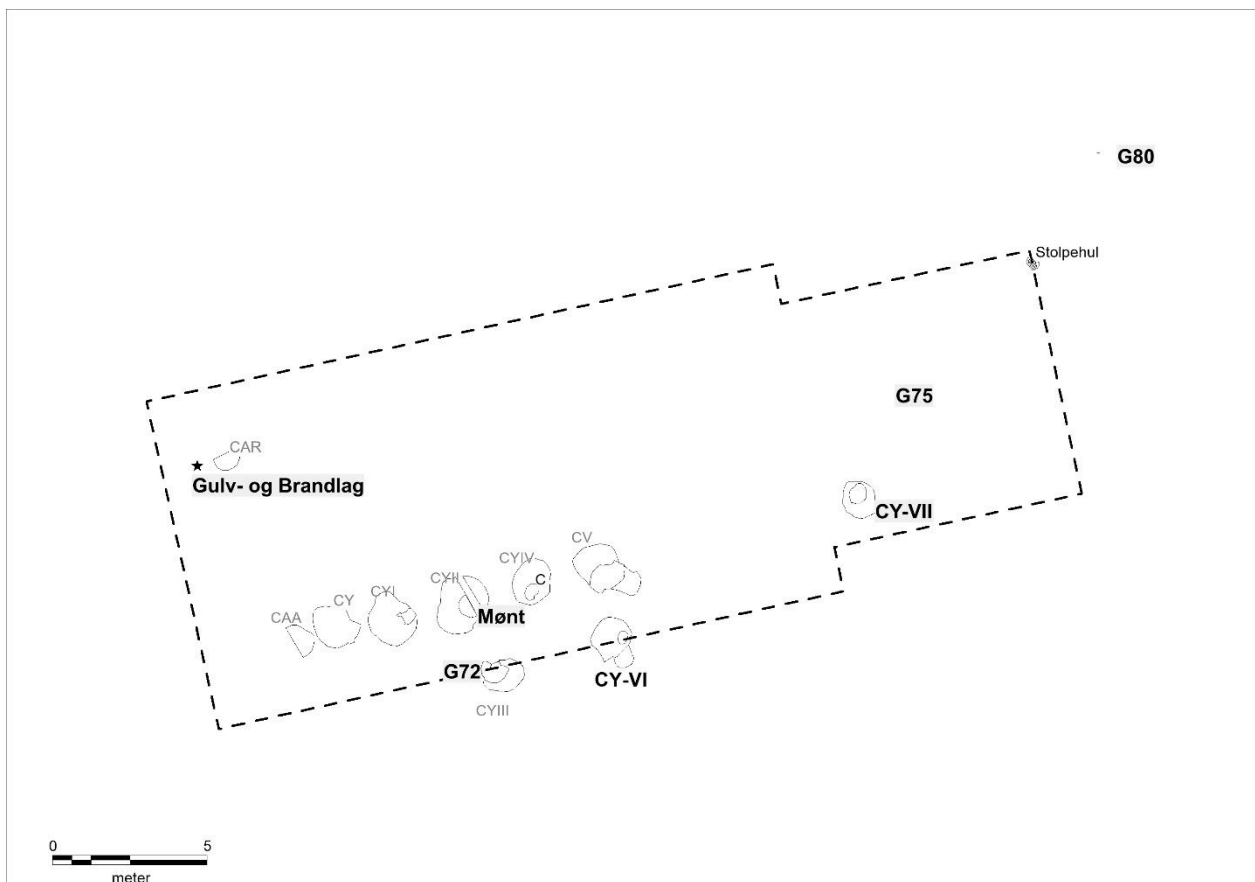
Under arbejdet med udredning af de arkæologiske kilder til Albani Kirkes historie blev det klart, at der var bevaret jordprøver fra udgravningerne i 1983. Ud af 16 prøver var det muligt at udtage egnet materiale til kulstof-14 analyse af seks prøver. Udvælgelsen skete dels på baggrund af anlæggenes forhold til trækirken og dels på baggrund af en simuleret Bayesiansk model, der havde til formål at vurdere, om de forventede prøvesvar ville bringe en datering af trækirkerne inden for rækkevidde (Se f.eks. Villumsen et al., 2021). Prøveudvælgelsen blev dog begrænset af, at de anlæg, der i første omgang

blev foretrukket, ikke viste sig at indeholde egnet materiale. Den endelige udvælgelse ses af fig. 22 og 24.

Prøvernes indbyrdes forhold fremgår af fig. 22 og deres placering af fig. 23. I figuren er Svend Estridsen-mønten fra stolpehul CY_{II} også indsat samt skelettet fra G72, da disse også er kronologiske oplysninger. Svend Estridsen mønten opfattes her som jævngammel med Trækirke 2, uden at definere nærmere om mønten er aflejret ved kirkens opførelse eller under kirkens brug. De prøver, som det lykkedes at analysere, er markeret med en rød cirkel. Prøverne blev udtaget på Afdeling for Konservering og naturvidenskab, Moesgård Museum og efterfølgende analyseret på Aarhus AMS Centre (Report_2626). Resultaterne fremgår af fig. 24. Prøverne er kalibreret ved hjælp af programmet OxCal v. 4.4.4. og IntCal20 kalibreringskurven (Bronk Ramsey, 2009; Reimer et al., 2020). Trækullet fra gravene G72, G80 og G75 viste sig at være eg og dermed ikke egnede, idet de rummer en risiko for en høj egenalder, der ikke kan tages tilstrækkeligt højde for.

Figur 22 Trækirke 1 er repræsenteret ved: Gulvlag CAP og brandlag CAO. G72, G80 og G75 er grave med trækul. Trækirke 2 er repræsenteret ved tre prøver fra stolpehul CY_{VI}, som er en af kirkens sydlige vægstolper, samt stolpehul CY_{VII}, mønten fra stolpehul CY_{II}, lag CAN og brandlag CAM. Stenkirke er repræsenteret ved byggelag CAH og gulvlag CAE. De røde markeringer angiver, hvilke kontekster, der endeligt blev udvalgt prøver fra.

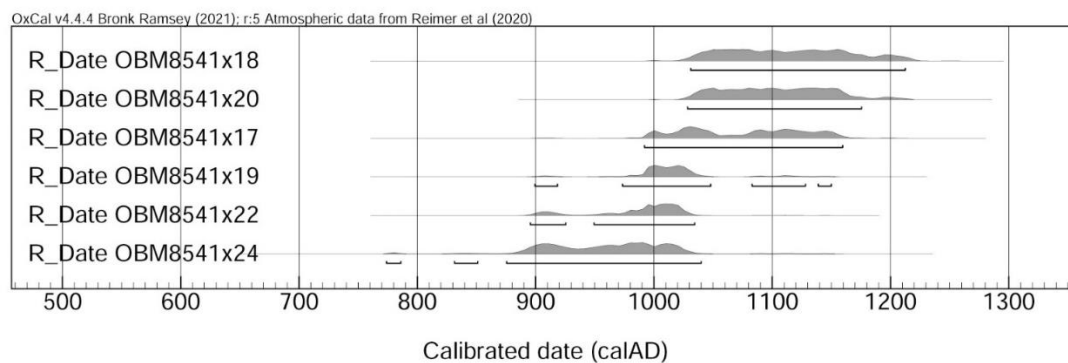
Figur 23 Prøvernes placering i forhold til Trækirke 2.

De kalibrerede prøvers sandsynlighedsintervaller (95,4%) ligger fra år 776 til 1213, men med hovedvægten mellem 900 og 1200 (se fig. 24 og 25). Dermed bekræfter udfaldet på et helt overordnet plan de dateringer, der hidtil er argumenteret for. Dog viser det sig, at de prøver, der stammer fra Trækirke 2's stolpehuller og brandlag (X19, X20 og X22) faktisk er ældre end prøverne fra Trækirke 1. Da Trækirke 1 og 2 ligger på samme sted, er der en vis sandsynlighed for, at materialet tolket som værende en del af Trækirke 2, er blandet sammen med materiale fra Trækirke 1. Dette illustreres ved, at nogle af stolpehullerne fra Trækirke 2, skærer sig igennem lag fra Trækirke 1 (fig. 18). I og med at de ligger meget tæt i tid, og at der ikke er konstateret ældre aktiviteter umiddelbart under kirkerne, er der dog en vis sandsynlighed for, at trækullet i Trækirke 2's stolpehuller stammer fra branden af Trækirke 1 og ikke fra ældre aktiviteter. Med hensyn til Svend Estridsen møntens tilstedeværelse i stolpehul CY_{II}, viser situationen med trækullet, at den også kan være omløjret, og dermed høre til Trækirke 1, men i det følgende lægges i første omgang vægt på Arentofts tolkning af mønten som samtidig med Trækirke 2. I modellen tillægges mønten en omløbstid på 10 år, således at den dateres til perioden 1047-84.

AAR ID	OBM ID	Materiale (art)	C14 alder (BP)	pMC	d13C AMS	Kalibreret alder (Kalibreringskurve: IntCal20 (Atmospheric))	Arkæologisk kontekst	Kalibreret alder – modelleret (se fig. 25)
34423	OBM8541x17	Trækul (hasselskal)	990 ± 41	88.4 ± 0.45	-23 ± 1	68.3% probability 996AD (4.9%) 1004AD 1020AD (24.0%) 1049AD 1083AD (31.9%) 1129AD 1139AD (7.4%) 1151AD 95.4% probability 993AD (39.8%) 1056AD 1057AD (55.6%) 1159AD	CAP – gulv i Trækirke 1	68.3% probability 1028AD (68.3%) 1049AD 95.4% probability 1010AD (95.4%) 1069AD Agreement 121.9%
34424	OBM8541x18	Trækul (hassel)	927 ± 41	89.1 ± 0.46	-28 ± 1	68.3% probability 1043AD (29.7%) 1088AD 1092AD (9.4%) 1107AD 1117AD (29.1%) 1163AD 95.4% probability 1031AD (87.3%) 1182AD 1187AD (8.1%) 1213AD	CAO – brand i Trækirke 1	68.3% probability 1032AD (68.3%) 1052AD 95.4% probability 1024AD (95.4%) 1066AD Agreement 92.9%
34426	OBM8541x19	Trækul (hasselskal)	1028 ± 31	87.98 ± 0.34	-25 ± 1	68.3% probability 994AD (68.3%) 1029AD 95.4% probability 900AD (2.9%) 918AD 960AD (0.4%) 965AD 975AD (84.5%) 1048AD 1083AD (2.1%) 1097AD 1102AD (4.4%) 1127AD 1140AD (1.1%) 1150AD	CAM – brand i Trækirke 2	
34427	OBM8541x20	Trækul (hasselskal)	939 ± 32	88.97 ± 0.35	-29 ± 1	68.3% probability 1042AD (8.4%) 1054AD 1062AD (18.8%) 1090AD 1091AD (11.6%) 1107AD 1116AD (29.6%) 1157AD 95.4% probability 1029AD (94.7%) 1176AD 1196AD (0.7%) 1200AD	CAO/CAP – Trækirke 1	68.3% probability 1032AD (68.3%) 1050AD 95.4% probability 1025AD (95.4%) 1066AD Agreement 91.9%

34428	OBM8541x22	Trækul (pil)	1052 ± 31	87.72 ± 0.34	-29 ± 1	68.3% probability 979AD (7.1%) 987AD 989AD (61.2%) 1026AD 95.4% probability 895AD (12.9%) 926AD 950AD (82.6%) 1034AD	CY-VI – Stolpehul i Trækirke 2	
34429	OBM8541x24	Trækul (el)	1076 ± 47	87.46 ± 0.51	-27 ± 1	68.3% probability 897AD (19.1%) 923AD 953AD (34.0%) 998AD 1001AD (15.1%) 1022AD 95.4% probability 776AD (1.1%) 786AD 832AD (1.2%) 850AD 876AD (93.2%) 1039AD	CY-VI – Stolpehul i Trækirke 2	
POZ#2-72618	OBM8541G72	Human knogle	1022 ± 25	88,05 ± 0.5	-22,5 ± 1		Begravelse hørende til Trækirke 1.	68.3% probability 1026AD (68.3%) 1046AD 95.4% probability 1000AD (95.4%) 1054AD Agreement 83.0%

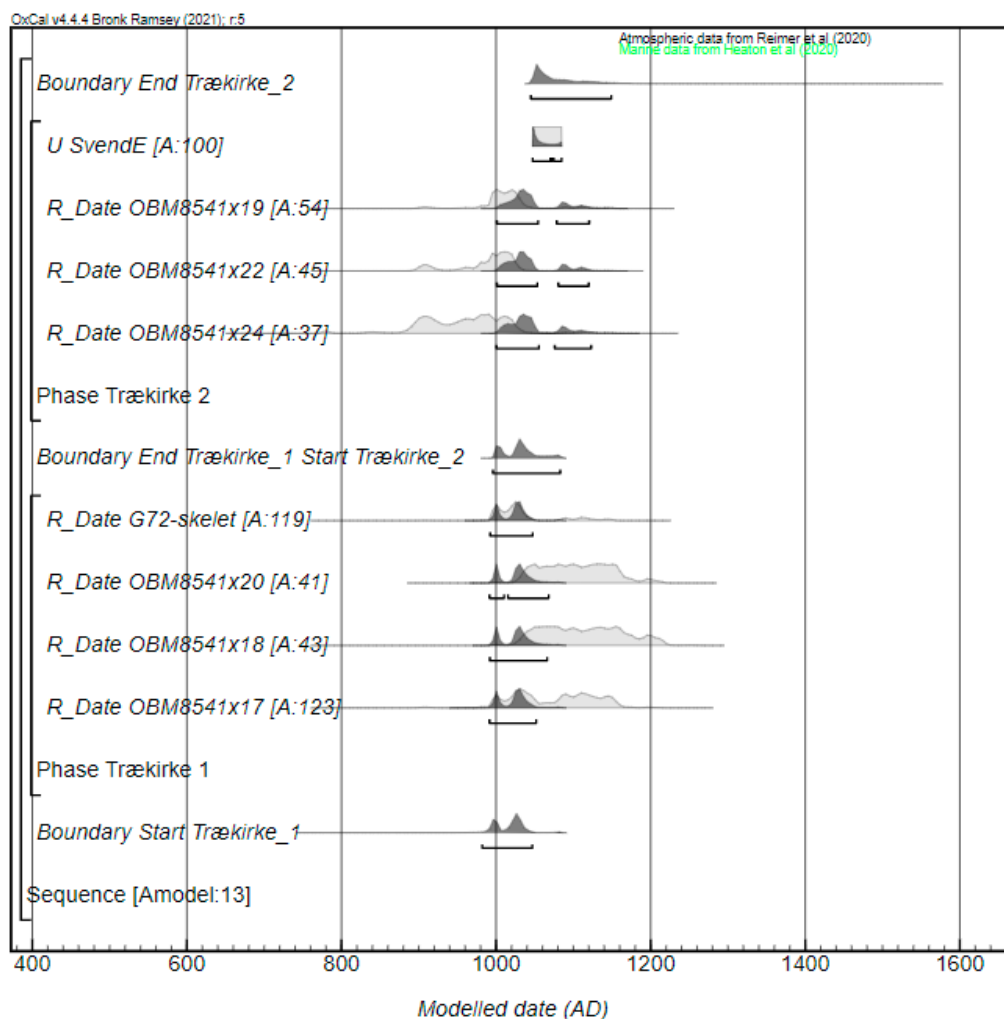
Figur 24 Oversigt over analysen af prøverne til kulstof-14 datering samt den modellerede kalibrering af udvalgte prøver (se også fig. 25)

Figur 25 De umodellerede, kalibrerede kulstof-14 prøver.

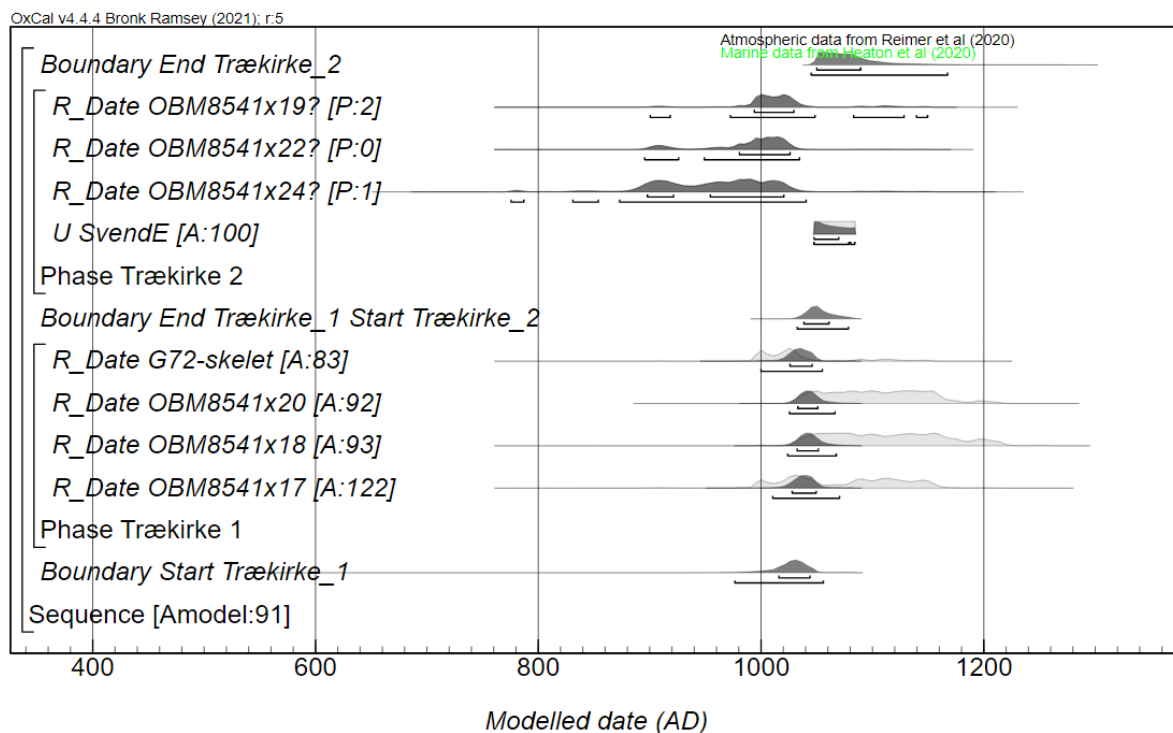
På basis af stratigrafien og de tilgængelige kronologiske oplysninger kan der opstilles Bayesianske statistiske modeller, for at indkredse et opførelsestidspunkt for både Trækirke 1 og 2 (Bronk Ramsey, 2009; Villumsen et al., 2021). I modellen inkorporeres den korrigerede datering af G72 samt Svend Estridsen-mønten. Modellen opbygges som en fasemodel.

En model, hvor det antages, at X19, X20 og X22 hører til Trækirke 2, og at prøverne dermed er yngre end prøverne fra Trækirke 1, giver et model Agreement Index på 13. Agreement Index skal være >60 (fig. 26). Dermed bekræfter modellen, at antagelsen om, at prøverne fra Trækirke 2 er yngre end prøverne fra Trækirke 1, ikke er rimelig.

Figur 26 Den kronologiske model, hvor det antages, at prøverne X19, X22 og X24 repræsenterer Trækirke 2. Bemærk Agreement Index på 13. De lysegrå skygger viser umodellerede dateringsintervaller, mens de mørkegrå viser de modellerede intervaller.

Prøverne (X19, X20 og X22) fra Trækirke 2 markeres derfor som outliers [P-værdi] i den næste model. Kun Svend Estridsen mønten repræsenterer dateringen af Trækirke 2. Her er Agreement Index 91, hvilket viser at antagelserne bag modellen er rimelige (fig. 27). Samtidig kommer modellen med et estimat af trækirkernes opførelsestidspunkt (udtrykt som et interval) baseret på de tilgængelige kronologiske oplysninger.

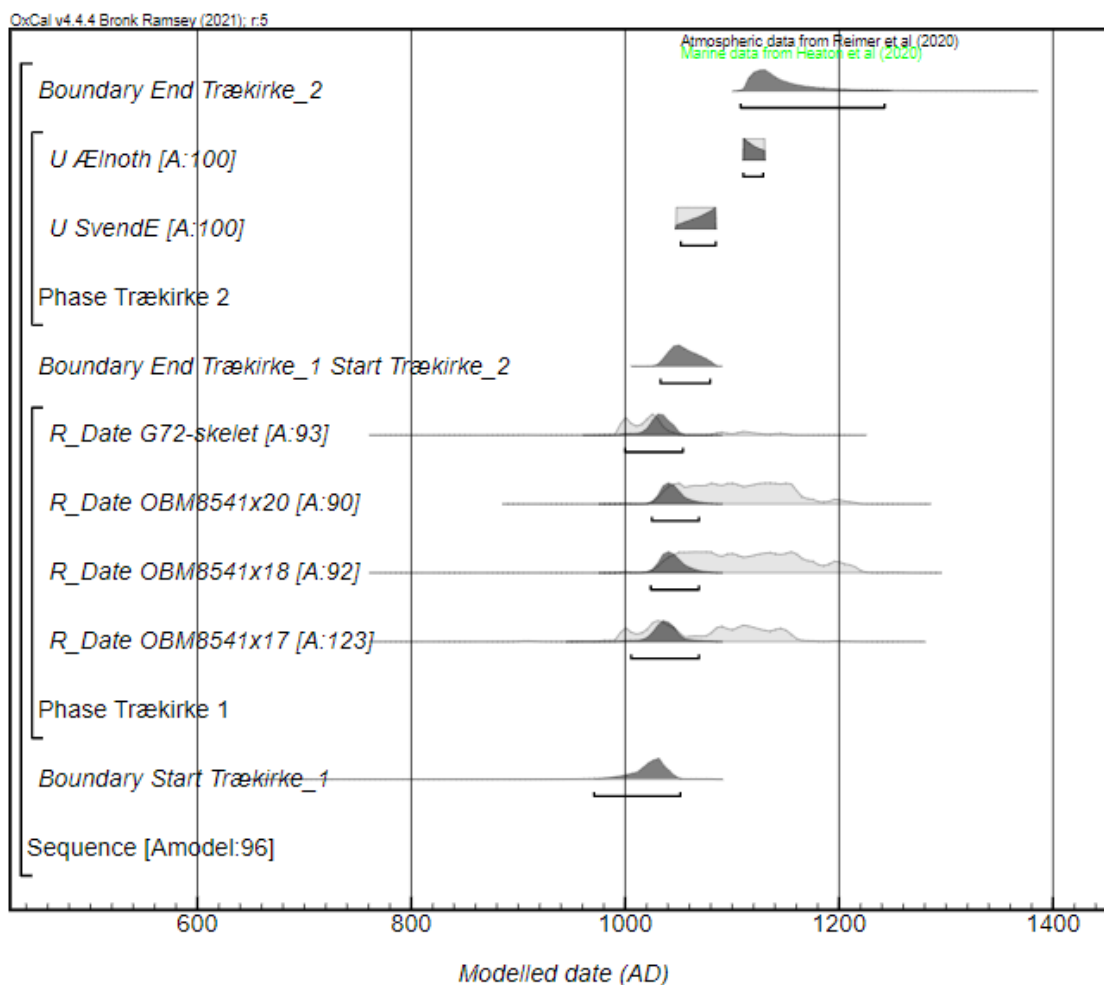

Figur 27 Kronologisk model, hvor det kun er Svend Estridsen-mønten, der repræsenterer Trækirke 2, x19, x22 og x24 er angivet som outliers. De lysegrå skygger viser umodellerede dateringsintervaller, mens de mørkegrå viser de modellerede intervaller.

Modellen i fig. 27 viser, at det ud fra de analyserede prøver og arkæologiske tolkninger er muligt, at Trækirke 1 er opført mellem 978 og 1055 ("Boundary Start Trækirke_1"), mens Trækirke 2 er opført mellem 1032 og 1078 ("Boundary End Trækirke_1 Start Trækirke_2").

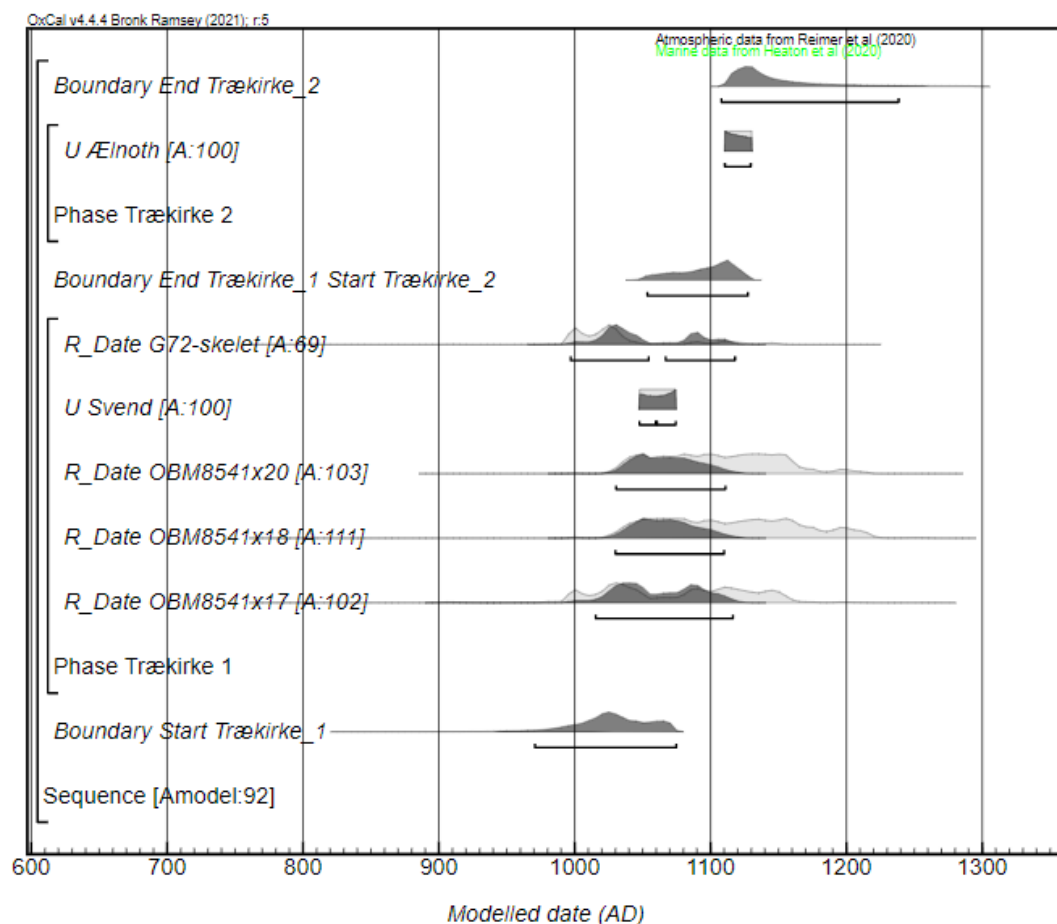
Arentofts formodning om at Trækirke 2 stadig står i 1120 (indsat som interval 1110-1120) kan også indarbejdes i modellen, men flytter ikke meget på dateringerne (fig. 28).

Det kan også afprøves i en model om prøverne X19, X20 og X22 kan antages at være omløjret materiale fra Trækirke 1. Det giver et Agreement Index på 107 og er dermed ikke en urimelig antagelse. Modellen trækker opførelsen af Trækirke 1 en smule bagud i tid til periode 966-1031, mens opførelsestidspunktet for Trækirke 2 stort set fastholdes (1026-1076).

Figur 28 Kronologisk model, hvor det er Svend Estridsen-mønten og Arentofts tolkning af Ælnoth, der repræsenterer Trækirke 2. De lysegrå skygger viser umodelerede dateringsintervaller, mens de mørkegrå viser de modelerede intervaller.

En sidste mulighed, der bør afsøges er, hvad det betyder, hvis Svend Estridsen mønten fra stolpehul CY₁₁ i stedet hører til Trækirke 1 – dvs. hvis den, ligesom trækullet, er omlejret. I denne model anvendes også antagelsen om, at Trækirke 2 står i begyndelsen af 1100-tallet (1110-1130). Modellen foreslår et opførelsestidspunkt for Trækirke 1 til 970-1074, mens Trækirke 2 er opført mellem 1053 og 1127 (fig. 29). Prøverne X19, X22 og X24 34 ikke vist, Det er altså ikke afgørende for dateringen af opførelsen af Trækirke 1, om Svend Estridsen mønten hører til den ene eller den anden kirke, men i dette scenarie kan Trækirke 2 reelt være opført efter mordet på Knud IV.

Figur 29 Kronologisk model, hvor det afprøves, hvad det betyder for dateringerne, Hvis Svend Estridsen-mønten knyttes til Trækirke 1. De lysegrå skygger viser umodellerede dateringsintervaller, mens de mørkegrå viser de modellerede intervaller.

Konklusion angående dateringsmodellerne

Alle de opstillede modeller, viser at der er god sandsynlighed for, at Albani Kirke er opført før år 1000. Det kan dermed være Albani Kirke, der omtales i et privilegiebrev fra år 988 (A. Christensen, 1988, s. 31). Det er også sandsynligt, at stedet for mordet på Knud IV er Trækirke 2, selvom det her er afgørende, hvilken kirke Svend Estridsen-mønten knyttes til. På samme måde er møntens tilknytning afgørende for om sarkofagen med bisp Eilbert (død 1072), skal knyttes til Trækirke 1 eller 2. Den mest sandsynlige hypotese er repræsenteret i fig. 27, hvor det foreslås at Trækirke 1 er opført mellem 978 og 1055 ("Boundary Start Trækirke_1"), mens Trækirke 2 er opført mellem 1032 og 1078 ("Boundary End Trækirke_1 Start Trækirke_2").

Arbejdet med de kronologiske oplysninger understøtter hypotesen om, at den ældste trækirke kan være opført før år 1000, mens en endelig afklaring af de øvrige spørgsmål må afvente eventuelle fremtidige undersøgelser.

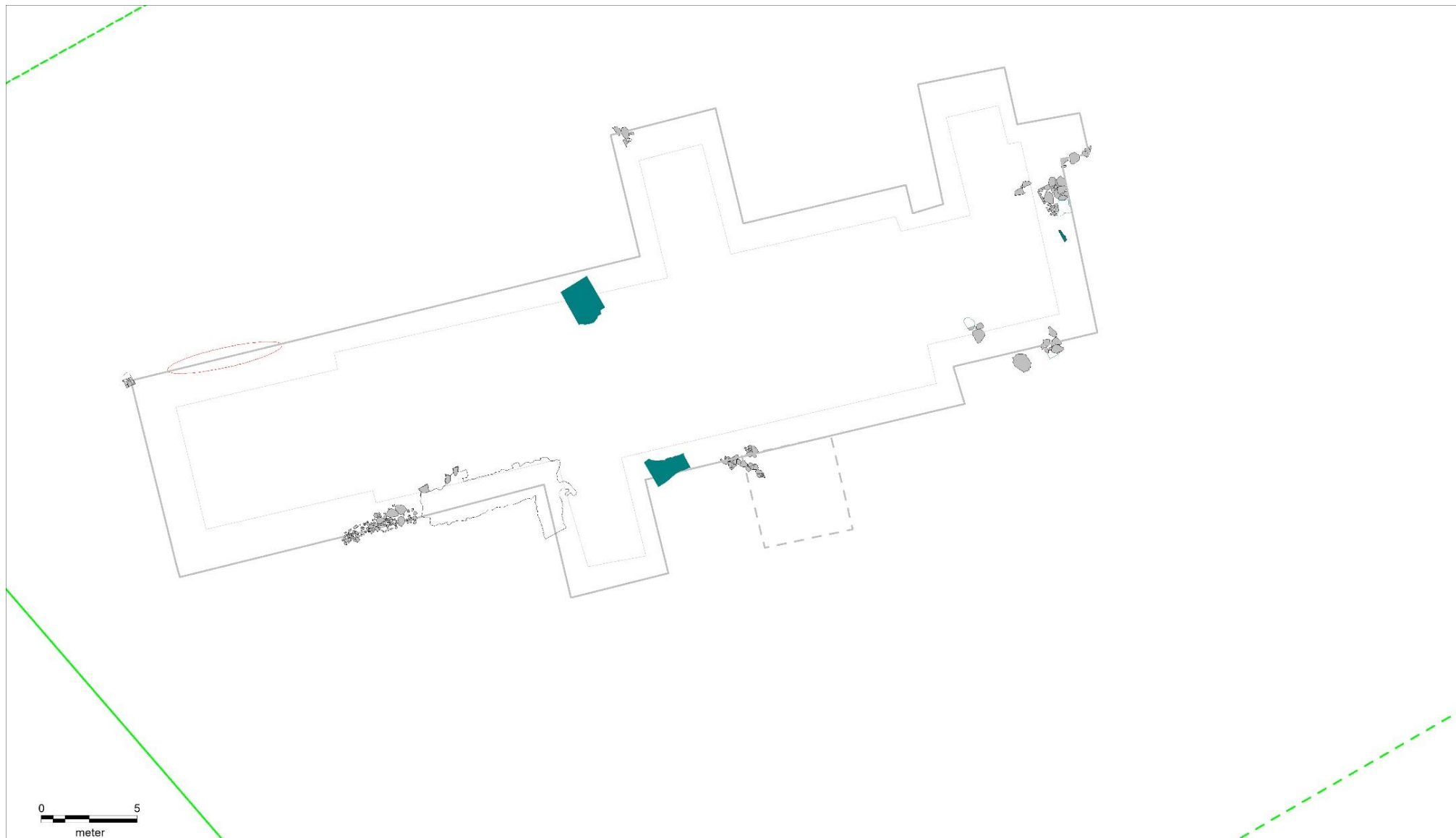
Stenkirken

Som nævnt ovenfor er de ældste kulturlag, der er knyttet til Stenkirken, teglfri, og der er fundet en del granitkvadre i området, der muligvis skal knyttes til Stenkirken (Arentoft et al., 1985, s. 39–42). Tegl vil formentlig først optræde i kulturlagene fra slutningen af 1100-tallet idet, de tidligst kommer i anvendelse da. Ifølge Arentoft er kirken yngre end 1120. Dermed dateres stenkirkens opførelsestidspunkt bredt til 1100-tallet.

Stenkirkens oprindelige udformning kendes ikke, men den har efter al sandsynlighed været uden vesttårn. I stedet kan der have stået en klokkestabel. Denne er ikke erkendt arkæologisk. Kirkens planløsning er udførligt beskrevet i Danmarks Kirker (DK, 1998, s. 1738ff). Denne gengivelse medtager ikke det nordkapel, der blev fundet i 2015 (se nedenstående om placering og rekonstruktion) (fig. 30).

Det er muligt, at nogle uregelmæssigt placerede fundamentsten centralt i sydturen også skal opfattes som resterne af et kapel mod syd. Dette er ikke gengivet hos Danmarks Kirker. Hvis tilbygningen længere mod vest opfattes som et sydvendt våbenhus, kan førnævnte have været placeringen for Købmandskapellet, der nævnes i 1504 (DK, 1998, s. 1735).

Kirken stod frem til reformationen, hvorefter den led en noget omtumlet tilværelse. I 1541 overgik den til Skt. Knuds kloster for at agere skolebygning. Dog blev det allerede i 1542 besluttet, at kirken i stedet skulle nedrives. Som det er beskrevet nedenfor, er der registreret i alt tre begravelser, der ser ud til at ligge over kirkens fundament. Begravelserne må være bevis for, at kirkegården blev ved med at være i funktion, efter at nedrivningen af kirken var påbegyndt. Det vil sige i tiden efter 1542. Fra 1562 bygges der beboelseshuse på kirkegården, og man må formode, at den ikke længere anvendes til begravelser derefter (DK, 1998, s. 1731–1732).

Figur 30 Rekonstruktion af Stenkirkens planløsning. De mørkegrønne arealer angiver de steder, der er fundet nedbrudte fundamenter. Den røde cirkel viser placeringen af fundamentet fundet i 1955. Det potentielle kapel mod syd er markeret med en stiplede linje. Den grønne linje angiver kirkegårdens senmiddelalderlige udstrækning.

Kirkernes fysiske placering og rekonstruktioner

Den første rekonstruktion af de tre kirkers grundplan er udført af Arentoft i forbindelse med publikationen "Albani Kirke og Torv", som var en sammenfatning af undersøgelserne fra 1980-83 (Arentoft et al., 1985, s. 17). Denne følger tegningerne i beretningsmaterialet (OBM8541-1983: Plan 1).

Da Danmarks Kirker udgav bindet om kirkerne i Odense og Skt. Albani Kirke i 1998 (DK, 1998, s. 1737) anvendte man et lidt andet rekonstruktionsforlag. Som beskrevet udelod dette forslag det østligste stolpehul kaldet "11" i Arentofts rekonstruktionsforslag (fig. 19). Det har betydet, at der verserer forskellige udgaver af rekonstruktionerne samt forskellige geografiske placeringer af kirkerne. I Odense Bys Museers egne GIS-data er det Danmarks Kirkers placering af Stenkirken og Trækirkerne, der er taget udgangspunkt i, da udgravningsplanerne fra 1980-1983 ikke er blevet digitaliserede før nu. Langt de fleste publikationer, der omtaler og viser placeringen af Stenkirken er baseret på denne fortolkning af kirkens placering.

Den placering, der er blevet den vedtagne, er dog ikke er jævnført med oplysningerne fra udgravningen i 1980, 1982 og 1983, hvor store dele af stenkirkens fundament blev erkendt. Stenkirkens og trækirkens placering er dermed fejlbehæftet i langt de fleste publikationer.

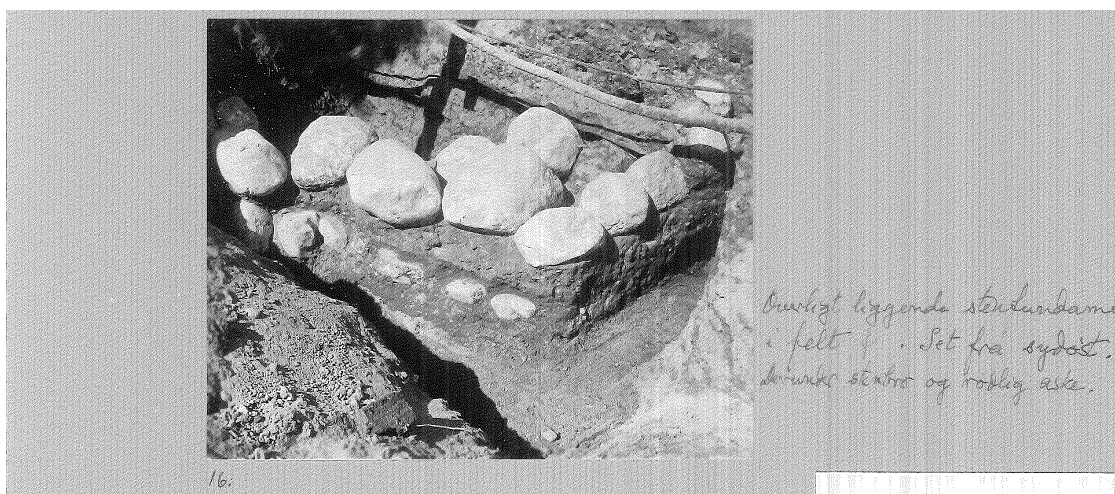
I Odense Bys Museers GIS-system er felterne fra udgravningerne relateret til OBM8541 blevet georefereret og digitaliseret i begyndelsen af 2000'erne. I den forbindelse blev de arkæologiske data (dvs. grave, stolpehuller og fundamentsten m.m.) ikke digitaliseret. Det vurderes, at felternes placering er pålidelig og baseret på de tilgængelige oplysninger i udgravningsrapporterne. I forbindelse med nærværende projekt er det på ny forsøgt at placere kirkerne geografisk. Ved udgravningerne i 1980, 1982 og 1983 blev der udlagt et lokalt målesystem (se evt. Oversigtsplan 2 i beretningen fra OBM8541-1982). Dette koordinatsystem tog udgangspunkt i det sydvestlige hjørne af "Felt B" fra 1982. Her blev x og y-koordinaten sat til hhv. 100 og 200. Efterfølgende blev punkterne lagt ind i landskoordinatsystemet af en landmåler. Dette er nøje beskrevet i udgravningsrapporterne. Det skal dog nævnes, at sådanne lokale koordinatsystemer altid indebærer en vis usikkerhed – især i områder med store terrænforskelle. Det bliver aldrig så præcist som opmåling med Totalstation eller GPS.

Ud fra de tilgængelige oplysninger er plantegningerne fra Felt C, 1982 og Felt 36 fra 1980 (også kaldet søgegrøft A.B.T.1), samt Felt C's udvidelse, Felt G og Felt H fra 1983 lagt ind i Odense Bys Museers GIS-værktøj *MapInfo* (alle OBM8541). Ud fra disse oplysninger er anlæggene hørende til Trækirkerne og Stenkirken forsøgt placeret geografisk, og deres grundplaner er rekonstrueret ud fra disse. I Felt C-1982 er det væggrøften fra Trækirke 1 samt tre stolpehuller fra hhv. nord og sydvæg i Trækirke 2 og fundamentsgrøften fra Stenkirken, der er repræsenteret. I Felt 36/A.B.T.1 er det fundamenterne fra Stenkirken, der er repræsenteret. Fra udgravningerne i 1983 er det yderligere otte stolpehuller fra Trækirke 2, væggrøfter og vægstolpespor fra Trækirke 1 samt sten fra fundamentet og den plyndrede fundamentsgrøft fra Stenkirken, der er repræsenteret.

Dette resulterer i et rekonstruktionsforslag, der er meget lig Arentofts fra 1984 med de tilføjelser som er beskrevet i afsnittet om Trækirke 2 (fig. 15).

Kirkernes vestlige udbredelse er aldrig med sikkerhed erkendt. I 1998 udgravede man en stort antal begravelser i området vest for Albani Kirke (OBM9785-1998). I et af felterne, Felt 7, blev et kulturlag (Anlæg AS) tolket som en mulig plyndret fundamentsgrøft, og det blev foreslået at den tilhørte Stenkirken (OBM9785-1998, s. 5). I opmålingerne optræder ligeledes en samling sten i dette område, der er ældre end plyndringsgrøften. Dette kan være resterne af tårnets nordvest-hjørne i den senmiddelalderlige Albani Kirke.

Hvis stenkirkens nordmur forlænges hen mod fundamentet i OBM9785-Felt 7 løber den på tværs af Felt F, der blev udgravet i 1955. Disse udgravninger var egentlig rettet mod anlæggelsen af parkeringskælderens på Albani Torv, men i forbindelse med rørlægning blev Felt F ud for nedgangen til Klosterhaven, undersøgt. Her konstateredes en række af større sten lagt som tørmur ca. 1 m under terræn (fig. 31). Det fremgår ikke af hverken fotografier eller skitser, hvor i felt F stenene lå (OBM8541-1955; Mappe 1; Foto 16 m.m.). Albrechtsen selv foreslår, at det kan være fundamenter fra Stenkirken (OBM8541-1955, s. 3). Fotografierne og en skitse beskriver, at der er tale om flere lagfølger. Nederste er et lag sten, der kunne være en brolægning. Desuden ses et lag beskrevet som "rødbrun aske" – det fremgår ikke tydeligt, hvor dette lag ligger, men det er formentlig mellem de to lag af sten - og øverst ses de store kampesten lagt uden bindemiddel. Det "rødlige askelag" minder om beskrivelsen af det Arentoft omtaler som byggelaget ved Stenkirken (Beretning OBM8541-1983, s.15). På basis af disse sporadiske oplysninger og fundamentets placering synes det rimeligt at foreslå, at der er tale om fundament til kirkens tårn og dermed en vest-udvidelse. Dette forklarer også den underliggende brolægning, som ikke umiddelbart, ser ud til at være observeret i andre felter. Tårnet er omtalt i skriftlige kilder fra 1542 og 1558 (DK, 1998, s. 1739) og ses på en graffiti – en indridsning – på predellaen af Claus Bergs højaltertavle i der nu står i Skt. Knuds Kirke (Danske Kancelli Registranter s. 234, brev af 24-6-1542). I *Danmarks Kirker* formoder man, at der er tale om en senmiddelalderlig tilføjelse (DK, 1998, s. 1738).

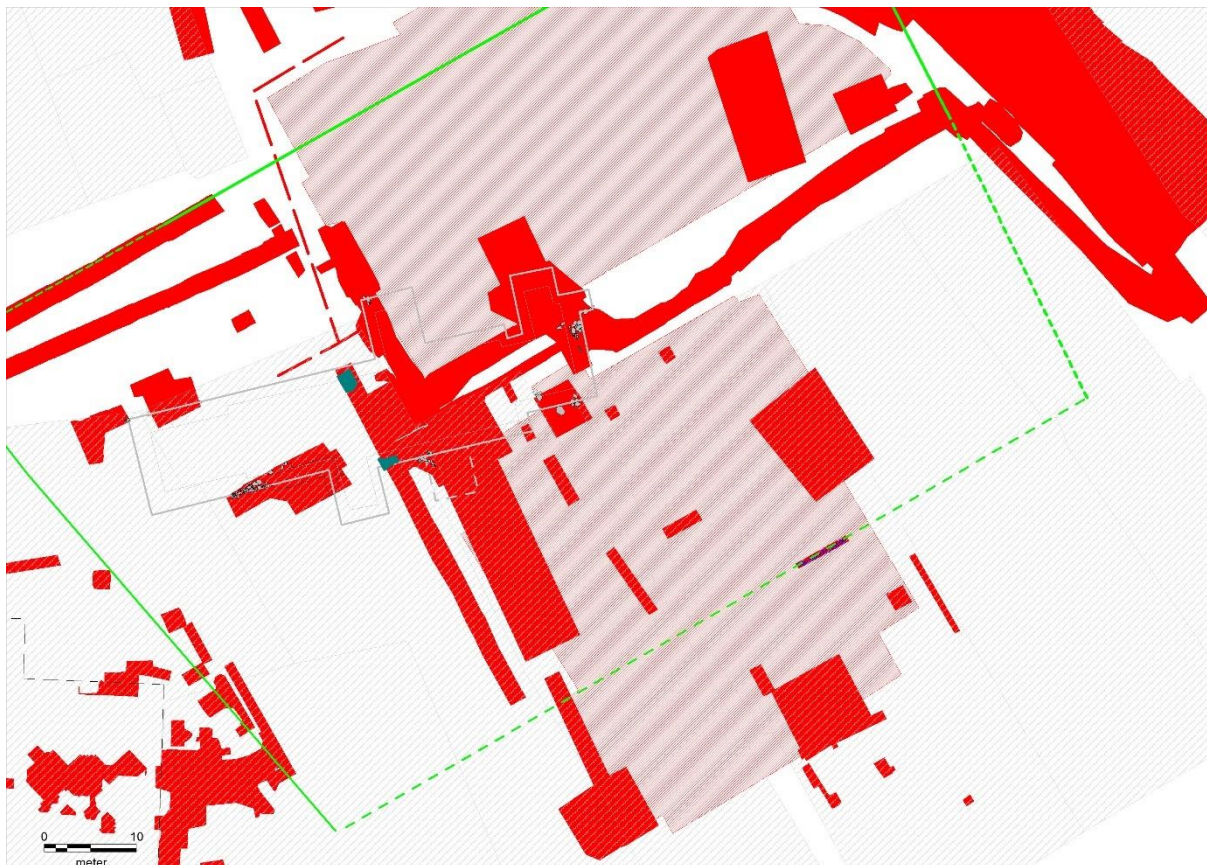

Figur 31 Foto fra undersøgelserne i Felt i 1955, der formentlig viser rester af tårnets fundament med en underliggende brolægning.

Dermed er der altså rimeligt belæg for at foreslå en omtrentlig udbredelse for Stenkirkens nordmur. Kirken bliver i alt ca. 49 m lang, hvilket er 2 m længere end rekonstruktionsforslaget hos Danmarks Kirker (DK, 1998, s. 1739) (fig. 30).

Ved samme lejlighed i 1955 konstaterede Albrechtsen, at arbejdet med parkeringskælderens havde fjernet kampestenen, der kunne stamme fra stenkirkens nordmur og det lille kapel på nordsiden, der var fundet af inspektør ved Nationalmuseet Henry Pedersen i 1886. Jævnføres grundplanen for parkeringskælderens med Stenkirkens placering, ses det, at det formentlig har været tilfældet, da der er et overlap mellem de to på minimum 105 m² (fig. 32). Dette omfatter også store dele af Henry Petersens felt fra 1886. Ved udgravninger til omlægning af fjernvarmen i 2015 (OBM3183 – 2015) blev Petersens felt også berørt og det konstateres, at der stadig er bevaret kampestenen i området – dog kun nogle få (OBM3183; Anlæg ZQ). Ved samme undersøgelse fandt man også resterne af et kampestensfundament (OBM3183; Anlæg ZS) omtrent 7 m nord for Stenkirken, og disse tolkes som resterne af et kapel

på nordsiden af kirken. Der blev også fundet spor efter gennembrydning af Stenkirkens nordmur forud for etableringen af kapellet. Da området er meget forstyrret, bl.a. af parkeringskælderens, anses det for højest usandsynligt, at der er bevaret flere bygningsrester eller begravelser i dette område.

Figur 32 De røde felter er udgravninger, mens de skraverede (lyserøde) er områder, hvor alle kulturlag er fjernet. Det nordligste lyserøde felt er parkeringskælderen fra 1955, mens det mod syd er Kreditforening Danmarks bygning fra 1980'erne, nu Danske Bank.

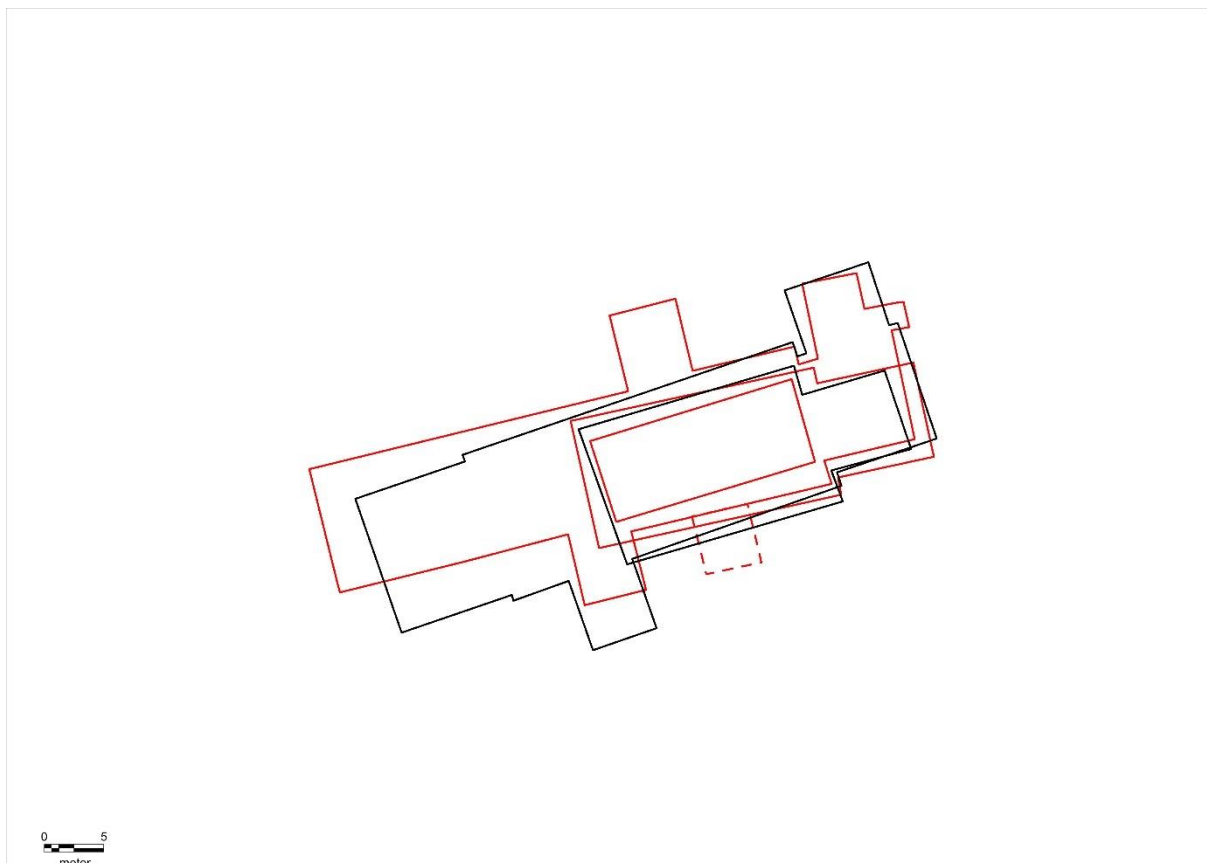
I 1983 blev der registreret et forløb af kampesten, der må være rester af Stenkirkens fundament under sydturen (OBM8541-1983, Plan 6). Dog afviger dette en anelse fra det øvrige forløb af fundamentene. Dette kan enten være fordi det har forskubbet sig en smule i forbindelse med nedbrydningen af kirken, eller fordi det er resterne af endnu et senmiddelalderligt kapel på kirkens sydside. Albani Kirke havde i alt 12 andre, men det vides ikke hvor mange kapeller, der var. To kapeller; "Købmandskapellet" og "Det nye kapel", kendes fra de skriftlige kilder – og det kan principielt være samme bygning, der er tale om, men her er det foreslået, at der er tale om to bygninger (fig. 30) (Arentoft et al., 1985, s. 44–48).

Konklusion angående kirkernes placering

Reelt betyder den nye georeferering og samling af anlæggene fra tidligere udgravninger, en svag drejning af Stenkirken, så den nu er en smule mere øst-vest orienteret og er forlænget ca. 2 m mod vest. Trækirke 1 er flyttet ca. 1,3 m mod nord og ca. 0,8 m mod vest. Den er ikke roteret. Trækirke 2 er

flyttet ca. 1,8 m mod nord og ca. 0,8 m mod vest. Den er roteret en anelse, så den peger mere øst-vest end før. Det betyder, at Trækirke 1 og 2 ikke længere har samme orientering.

Det observeres, at denne flytning betyder, at bispegraven OBM3183x85 nu ligger mere central placeret i skibet og er orienteret parallelt med Trækirke 2's vægforløb.

Figur 33 De sorte linjer viser den traditionelle gengivelse af Skt. Albani kirkerne (traditionelt antages Trækirke 1 og 2 at have samme orientering). De røde linjer viser placeringen af kirkerne efter den nye georeferering og rekonstruktion. Den mod vest forskubbede version af Trækirke 2 er ikke vist.

Kirkegårdens afgrænsning

Som nævnt ovenfor har der været udgravninger i og omkring Albani Kirke siden slutningen af 1800-tallet. Det er enten bygningsrester eller begravelser, man er stødt på, og som har fået størstedelen af opmærksomheden. I tidens løb er der også påtruffet anlæg, der indikerer kirkegårdens afgrænsning. Det er enten i form af murrester, fundamenter, hegnforløb (stolpehuller) eller grøfter. Selvom den fulde udtrækning af kirkegården ikke er klarlagt, er det tydeligt, at der er sket ændringer af kirkegårdens udstrækning over tid.

Den mest almindelige afgrænsning af kirkegårde i det middelalderlige Danmark er grøfter eller diger, men ifølge svensk lov er hegn også en mulighed (Nilsson, 1989, s. 122–144). Bl.a. ses det, at af-

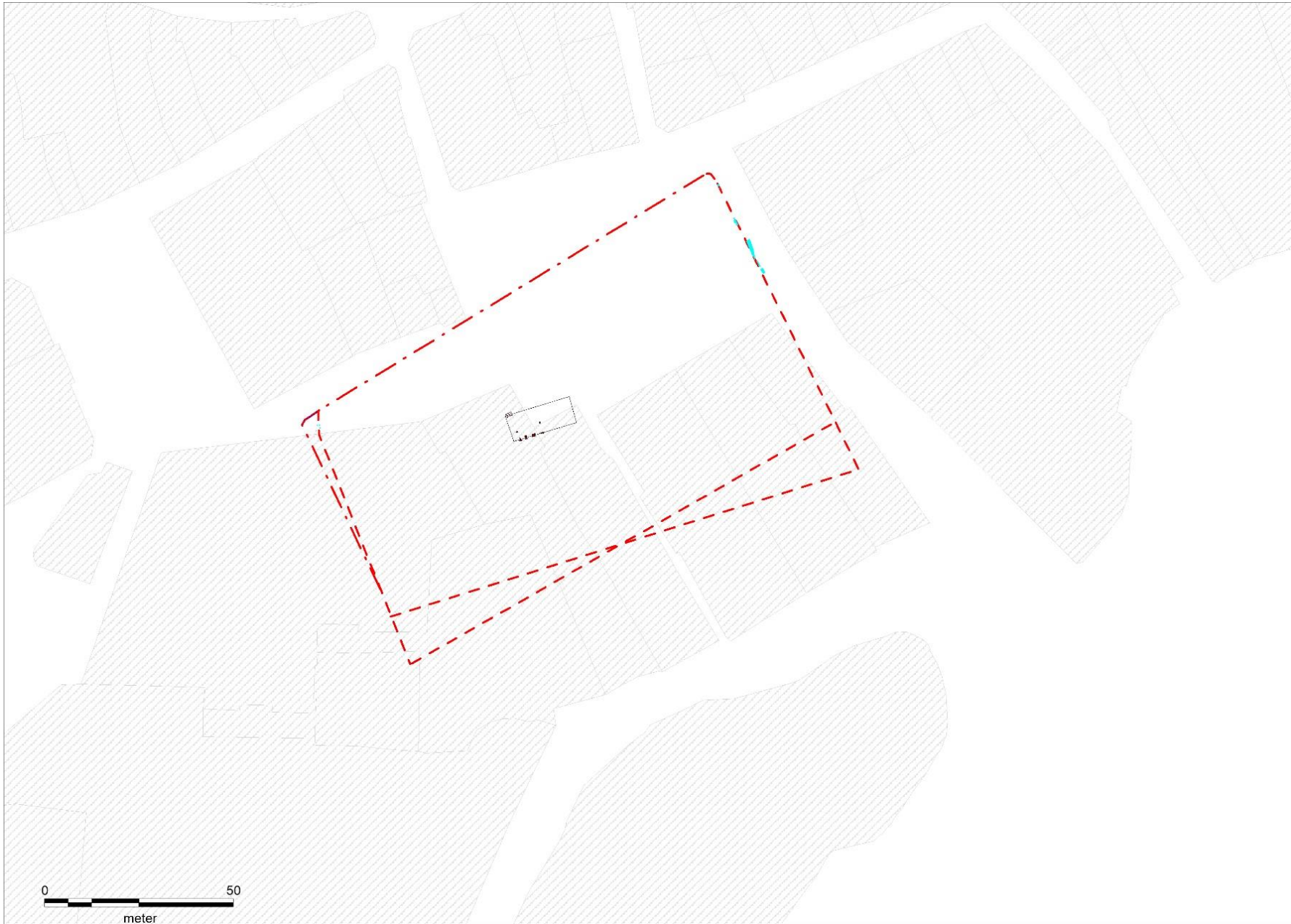
græsningen af 1100-tallets kirkegård ved Ribe Domkirke veksler mellem grøft og hegn (M. A. Jensen, 2017, s. 30) .

Følgende gennemgang har givet anledning til at inddele kirkegårdens udstrækning i tre faser.

Den første fase strækker sig fra grundlæggelsen af Trækirke 1 til påbegyndelsen af Skt. Knuds kirke. Forsimplet er dette sluttidspunkt angivet til ca. år 1100 og begyndelsestidspunktet kendes ikke nøjagtigt. Grunden til denne udskillelse af fasen før Skt. Knuds Kirkes opførelse er, at de to kirker ligger så tæt, at det må have haft en betydning for kirkegårdsarealet, at den nye kirke bygges.

Anden fase strækker sig fra omkring år 1100 til indskrænkningen af kirkegården mod øst. Det vil sige stort set hele middelalderen. For overskuelighedens skyld er Trækirke 2 vist i denne fase, men som gennemgangen ovenfor viste, har den allerede stået i første fase og forsvinder formentlig i 1100-tallet.

Tredje fase er fra senmiddelalderen og indtil kirke og kirkegård nedlægges i 1500-tallet. I illustrationen af denne fase vises Stenkirken, der formentlig opføres i 1100-tallet.

Figur 34 Oversigt over Albani Kirke (repræsenteret ved Trækirke 1) og kirkegården i første fase. Det vil sige før opførelsen af Skt. Knuds Kirke. Kirkegårdens afgrænsning er vist som en stiplede linje med flere mulige forløb. Baggrundskortet er baseret på Bergens købstadskort 1883.

Afgrænsningen af kirkegården før år 1100

Den nordlige afgrænsning

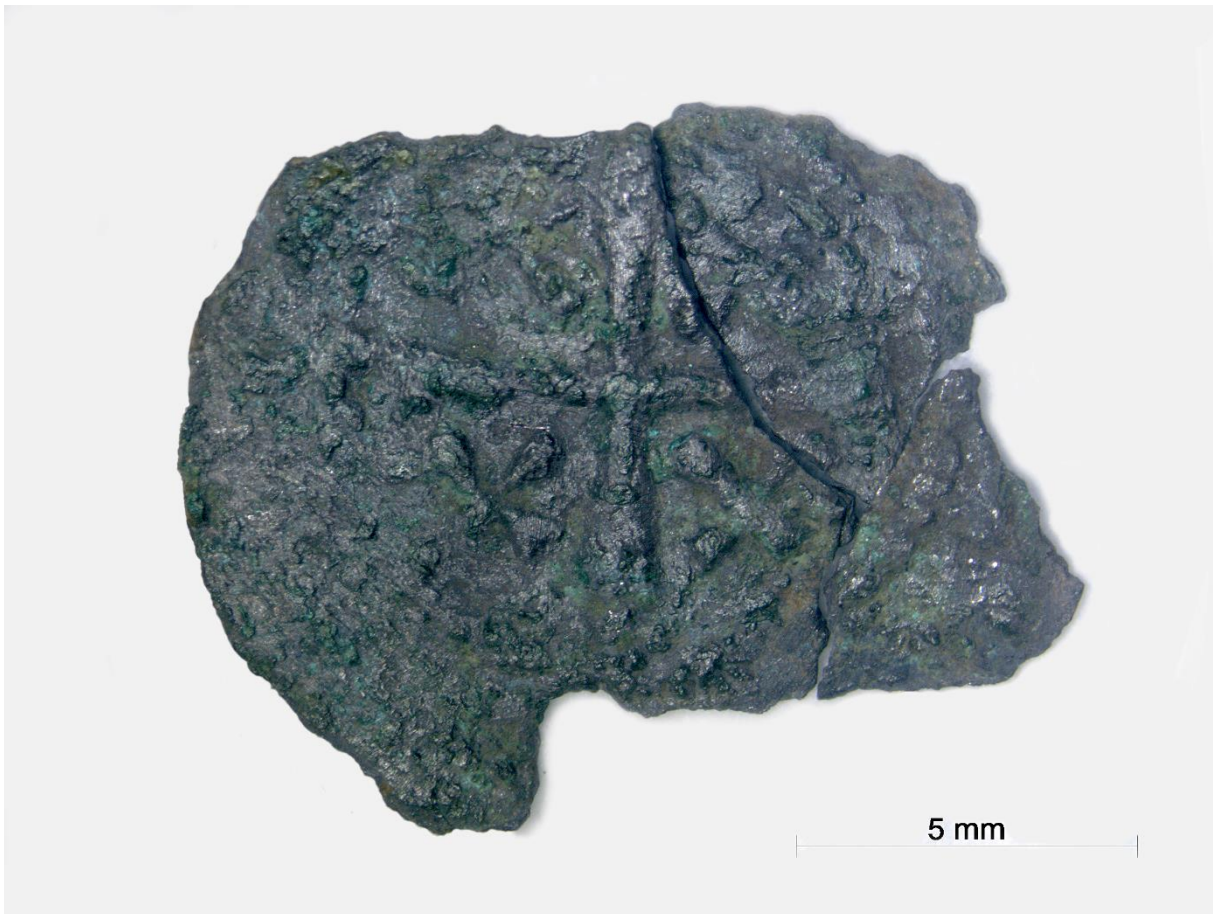
Den ældste udstrækning af kirkegården er vanskelig at fastslå, idet der savnes et overbevisende antal sikre, konkrete spor i form af grøfter, hegn eller diger. Dertil kommer, at anlæggene (grøfter, mur, stolpehuller m.m.) ikke med sikkerhed kan føres tilbage til 1000-tallet eller tidligere. De anlæg, der kan føres tilbage til denne periode (se nedenstående ang. vestmuren), er vanskelige med sikkerhed at knytte til Albani Kirke.

Der er lavet 32 kulstof-14 dateringer på skeletter fra den østlige del af kirkegården (OBM9776), der stratigrafisk set er ældst, samt på en række grave med indbyrdes stratigrafi. Da den marine reservoir-effekt ikke blev kortlagt ved analyserne, kan dateringerne ikke umiddelbart korrigeres. Prøvernes kulstof-14 alder kan dermed være op til 400 år "før gamle", hvis kosten har været domineret af marin føde (OBM9776, Poznan report 13451/18) (Olsen et al., 2010). Dog er det sandsynligt, at reservoirkorrektionen ligger mellem 10 og 80 kulstof-14 år (dvs. 3-20% reservoir-effekt), da dette er set i lignende tilfælde (Dahlström et al., 2018). Når der ikke tages højde for eventuel reservoir-effekt, er den ældste grav dateret til 895-1030AD (X10933; 1060±27 CalBP, 95,4% sandsynlighedsfordeling, IntCal20), og den yngste grav er dateret til 1305-1410 AD (X8078, 587±27 CalBP, 95,4% sandsynlighedsfordeling, IntCal20).

Den ældste af begravelserne tiltrækker sig særlig opmærksomhed, idet den ligger nord for det, der bliver kirkegårdsmuren i 1300-tallet (senest, se nedenfor) (fig. 36). Begravelsen (OBM9776, lag 5589, X10933) ligger under det senere Elendegildehus samt den aktivitet, der går forud for gildehuset (OBM9776, DBA, FSY m.fl.). Dateringer baseret på kulstof-14 og genstandstypologier af Gildehusets anlæggelse indikerer, at det er opført i begyndelsen af 1300-tallet, og den forudgående aktivitet er fra 1200-tallet (se *Beretning for OBM9776 13-01-2016*). Graven er dermed ældre end 1200-tallet. Der blev påtruffet endnu en begravelse under Gildehuset (OBM9776, lag 3847) og denne må have samme *terminus ante quem*-datering (herefter *taq*). Den rene kalibrering af X10933 er imidlertid 200 år eller mere ældre end det. Antages en reservoir-effekt på 15%, som det var tilfældet med bispegraven i Albani Kirke (se herunder samt Christensen og Hansen 2017; 25), samt en fortsat usikkerhed på 30 år, flyttes dateringen til 991-1154 (95,4% sandsynlighed fordeling, IntCal20). Denne tolkning er dog forbundet med betydelige usikkerheder, og det må konkluderes, at det ikke er muligt at datere graven nærmere end "før 1300". Der blev også udført en kulstof-14 datering på materiale fra en floteringsprøve fra fylden (X10943) i graven. Dette resulterede dog i en datering til 548-642 AD (95,4% sandsynlighedsfordeling, IntCal20), hvilket formentlig skyldes, at prøvematerialet er omlejret.

Bispen fundet i 2015 inden for selve kirketomten blev kulstof-14 dateret og korrigeret for reservoir-effekt (Christensen og Hansen 2017, s. 25). Denne datering placerer begravelsen i tidsrummet 991-1154 AD (OBM3138x85, 95,4% sandsynlighedsfordeling, IntCal20). Kun i alt ti begravelser fra OBM9776 er dateret med begyndelsespunkt før år 1000, og dette er uden hensyn til en eventuel reservoir-effekt. Det leder til en konstatering af, at kirkegården er i brug i 1000-tallet – men måske også før. I en grav (OBM9776, Grav3928) blev der fundet en Knud den Store mønt (X8969, 1014/18-1035), som bekræfter aktiviteten i 1000-tallet, forudsat den ikke er lagt ned langt senere, end den var i cirkulation (fig. 35).

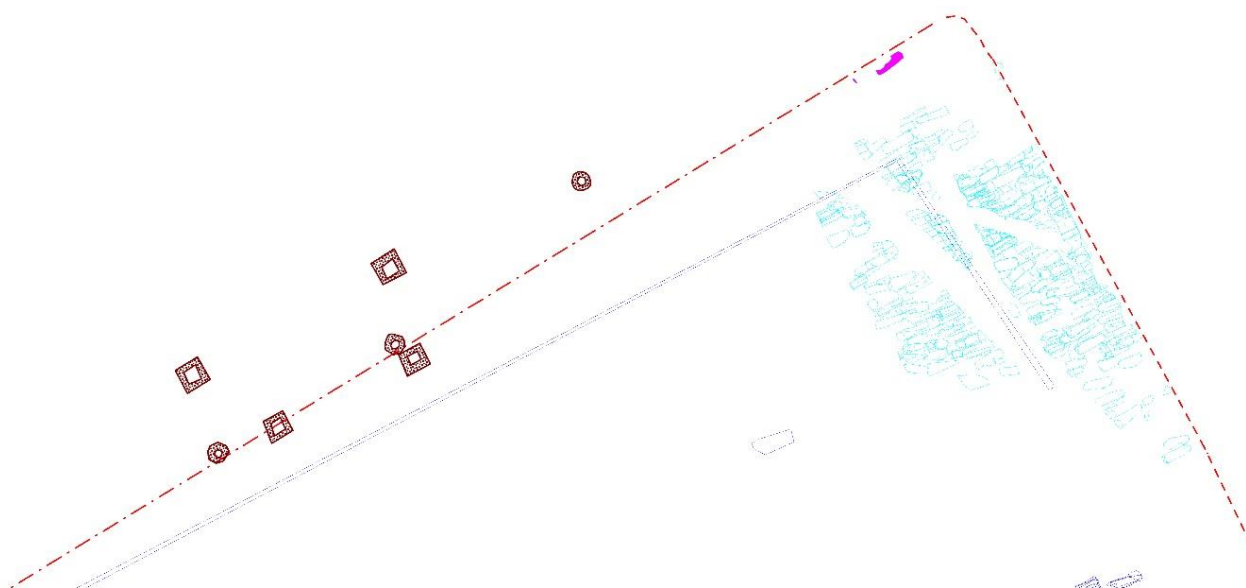
Der er altså fortsat mulighed for, at kirkegården er taget i brug i slutningen af 900-tallet, men nærværende dateringer kan ikke umiddelbart bruges i argumentationen for dette.

Figur 35 Knud den Store mønt fra grav 3928, OBM9776 (X8969). Den har muligvis været omdannet til hængesmykke. Mønten kan henføres til Knud den Stores regeringsperiode, 1014/18-1035.

En anden mulig forklaring på de to grave nord for kirkegårdsmuren er, at det er ekskommunikerede, henrettede eller selvmordere, som ifølge verdslig lovgivning fra slutningen af 1200-tallet kunne begraves uden for indviet jord (Kieffer-Olsen, 1993, s. 38). F.eks. er der fundet begravede, henrettede forbrydere i galgebakke ved Slagelse, men ellers er eksemplerne få (<https://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/Lokalitet/111345/>) (Jonsson, 2009, s. 80). Ifølge Kanonisk lov var der tale om uhensigtsmæssig dobbeltstraf, og at en angrende forbryder derfor skulle begraves i indviet jord. De to mulige ekskommunikerede fra Odense ligger meget tæt på kirkegården, hvilket i sig selv taler imod, at der er tale om forbrydere, da disse ofte blev begravet ved retterstedet. En mulighed er også, at der er tale om kvinder, der er døde efter en fødsel og ikke har nået at blive genindviet – kvinder i den tilstand kunne begraves i kirkegårdens periferi, da de blev betragtet som urene (Jonsson, 2009, s. 81). Skelettet i graven med X10933, er bestemt til at tilhøre en kvinde.

Sammenholdt med, at andre dele af kirkegårdsmuren er flyttet, er det dog mere sandsynligt, at der er tale om, at kirkegårdens nordlige udstrækning var placeret længere mod nord i den tidlige fase. De brønde, der blev påtruffet længere mod vest i 1955 (OBM8541), er formentlig alle fra 1200-tallet eller senere (genstandsmaterialet bestod blandt andet af glaseret keramik), så der er ikke umiddelbart noget i vejen for, at en nordligere kirkegårdsafgrænsning har været tilfældet før år 1200 (fig. 36).

Figur 36 Et forslag til kirkegårdens nordlige afgrænsning før år 1100. Firkanterne og cirklerne er brøndene fra 1200-tallet. De pink markeringer er begravelserne under Gildehuset. Den svagt blå linje markerer den traditionelle opfattelse af afgrænsningen. Som det ses, skærer denne de begravelser, der blev fundet ved OBM9776 udgravningerne (de turkise markeringer). Dermed må den under alle omstændigheder afvises.

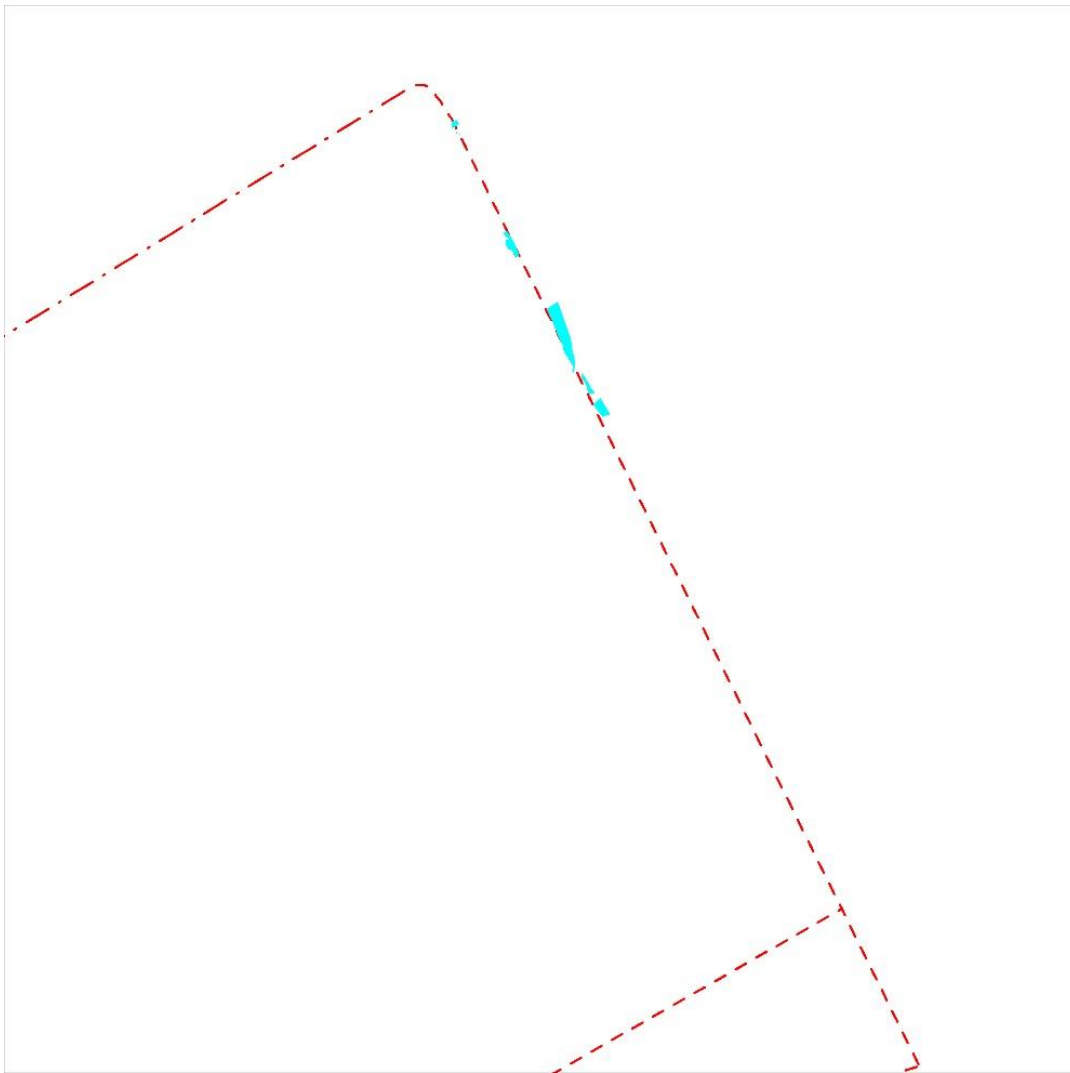
Vest for brøndene, der blev udgravet i 1955, er der fundet en grøft og et hegn (anlæg AJ) ved udgravninger på Skt. Knuds Plads i 1998 (OBM9785) (fig. 37). Af udgravningsdokumentationen fremgår det, at yderligere et grøft/hegnsforløb blev fundet umiddelbart øst for AJ. Dette hegnsforløb hedder AP. De to forløb er med al sandsynlighed del af det samme hegn, selvom dette ikke er foreslået direkte i beretningen. Forløbet AP er ikke digitaliseret og fremgår derfor ikke af nedenstående figur. Begge forløb skærer det ældste muldlag, og fylden i dem er teglfri. I beretningen foreslår udgraveren selv, at der er tale om den nordlige afgrænsning af kirkegården (J. T. Christensen, 1998, s. 2). Forløbet har ingen datering, men på baggrund af hegnets beliggenhed og orientering er det en sandsynlig tolkning. AJ overlejres af en grav, G514, med armstilling A. I gravfylden (OBM9785, 564) er der fundet tegl, men ikke andre daterende genstande. Hvis AJ skal opfattes som den nordlige afgrænsning af kirkegården, er den altså opgivet igen allerede inden midten af 1200-tallet. Det er usikkert om der er fundet andre begravelser på nordsiden af hegnet AJ, men det fremgår ikke umiddelbart af kortlægningen. Der er også den mulighed, at AJ er ældre end kirkegårdens anlæggelse.

Figur 37 Stolpehullerne (grøn) i anlæg AJ (OBM9785), der kan være en markering af et hegn, der har afgrænset kirkegården mod nord før år 1100.

Den østlige afgrænsning

Ved udgravninger i 2016 fremkom mere håndfaste beviser for kirkegårdens udstrækning mod øst (OBM9776, 13-01-2016). Dels i form af begravelsesernes udbredelse og dels i form af en grøft (anlæg CMZ) og et kampestensfundament (anlæg FTA). Dette afløses siden af en senmiddelalderlig kampestensmur, der har indskrænket den østlige del af kirkegården (anlæg BDH) (se nedenfor). Fylden i grøften CMZ er forsøgt kulstof-14 dateret (POZNAN report 13580/18). Der er i alt otte dateringer, og disse dateringer falder i den sidste del af 1100-tallet til 1200-tallet. Dermed kan det ikke vises med sikkerhed, at grøften er anlagt før 1100. Dog er det meget sandsynligt, at grøften er ældre end år 1100, idet det formodes, at grøften har haft en vis brugstid, før den fyldes op, og pga. de foreslåede dateringer af gravene umiddelbart inden for grøften. Yderligere er der ingen begravelser, der er ældre end grøft CMZ. I forbindelse med CMZ er der registreret enkelte stolpehuller, hvilket kunne tolkes som, at et hegn har udgjort afgrænsningen på et tidspunkt.

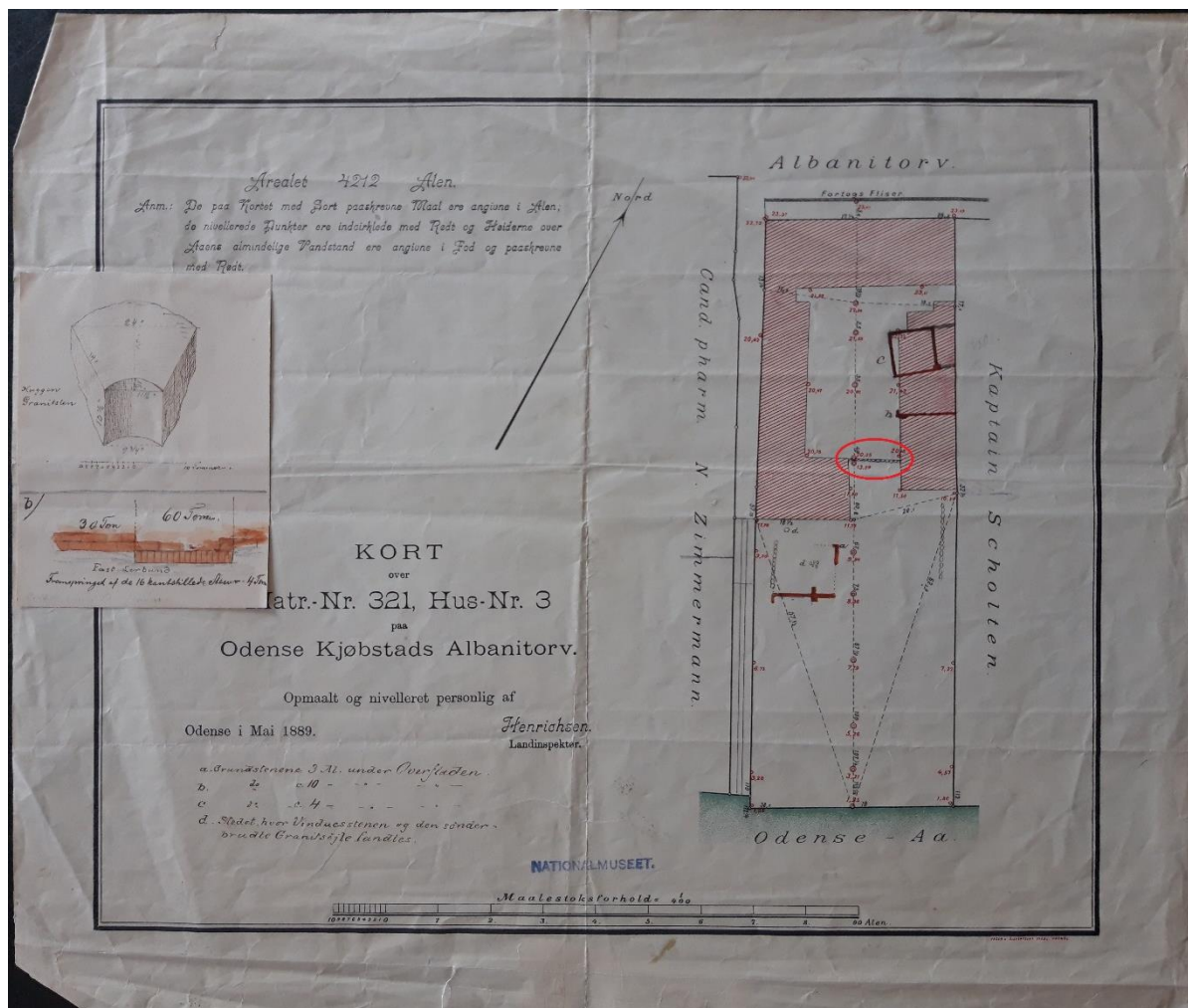
Figur 38 Grøften, der markerer den østlige afgrænsning af kirkegården før 1100 ses med lyseblåt. Den røde stippling angiver kirkegårdens formodede udstrækning.

Den sydlige afgrænsning

kirkegårdens udstrækningen mod syd kendes ikke, idet husrækken, der kom til på Albani Torv efter nedlæggelsen af kirkegården i 1500-tallet, har fjernet stort set alle spor. Alligevel kan der gøres nogle overvejelser om dens placering ved at sammenstykke forskellige informationer fra 1800-tallet og frem.

Ifølge Arentoft er det angivet i en avisnotits fra 1888, at en øst-vestgående teglmur er fundet under baghusene til Albani Torv 2, syd for hvilken der ikke var skeletter (Arentoft et al., 1985, s. 47). I Fyens Stiftstidende d. 2. feb. 1886 berettes om "et jævnt lag af skeletter" fundet ved opførelsen af sidebygningen i Albani Torv 2. Den omtalte murs præcise placering kendes ikke og heller ikke det præcise sted for fundet af skeletterne. På en opmåling af Landinspektør Heinrichsen fra 1889 forud for opførelsen af Albani Torv 3 er angivet flere mure, hvoraf en af dem kan være resterne af en kirkegårdsmur (fig. 39) (Nationalmuseets Antikvarisk Topografiske arkiv, Kopi i OBM arkiv, OBM8541-mappe 14). I 1957 modtog Museumsinspektør Albrechtsen et brev fra en pensioneret frisørmester, som fortalte at

han ved havearbejde bag "Kroen i Krogen" (svarende til Albani Torv 2) havde påtruffet begravelser, og at der ved nedlæggelsen af vandrør i baggården var påtruffet adskillige begravelser. Dette har været i begyndelsen af 1900-tallet.

Figur 39 Landmåler Henrichsens opmålinger fra 1889. Muren, der kan være resterne af en kirkegårdsmur, er markeret med en rød cirkel. Afotografering fra Nationalmuseets Antikvarisk Topografiske Arkiv.

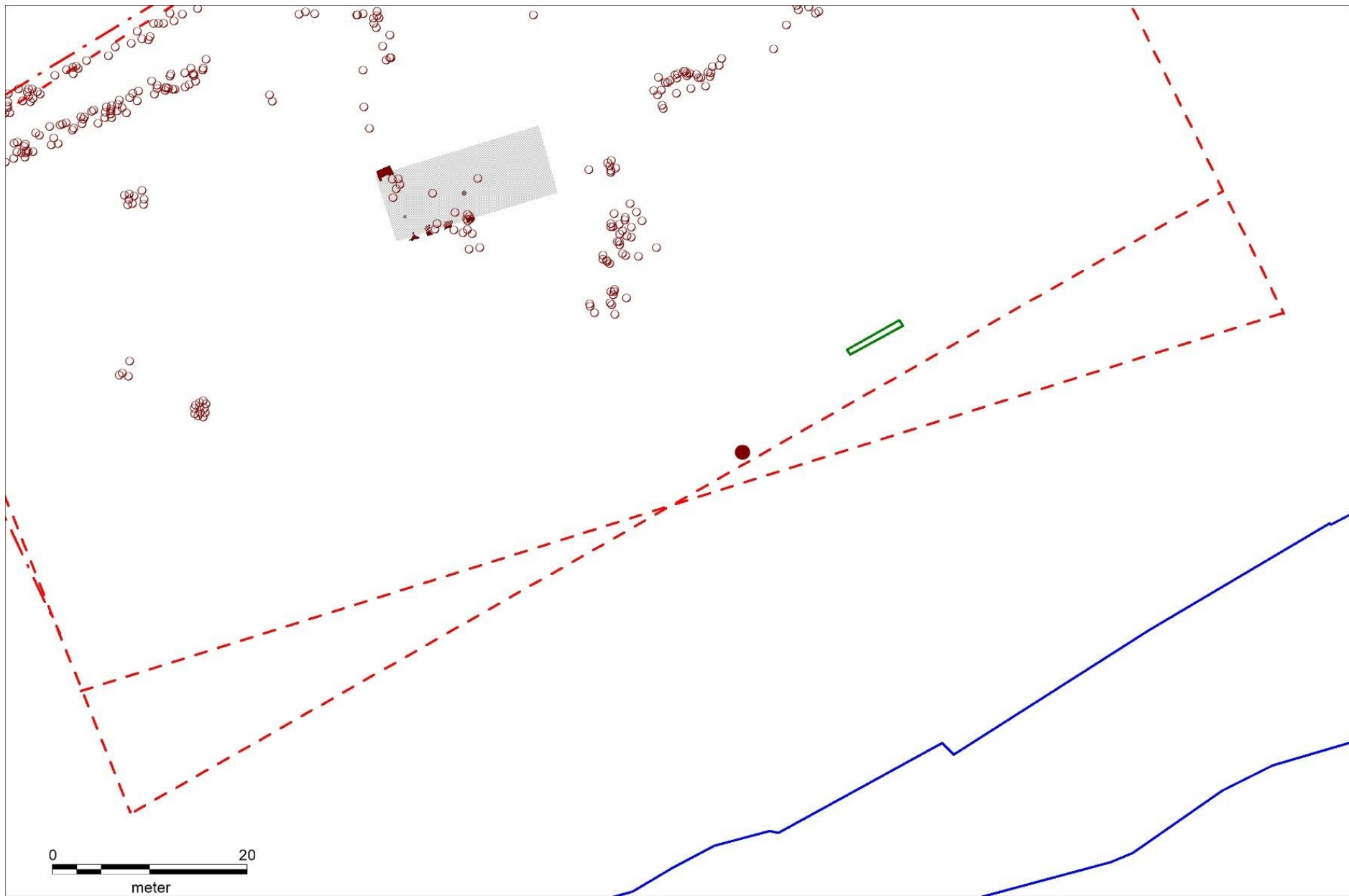
En grøft udlagt i forbindelse med terræn-udjævning i 1984 fra Sankt Knuds Plads i nord til Eventyrhaven i syd afslørede murede begravelser i den sydlige del i området ud for Skt. Knuds Kirke (OBM9785,05-01-1984) (se evt. fig. 69). Grøften rummede ikke umiddelbart spor af fundamentet til den senmiddelalderlige kirkegårdsmur eller spor af tidligere afgrænsninger, selvom afgrænsningen kan have være beliggende i dette område.

Ved udgravningerne i 1982 og 1983, der blandt andet omfattede en mere end 43 m lang søgegrøft (Felt C) løbende fra nord mod syd, med det nordligste punkt ved Skt. Knuds Plads, var der kun bevareret kulturlag i de nordligste ca. 15 m (OBM8541) (fig. 41). De sydligste var præget af *Læseforeningens* kælder og anden aktivitet (Albani Torv 1). Derfor kunne kirkegårdens sydlige udbredelse ikke erkendes. I 1983 stødte man dog på en begravelse et uventet sted (OBM8541-1983, G102). Graven lå ikke i et af de "officielle" udgravningsfelter. Ud fra koordinaterne angivet ved registreringen af graven kan en omtrentlig placering angives. Umiddelbart ser det ud til, at den er påtruffet i forbindelse med, at bygningsresterne fra Albani Torv 2 blev ryddet. Den ligger omtrent 3,5 længere mod syd end placering

gen af den mur, der omtales i 1880'erne. Baseret på boreprøver og undersøgelser fra 1980 (OBM8541) var vurderingen af området, hvor graven befinder sig, at det ikke indeholdt kulturlag af interesse. Dog er der formentlig alligevel registreret to gruber i det område. De omtales som Grube I og Grube II uden feltangivelse eller anlægsnummer (OBM8541). Det var i forbindelse med den ene grube (Grube II), at man påtraf begravelsen G102. Der er registreret 70 genstandsnumre fra Grube II. De fleste er lertøj, og ud fra beskrivelserne kan de meget vel være sen- eller eftermiddelalderlige. I udgravningsdagbogen kan man se, at der var tvivl om det stratigrafiske forhold mellem grav og grube. Dog ender Arentoft med at konkludere, at graven var placeret "i affaldsgruben" (Arentoft et al., 1985, s. 50). Dermed mener han også, at graven må være placeret uden for kirkegården. Arentoft beskriver ikke, hvor han mener kirkegårdsgrænsen er. I udgravningsdagbogen kan man se, at denne konklusion bl.a. også baseres på fraværet af begravelser i nærheden. I den forbindelse skal det nævnes, at området generelt er meget forstyrret, og at det formentlig er i nærheden, at frisørmesteren havde fundet skeletter tilbage i 1911. Der kan altså være andre forklaringer på fraværet af grave.

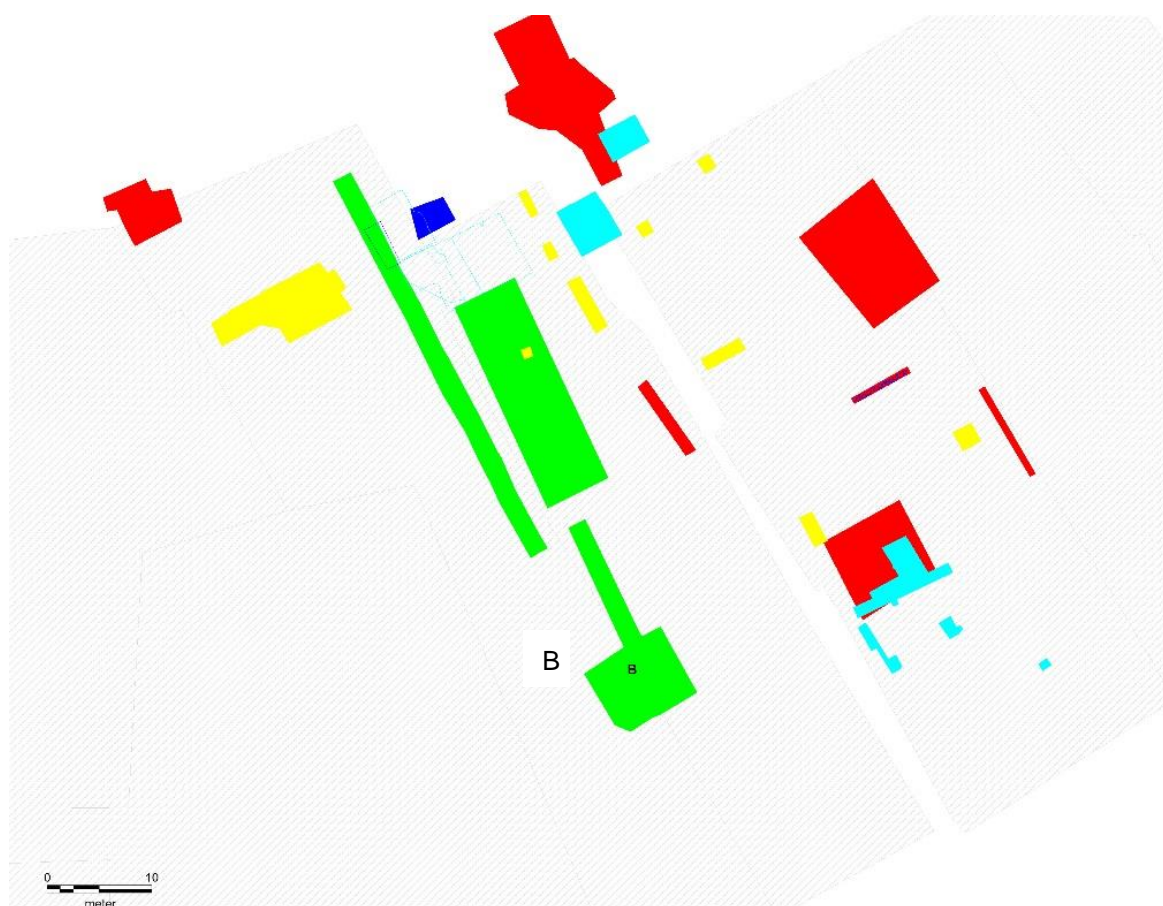
Den gravlagte i G102 var et 6-7årigt barn begravet i en kiste, som var meget velbevaret. Graven lå orienteret øst-vest og der var dermed ikke noget ved selve begravelsen, der indikerer, at noget særligt var på færde. Det vil tilmed være højst usædvanligt, at et barn begravnes uden for kirkegården, da dette er en meget voldsom handling i forhold til, at der som nævnt i sådanne tilfælde ofte var tale om selvmordere, ikke angrende henrettede, ekskommunikerede eller udøbte børn (i den forstand, at de nåede at dø ved eller kort efter fødslen). Selvom man som udgangspunkt må stole på udgraverens observationer, vil jeg tillade mig at fremhæve en mere enkel forklaring. Hvis den kirkegårdsgrænse der baseres på murstykket fra 1889, flyttes 3,5m mod syd, ligger graven inde på kirkegården. Grubens tilstedeværelse bliver så det mystiske, medmindre man vælger den tolkning, der kun præsenteres i udgravningsdagbogen, nemlig at gruben faktisk er yngre end begravelsen. En anden mulighed er, at kirkegårdens sydlige afgrænsning flyttes mod nord i takt med, at området mellem Albani kirkegård og åen bebygges. Det er muligt, at kirkegårdens sydlige grænse er flyttet pga. problemer med vand. Det er noteret i dokumentationen fra udgravningen i 1983, at graven formentlig har været udsat for vand, og koten er registreret som 5,7 m. Vandspejlet ligger i kote 4,39 m iflg. beretningen for OBM8541-1982. Et bolværk fundet lidt længere mod sydøst, dateret til 1400-tallet bekræfter, at en befæstning af området har været nødvendig.

Ud fra ovenstående oplysninger kan der foreslås en omtrentlig placering af kirkegårdens sydlige afgrænsning. Men det vides ikke, om afgrænsningen er forløbet parallelt med Albani Kirkes orientering eller parallelt med den nordlige afgrænsning i stedet. Begge dele fremgår af forslaget i fig. 40.

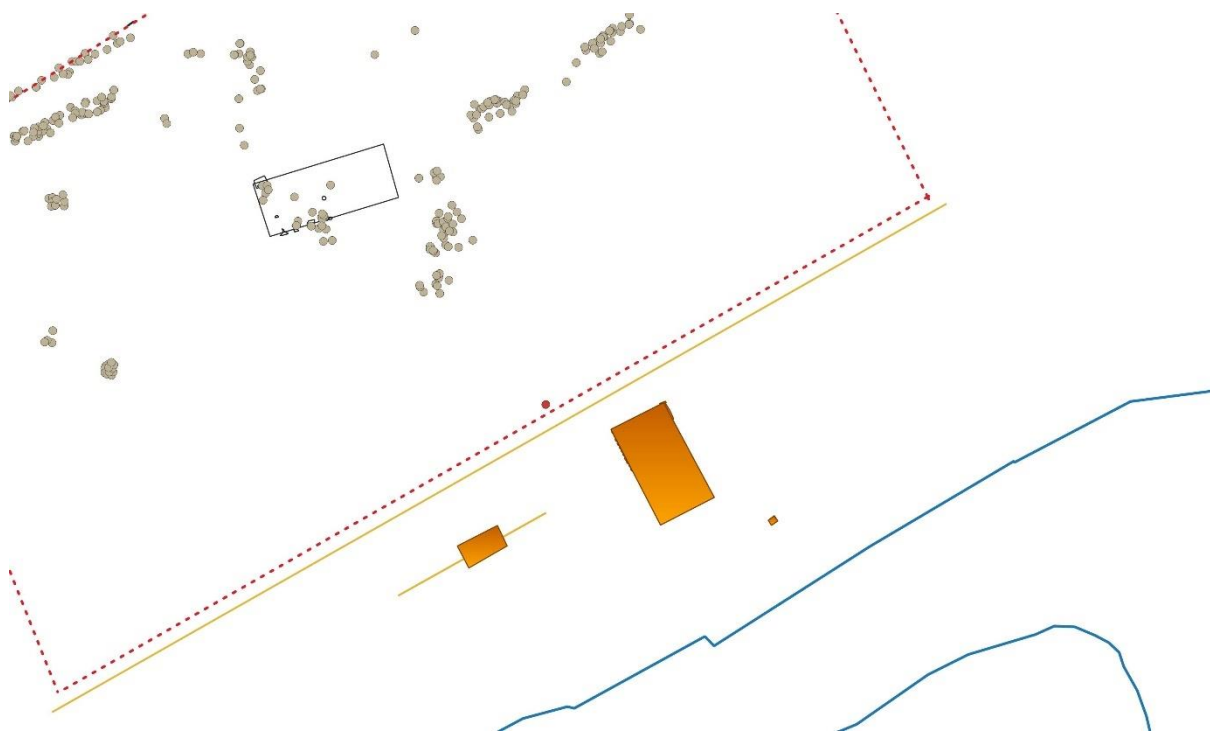
Figur 40 kirkegårdens afgrænsning mod syd. Den udfyldte cirkel markerer barnegraven G102, mens det grønne rektangel er muren observeret i 1889. De brune cirkler er begravelser. Den sydlige afgrænsning vises med rød stipling – der er foreslået to forskellige forløb. Ét parallelt med murstykket lokaliseret i 1889 (grønt rektangel) og den nordlige grænse samt ét parallelt med trækirkens orientering. De blå linjer mod syd er åens formodede middelalderlige forløb.

Ved udgravningerne på og omkring Albani Torv i 1982 blev der anlagt et felt (OBM8541 06-06-1982, Felt B) i baghaven til Albani Torv nr. 2 (se fig. 41). Der var ingen begravelser i feltet, men der blev fundet et muligt vejforløb parallelt med åen og overlejrende bygninger dateret til 1290'erne (Arentoft s. 54). Lidt øst for var der både i 1889 og i 1983 (OBM8541 07-04-1983, felt S2) påtruffet resterne af et senmiddelalderligt teglhus (OBM8541, Mappe 14) (Arentoft et al., 1985, s. 53ff). Arentoft foreslår, at huset ligger ud til et stræde syd for Albani kirkegård, der er nævnt i et låsebrev fra 1537 (OBM8541 06-06-1982, s. 22). Strædet kendes også fra 1547, hvor der er stridigheder om strædet (ÆA bind 5, s. 212). Adskillige bygninger omtales som beliggende i dette stræde, men dets alder og præcise forløb kendes ikke. Arentoft mener, at strædet ligger mellem husene og kirkegården, da Skt. Knuds Kloster ejer jorden mellem åen og strædet. Fund af et bolværk, der kunne dateres præcist til 1456 (OBM8541-1983) viser, at åen i middelalderen løb ca. 10 m længere mod nord på dette sted. Der er derfor kun en smal bræmme på ca. 5 m for klostret at eje, hvis strædet lå syd for husene. Dermed er det mere sandsynligt, at strædet lå nord for husene, og at klostret ejede den jord husene lå på. Nordgavlene i de to huse udgravet i 1982, der er dateret til hhv. 1290'erne og 1500-årene, er orienteret ens, hvilket kan skyldes, at de respekterer et stræde. Dette kunne tyde på, at strædet som minimum kan føres tilbage til 1200-årene. Det bemærkes også, at huset fra 1500-tallet ligger parallelt med kirkegårdens østlige afgrænsning. Det er dog stadig usikkert, om disse strukturer kan føres tilbage før år 1100.

Figur 41 De grønne felter markerer udgravningerne fra 1982. Længst mod syd ses Felt B. De røde felter er undersøgelser fra 1955 og før. De gule felter er fra 1980. De turkise felter (udfyldte og ikke udfyldte) er fra undersøgelserne i 1983. Det mørkeblå felt er fra 1993. Alle har sagsnummer OBM8541. Baggrundskortet er baseret på Berggrens kort fra 1883.

Uanset strædets beliggenhed, fastslår undersøgelsen i 1982 og 1983, at der ikke er begravelser i et ca. 36 m bredt bælte langs med den nuværende nordlige å-bred. Bredden af området uden begravelser var formentlig kun 26 m i middelalderen.

Figur 42 Albani kirkegård før år 1100 med bebyggelsestegnene ved åen fra 12- og 1500-tallet markeret som orange firkanter. Det er uvist, om bebyggelsen rækker helt tilbage til 1000-tallet. Den længste gule linje er et forslag til placeringen af strædet syd for Albani kirkegård. Den korte gule linje er en markering af belægningen, der blev konstateret under bulhuset fra 1290'erne i felt B, OBM8541-1982. De blå markeringer er åens formodede middelalderlige forløb.

Den vestlige afgrænsning

Kirkegårdens vestlige udbredelse er mere vanskelig at erkende og udrede. Udfordringen er, at Skt. Knuds kirkegård bliver taget i brug på et tidspunkt omkring eller efter Skt. Knuds kirkes opførelse umiddelbart sydvest for Albani Kirke. I den forbindelse er det muligt, at Skt. Albani kirkegård indskrænkes. Det vides altså ikke præcist, hvornår Skt. Knuds kirkegård oprettes, men i 1139 omtales begravelsesret blandt munkene ved Skt. Knuds kirkes privilegier. For begravelsesretten gælder: *Brødrene kan uden ret til indsigelse meddele den sidste olie og foretage begravelse af dem, der med offergaver søger ind i deres samfund og måtte ønske at blive begravet på deres kirkegård, dog med forbehold af deres egen sognepræsts rettighed.* (Danmarks Riges Breve 1:2, nr. 77) - (<http://ddb.byhistorie.dk/medieval/item.aspx?itemid=436>).

Som det fremgår af ovenstående citat, siges der ikke noget om, hvilken kirkegård eller hvilket areal, der menes. I teorien kan der være tale om, at den tidlige kirkegård til Skt. Knuds kirke har ligget på vest og sydsiden, mens området nord for kirken har tilhørt Albani Kirke. Dette er dog rene gisninger for nuværende. Tildelingen af begravelsesretten, som også har været en indtægtskilde, giver anledning til at antage, at der har været et tydeligt skel mellem de to kirkegårde, da det ellers må have været vanskeligt at administrere.

Der er efterhånden udgravet store dele af området nord, vest og nordøst for den stående Skt. Knuds Kirke (omtrent 3000 m²). Udgravningerne er primært foregået på nord- og vestsiden af kirken, mens

området syd for er præget af klosterbygningerne, der formentlig har fjernet alle spor af begravelser, hvis de har været der.

Ved udgravninger nordøst for Skt. Knuds Kirke er fundamentene til en mur påtruffet (både OBM9784, anlæg AA og OBM9785, anlæg AC). Denne mur tolkes af udgraverne som kirkegårdsmuren mellem de to kirkegårde. I begge tilfælde er det konkluderet, at kirkegårdsmuren er senmiddelalderlig og svarer til den kirkegårdsmur, der fortsat eksisterede efter nedlæggelsen af Albani Kirke (J. T. Christensen, 1999).

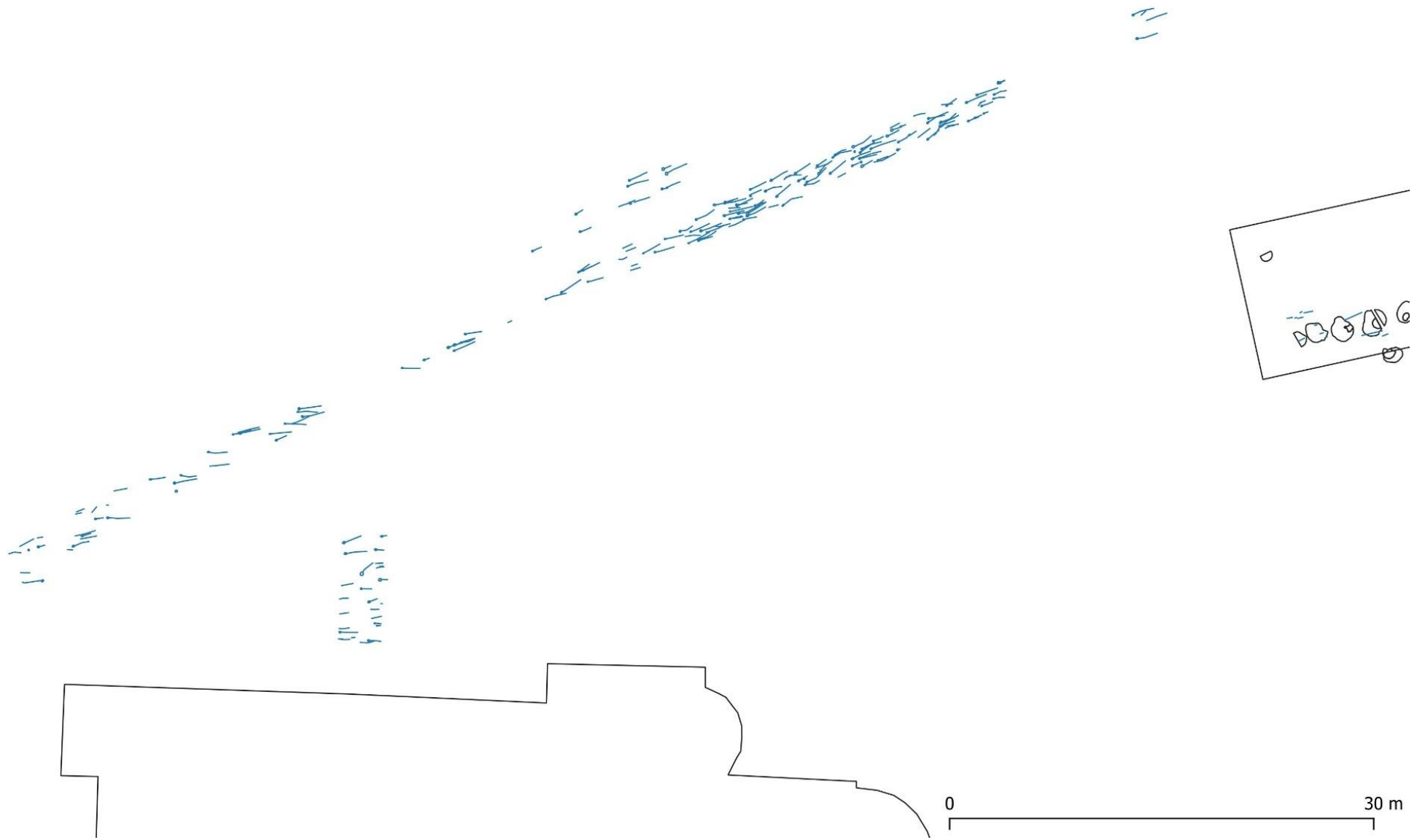
Den senmiddelalderlige kirkegårdsmur mellem Skt. Knuds og Skt. Albani kirkegårde overlejrer begravelser (OBM9784, G37, lag 565 og 566 – begge beskrevet som gravfyld). Der kan dermed ikke være tvivl om, at skellet på dette sted er en senere foreteelse. I den del af muren, der blev registreret ved OBM9785, er der observeret frådstenskvadre, der kan stamme fra den ældste Skt. Knuds kirke. Der er observeret en ældre grøft under muren, men også den skærer dels frådstenslaget, der opfattes som værende fra Skt. Knuds Kirkes opførelse (OBM9785, AA) og dels den overliggende belægning (OBM9785, AL), der indeholder tegl (dvs. skal dateres *tpq* c. 1200). Der er ikke observeret en grøft ældre end frådstenslaget på dette sted. Udgraver noterer endvidere, at grøften muligvis er eftermiddelalderlig (OBM9785, lag 693). Der ser desuden ud til at ligge grave under grøften (OBM9785, G14 og G15).

Dermed skal afgrænsningen fra før tilkomsten af den senmiddelalderlige kirkegårdsgrænse, søges andetsteds. Det observeres også at, hvis den ældste afgrænsning af kirkegården har ligget samme sted som den senmiddelalderlige, skabes en asymmetrisk kirkegård, hvor der er ca. 54 m mellem trækirkens østgavl til den østlige afgrænsning af kirkegården, men kun 33 m fra kirkens vestgavl til den vestlige afgrænsning af kirkegården. De eksempler der findes på kortlagte (udgravede eller afsøgte) kirkegårde (f.eks. Tirup eller Hjulby) viser en kirke, der ligger nogenlunde centralt på kirkegården (Engberg, 2018, s. 456). Dog er der andre parametre, f.eks. tilstedeværelsen af eksisterende veje og bygninger, som kan være en hindring for en fri placering af kirke og kirkegård.

Kan begravelseernes orientering bruges til at bestemme kirkegårdens vestlige udstrækning?

Ved at kigge på begravelseernes orientering kan det observeres, at gravene nord for Skt. Knuds Kirke generelt orienterer sig på to måder (se fig. 43). Enten parallelt med Skt. Knuds Kirke eller parallelt med Skt. Albani Kirke. Længst mod øst i feltet nord for Skt. Knuds kirke (Felt 1, OBM9784) ses en meget høj begravelsesintensitet, og stort set alle begravelser er orienteret parallelt med Skt. Albani Kirke. Længere mod vest, hvor begravelsesintensiteten falder, er billedet mindre skarpt. Da der er begravelser med orientering parallelt med Albani Kirke helt frem til Skt. Knuds vestende – f.eks. OBM9784, G558 – kan dette parameter ikke bruges udelukkende til at fastlægge kirkegårdens vestlige afgrænsning. F.eks. ses det, at en begravelse (OBM9784 G27) med armstilling D/C ligger på vestsiden af den senmiddelalderlige kirkegårdsmur og er orienteret som Albani Kirke. Armstilling C og D dateres normalt til 1500-tallet, og graven må derfor formodes at være kommet til efter den senmiddelalderlige kirkegårdsmur er opført.

Det er også en mulighed, at de "skæve" begravelser på den vestligste del af Skt. Knuds kirkegård orienterer sig efter matrikelgrænsen/afgrænsningen af kirkegården mod nord i stedet for efter kirkebygningen. Dog kendes denne afgrænsning kun fra eftermiddelalderlige kort (A. Christensen, 1988, s. 77). Et stræde er omtalt i 1480 som løbende fra Albani Stræde, syd om rådhuset til Flakhaven. Det er muligt, at dette stræde, som man ud fra beskrivelsen kan formode har orienteret sig mere nordøst-sydvest (som Albani Kirke) end øst-vest, har været afgørende for gravenes orientering (A. Christensen, 1988, s. 59). Dog er det uvist, om strædet kan føres tilbage til den tidlige middelalder. Et lignende fænomen ses ved Skt. Jørgensgårdens kirkegård, der lå øst for byen fra slutningen af 1200-tallet. Her veksler gravene mellem at orientere sig efter kirkegårdsdiget/gaden syd for og kirken. Kirken ligger nærmest orienteret øst-vest. Måske er der en tendens til, at gravene længst væk fra kirken orienterer sig mere efter afgrænsningen end efter kirkebygningen (Arentoft, 1999). Variationen i begravelseernes orientering kan altså ikke umiddelbart forklares eller bruges til at adskille de to kirkegårde.

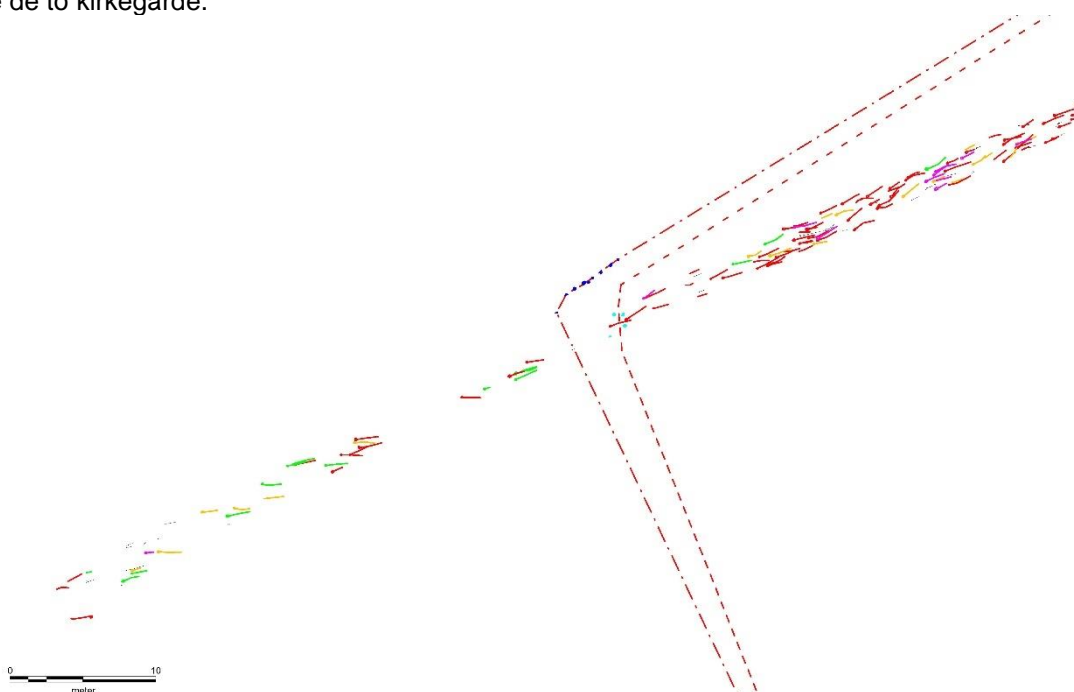
Figur 43 Et udsnit af Skt. Knud og Albani kirkegårde nord for kirkerne. Det ses, hvordan nogle grave er orienteret øst-vest (som Skt. Knuds Kirke) og nogle er orienteret mere sydøst-nordvest (Som Albani Kirke eller matrikelgrænsen mod nord, sidstnævnte er ikke gengivet her).

Kan armstillinger sige noget om kirtegårdens vestlige udbredelse?

Ved at kigge på de gravlagtes armstillinger³ kombineret med indholdet af tegl i gravene ses der heller ikke et mønster i retning af, at begravelser med armstilling A, uden tegl, er orienteret efter Albani Kirke. F.eks. er alle grave i det nordligste felt i OBM9785 (Felt 1) orienteret parallelt med Skt. Albani Kirke. De har alle, på nær to, armstilling A, men der er tegl i gravfylden hos dem alle. Følger man Kieffer-Olsens kronologi baseret på armstilling (Kieffer-Olsen, 1993), betyder det, at gravene her er fra perioden 1200-1250. På dette tidspunkt må det formodes, at den vestligste del af Albani kirtegård er afstået til Skt. Knuds Kirke. Orienteringen af begravelserne fra OBM9785 følger sandsynligvis gadeforløbet i stedet.

Grave med armstilling B (med og uden tegl), på vestsiden af det forslåede 1000-tals skel (fig. 44) orienterer sig som Skt. Knuds Kirke, og på østsiden orienterer de sig efter Skt. Albani (28 grave i alt). Armstilling B dateres normalt til 1000-tallet og 1250-1400-tallet. Dette giver dermed heller ingen afklaring.

Variationen i begravelsesernes armstillinger kan altså ikke umiddelbart forklares eller bruges til at adskille de to kirtegårde.

Figur 44 Variationen i armstillingerne vist med farver (OBM9784). Pink er armstilling B uden tegl i fylden (1000-tallet). Rød er armstilling A (ca. 1100-1250), Gul er armstilling B med tegl i fylden (ca. 1250-1400) og Grøn er armstilling C/D (ca. 1500). De røde stiplede linjer er forslag til kirtegårdens afgrænsning før år 1100.

Kan frådstenslaget bruges til at bestemme kirtegårdens vestlige udstrækning?

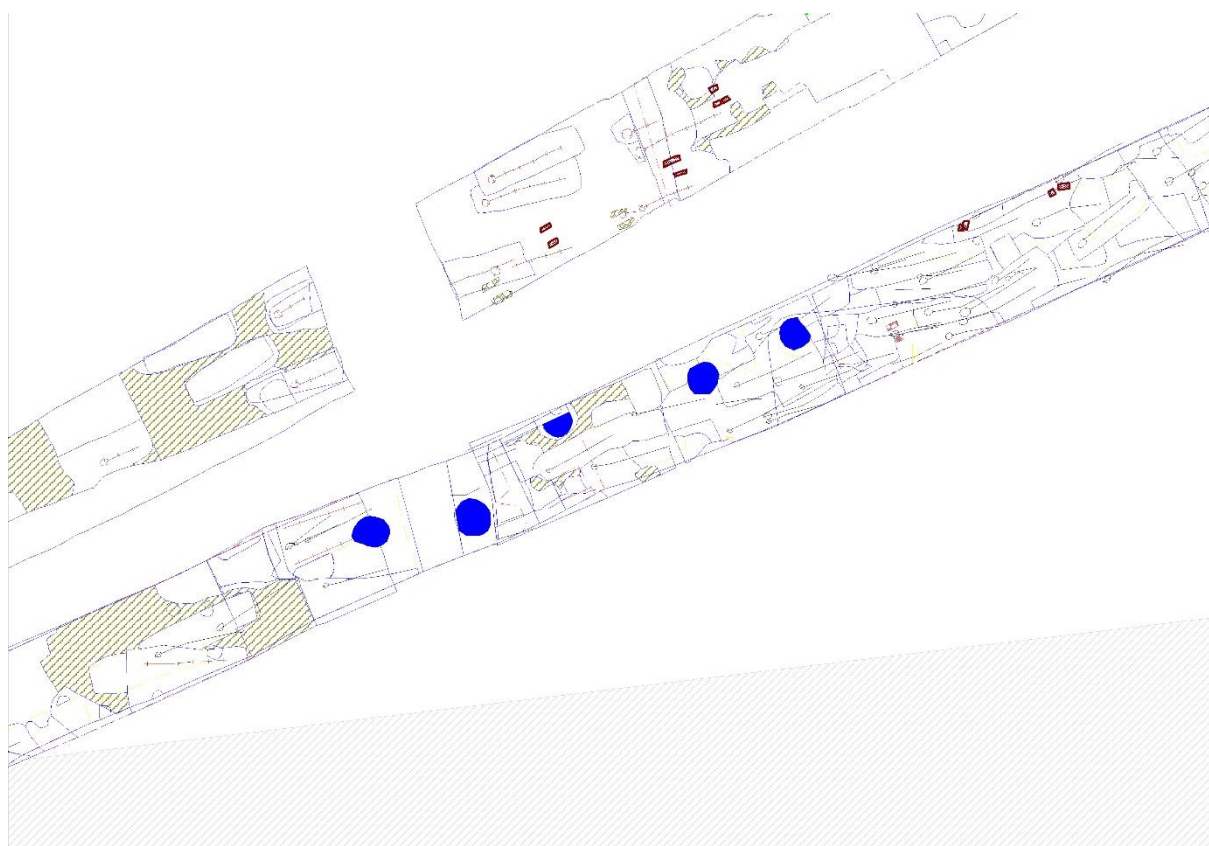
I beretningen for OBM9784 (1998) beskrives et frådstenslag (Anlæg BB, lag 3), der er observeret i store dele af det udgravede område (fig. 45). Dette lag opfattes som tilknyttet opførelsen af Skt. Knuds Kirke, idet det et sted er skåret af to stolpehuller (anlæg AP og AR), hvor stolperne i AP har kunnet dendrodateres *tpq* 1120 (Lag 155 og 170 – det vides ikke, om stolperne kan være genanvendte) (Eriksen, 1998). Det skal i den sammenhæng bemærkes, at der ikke er en tolkning af stolpernes funktion i beretningen for OBM9784, dog nævnes det i et foreløbigt resumé, at der kan være tale om en klokkestabel (jf. OBM9784 - Henriksen 21. dec. 1998).

³ For nærmere redegørelse ang. armstillingerne se afsnit "Begravelserne".

Laget er også observeret i OBM9785 (Anlæg AA, lag 6, 206 og 257) og OBM9397 (K5). I området omkring gravene G16 og G17 (OBM9785) ses en mængde små pælehuller, hvis funktion er ukendt. De skærer frådstenslaget. I et af disse pælehuller blev der fundet en Kong Niels Mønt (OBM9785x69) (1104-1134, bestemt af Jens Chr. Moesgård som typen Hbg. 12-14, FP9012). Dette er i tråd med dateringen af stolperne.

For OBM9785 noterer udgravningslederen, at alle begravelser på nær én (Felt 2, G123) skærer frådstenslaget. Denne begravelse ligger helt tæt på Skt. Knuds Kirkes nordmur. For OBM9784 noterer udgravningslederen ligeledes, at alle begravelser skærer frådstenslaget, dog kan det diskuteres, hvor sikker den observation er. Således fremgår det ikke konsekvent af de stratigrafiske observationer, ligesom det heller ikke er tydeligt af indmålingerne (f.eks. OBM9784 G30, med armstilling A og fravær af tegl i fylden). Det er også muligt, at laget ikke er sammenhængende over den forholdsvis store strækning (ca. 90m), og dermed kan have varierende datering. Således kunne nedrivningen af frådstenskirken i 1200-tallet også have skabt et frådstenslag, som det også er observeret i Tirup (Kieffer-Olsen, 1993). Da der ikke er mulighed for at afklare dette, bør udgraverens udsagn tages til efterretning for nuværende.

Med dateringen af de to pæle i den østlige del af frådstenslaget er det sandsynligt, at laget her kan dateres til perioden op til 1120'erne – måske senere. Da frådstenslaget er kommet til i forbindelse med opdelingen af de to kirkegårde er det usikkert at bruge frådstenslagets udbredelse som en indikation på Albani kirkegårds afgrænsning.

Figur 45 De blå markeringer viser stolpehullerne, der hører til AP og AR, OBM9784. De to østligste er AP, som er dateret til efter 1120. De skraverede arealer er frådstenslaget, der formodes at stamme fra opførelsen af Skt. Knuds Kirke i slutningen af 1000-tallet. Frådstenslaget fortsætter mod vest, men er ikke observeret længere mod øst.

Ved udgravninger ved Skt. Knud kirkes vestende (OBM9793) var størstedelen af begravelserne efterreformatriske, og alle begravelser skar frådstenslaget med undtagelse af en gruppe på 13 grave

nordvest for Skt. Knuds Kirkes vestfacade. Disse var overlejret af frådstenslaget og havde alle armstilling A (M. G. Krogh, 2001). Fire af gravene er siden kulstof-14 dateret (Runge & Henriksen, 2018). De ikke-reservoirkorrigerede dateringer placerer den ældste begravelse (X2181, 1165 ±30 CalBP) mellem 772-976 AD (95,4% sandsynlighedsfordeling) og den yngste (X2379, 990±30 CalBP) mellem 993-1154 (95,4% sandsynlighedsfordeling – kalibreret med Intcal20). Der er foretaget isotopanalyser for at tage højde for en eventuel fødevarebetinget reservoir effekt, og de endelige beregninger tyder på at reservoir effekten er meget lav – mellem 0 og 6 % (Haase og Olsen, in prep). Dermed er de korrigerede dateringer ikke meget anderledes end de oprindelige dateringer. Det ser altså ud til at kulstof-14 dateringerne bekræfter udgraverens antagelse om, at gravene er ældre end frådstenslaget. Dermed er der mulighed for, at begravelserne er ældre end både opførelsen af Skt. Knuds Kirke og tidspunktet for Skt. Knuds kirkes begravelsesret i 1139. Dette leder til flere tolkningsmuligheder.

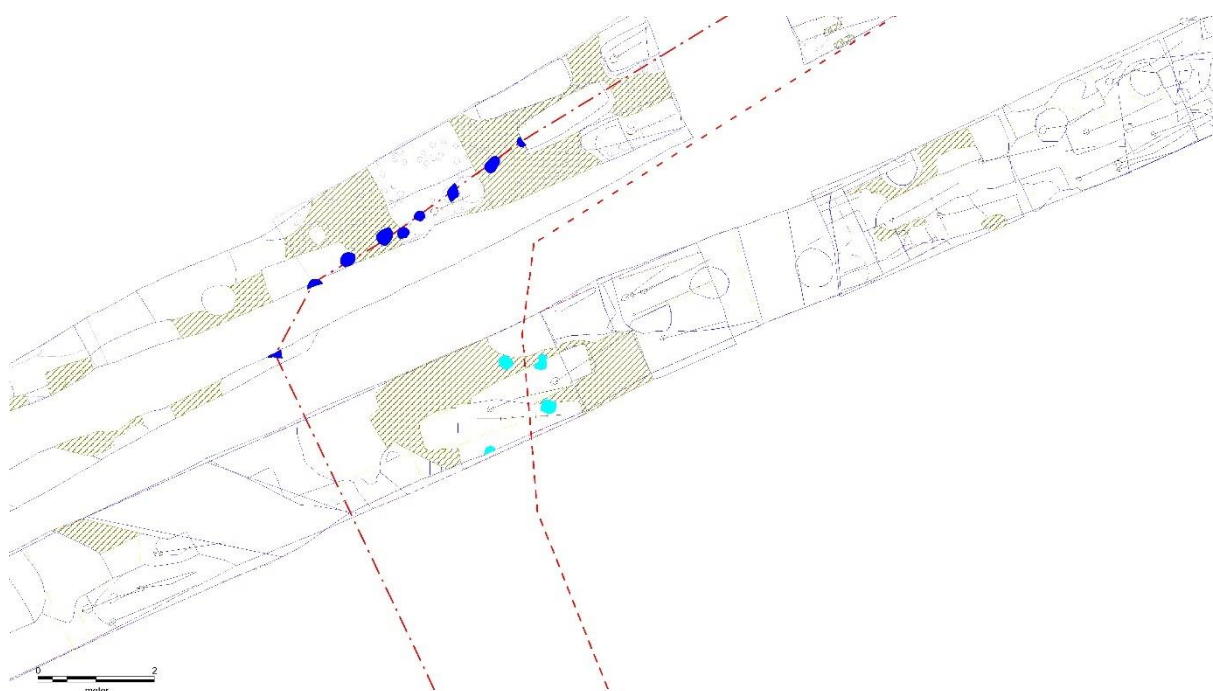
En mulighed er, at man har begravet folk på kirkegården, før kirken stod færdig – det vil sige sandsynligvis i perioden 1086/95 til 1120'erne (hvor stolperne AP viser, at der er etableret et skel). En anden mulighed er, at der har stået en ældre kirke (Henriksen, 2018, s. 12; M. G. Krogh, 2001), eller at der er tale om en såkaldt "gravgård" – en tidlig kristen begravelsesplads uden tilhørende kirke, som de kendes fra Sigtuna i Sverige i periode c. 980-1060 (Tesch, 2014). En sidste mulighed, der bør overvejes, er, at kirkegården til Albani Kirke har strakt sig så langt mod vest før år 1100. Sidstnævnte vil give en usædvanligt stor kirkegård, idet den vestligste begravelse fra OBM9397 er ca. 90 m fra trækirkens formodede vestfacade. Dette vil betyde, at kirkegården har målt ca. 160x65m, hvilket er usædvanligt stort. Til sammenligning målte Tirup kirkegård ca. 92x60 m, Sebbesund ca. 40x32 m og Skt. Jørgens kirkegård (Odense) ca. 52x46m (Arentoft, 1999; Bendtsen, 2009; Kieffer-Olsen, 1993). Vikingetidens kirkegård ved Ribe Domkirke er vurderet til at være omtrent 9000 m² stor (M. A. Jensen, 2017, s. 33), hvilket er noget mindre end den hypotetiske kirkegård ved Skt. Albani Kirke (ca. 10.400 m²), der omfatter begravelserne ved Skt. Knuds Kirkes nordvest hjørne.

Der findes ikke konkrete regler for en kirkegårds størrelse, men asylområdets størrelse har været diskuteret ved kirkemøder og i kirkelige dokumenter (Nilsson, 1989, s. 122–144). Asylområdet er ikke nødvendigvis det samme som kirkegårdens udbredelse, men kirkegården ligger inden for asylområdet. Asylområdets størrelse angives som regel til 30, 40 og muligvis 60 "kirkelige skridt" fra kirken, hvilket svarer til 45, 60 eller 90 m (Nilsson, 1989, s. 123;125). Dette afhænger af kirkens størrelse og betydning. Den tidligere foreslåede størrelse af Albani kirkegård ligger inden for disse rammer, mens en størrelse, der inkluderer begravelserne længst mod vest, kun lige ligger inden for det absolut største mål. Det kan dermed ikke afvises, at kirkegården var så stor, men det ville være usædvanligt.

Andre indikatorer på en vestlig afgrænsning

Ved udgravningen nord for Skt. Knuds Kirke (OBM9785-1998) ses i den vestlige del af Felt 1 en del pælehuller og en række nærmest øst-vest orienterede stolpehuller, som er en del af anlæg AF (lag 72, 73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 84) (se fig. 46). I beretningen beskrives det, at pælerækken AF er ældre end frådstenslaget relateret til opførelsen af Skt. Knuds Kirke, og nogle af stolpehullerne er tilmed ældre end det lerlag (OBM9785, AB), der ligger under frådstenslaget. I udgravningen syd for (OBM9784-1998) er det samme lerlag påtruffet, og deri er fundet en mønt fra 1000-tallet (Knud den Store, Hbg. 53 eller Hardeknud Hbg. 41. Dvs. 1014-1042, OBM9784X195, FP5877, identifikation af J.C. Moesgaard 1998). Lerlaget må opfattes som en aktivitet, der er foregået, umiddelbart før frådstenslaget kommer til. Stolpehullerne i AF (OBM9785) er mellem 10 og 26 cm dybe og mellem 14 og 22 cm brede. De ligger med en indbyrdes afstand på ca. 60 cm. Stolpehullerne selv kunne ikke dateres, men kan formentlig dateres *taq* til midten af 1000-tallet pga. lerlagets og frådstenslagets datering. En nordlig afgrænsning, der indbefatter stolperækken AF kan ikke samtidig respektere anlæg AJ (stolpehuller i den nordlige kirkegårdsafgrænsning). AJ kan til gengæld bedre høre sammen med en række stolpehuller under frådstenslaget i Felt 1 OBM9784 (Anlæg 138-141) lige syd for området med de mange pælehuller i OBM9785. Det kan også tænkes, at dette forløb repræsenterer kirkegårdens vestlige grænse i tiden før anlæggelsen af Skt. Knuds kirke. Om disse stolpehuller er det kun noteret, at de skærer undergrunden. Man må dog formode, at de overlejres af G30 (armstilling A uden tegl i fylde, OBM9784).

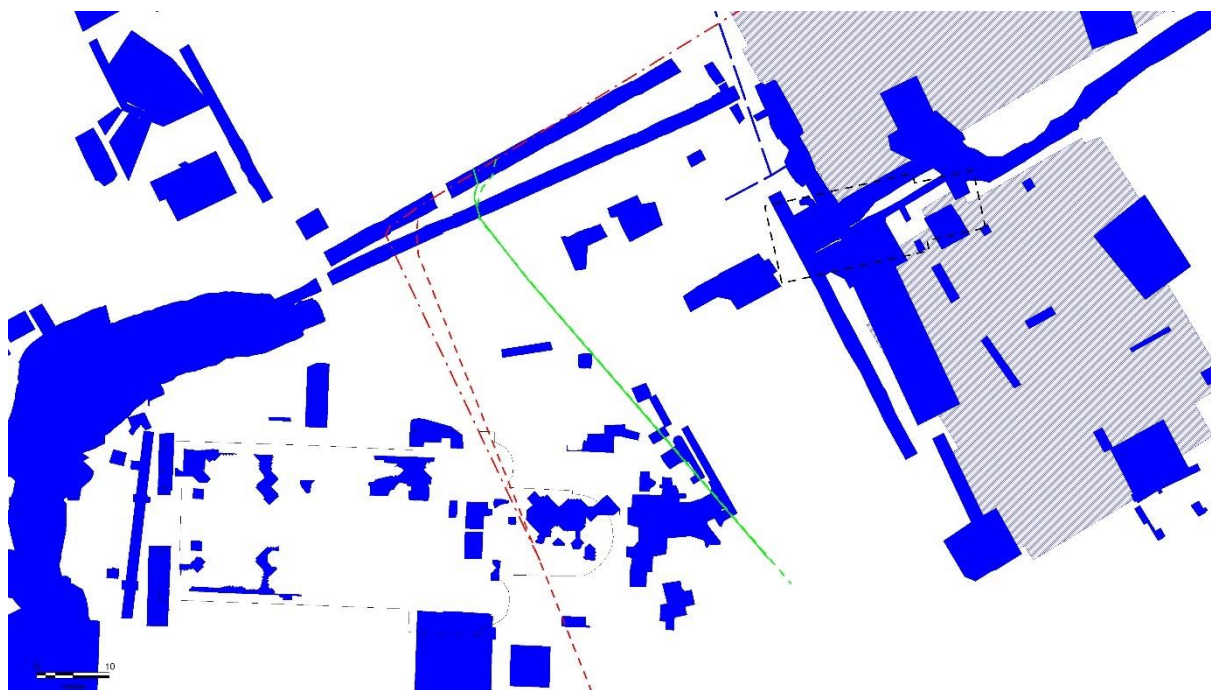
Da det ikke kan endeligt afgøres, hvilket forløb, der er det korrekte, vises begge muligheder i forslaget til rekonstruktionen af kirkegårdens udbredelse før år 1100 (fig. 48).

Figur 46 De blå markeringer er stolperækken AF (OBM9785). De lyseblå markeringer er stolpehullerne med nr. 138-141 fra OBM9784. De skråskraverede arealer er frådstenslaget, der opfattes som knyttet til opførelsen af Skt. Knuds Kirke i slutningen af 1000-tallet. De røde stiplinger er mulige forløb af Albani kirkegårds grænse før år 1100.

Det er tidligere foreslået, at stolpehullerne fra OBM9785 skal opfattes som langhuse, hvilket også må anses for at være en sandsynlige tolkning (Jacobsen, 2001, s. 89ff; Runge & Henriksen, 2018, s. 57–58). Uanset om der er tale om en afgrænsning af kirkegården eller egentlig bebyggelse, så indikerer stolpehullerne, at der på dette område, i tiden før 1100-tallet er foregået anden aktivitet end begravelse, og dermed repræsenterer området sandsynligvis den vestlige afslutning af kirkegården.

Syd for Felt 1 fra hhv. OBM9785-1998 og OBM9784-1998 ligger fem andre udgravningsfelter, som med deres placering kunne have rummet spor efter en vestlig kirkegårdsafgrænsning (fig. 47). Det drejer sig om Felt 5 og 6 fra OBM9785-1998 og Felt A fra OBM9785-2015 og to felter fra OBM9785-1984. I felterne fra 1998 og 1984 er der registreret begravelse, men ingen spor af grøfter eller fundamenter til en kirkegårdsmur. Iagttagelsesforholdene ved felt A fra 2015 var så dårlige, at det ikke er muligt at konkludere på tilstedeværelsen eller fraværet af en grøft eller mur. Dertil kommer, at området nord og øst for Skt. Knuds Kirke er blevet afgravet af flere omgange i 1800-tallet, hvilket også kan have fjernet sporene af en vestlig afgrænsning (DK, 1933ff., s. 104, 109).

Figur 47 De blå polygoner viser udgravningsfelter i områderne ved Skt. Knuds og Albani Kirke. De røde linjer og den grønne linje markerer de formodede afgrænsninger i hhv. tidlig og senmiddelalder. Heraf ses, at en sporene af en kirkgårdsmur kunne forventes at være påtruffet i nogle af udgravningsfelterne. Omridset af hhv. Skt. Knuds Kirke og Albani Trækirke 2 ses som sorte stiplinger.

Konklusion på den vestlige afgrænsning

De to forslag til en vestlig afgrænsning før år 1100 tager udgangspunkt i hhv. stolpehullerne AF og Anlæg 138-141 (+AJ), og det antages, at afgrænsningen har ligget parallelt med Albani kirkes formodede vestfacade og den østlige kirkegårdsafgrænsning. Kirkegårdens vestlige grænse har dermed ligget mellem 13 og 16 m forskudt mod vest i forhold til den senmiddelalderlige kirkegårdsmur. Den kan også have ligget endnu længere mod vest og inkluderet de tidlige kristne begravelse nordøst for Skt. Knuds Kirkes vestfacade, men dette bliver for nuværende noget mere spekulativt end ovenstående.

Hvis kirkegårdens afgrænsning som beskrevet ovenfor står til troende, har trækirken ligget nærmest centralt placeret på kirkegården. Som tidligere nævnt ses dette også i andre eksempler, hvor ødekirker og hele kirkegårde eller kirkegårdsafgrænsninger er udgravet eller kortlagt f.eks. Tirup og Kongsted (Engberg, 2018, s. 304). Dog er dette ikke en generel regel se f.eks. Ullerup Kirke (Engberg, 2018, s. 306).

Nærværende forslag til den vestlige afgrænsning af kirkegården, flytter også kirkegården og dermed kirken nærmere det, der er den centrale del af bebyggelsen indtil midten af 1000-tallet. Kirken og kirkegården er placeret decentral, men langt fra skjult for dem, der rejste ind i Odense sydfra (Runge & Henriksen, 2018, s. 20). Derimod ser det fortsat ud til, at besøgende øst og vestfra, der benyttede Overgade/Vestergade ikke har haft direkte udsyn til kirken og kirkegården på grund af den mellemliggende bebyggelse.

Den samlede udbredelse i 1000-tallet ser ud til at være den største, kirkegården har haft på noget tidspunkt. Det ser også ud til, at hele kirkegården er taget i brug ganske hurtigt med de tidlige dateringer i nordøst-delen. Baseret på ovenstående forslag kan det samlede areal have været ca. 120 m øst-vest og ca. 75 m nord-syd, det vil sige omtrent 9000 m².

Figur 48 Albani Kirke og kirkegård før opførelsen af Skt. Knuds Kirke. Repræsenteret ved Trækirke 1 og afgrænsningen som beskrevet ovenover. Den nordlige, sydlige og vestlige afgrænsning er præsenteret som to muligheder. Baggrundskortet er det middelalderlige gadenet. Åen er markeret som blå streg.

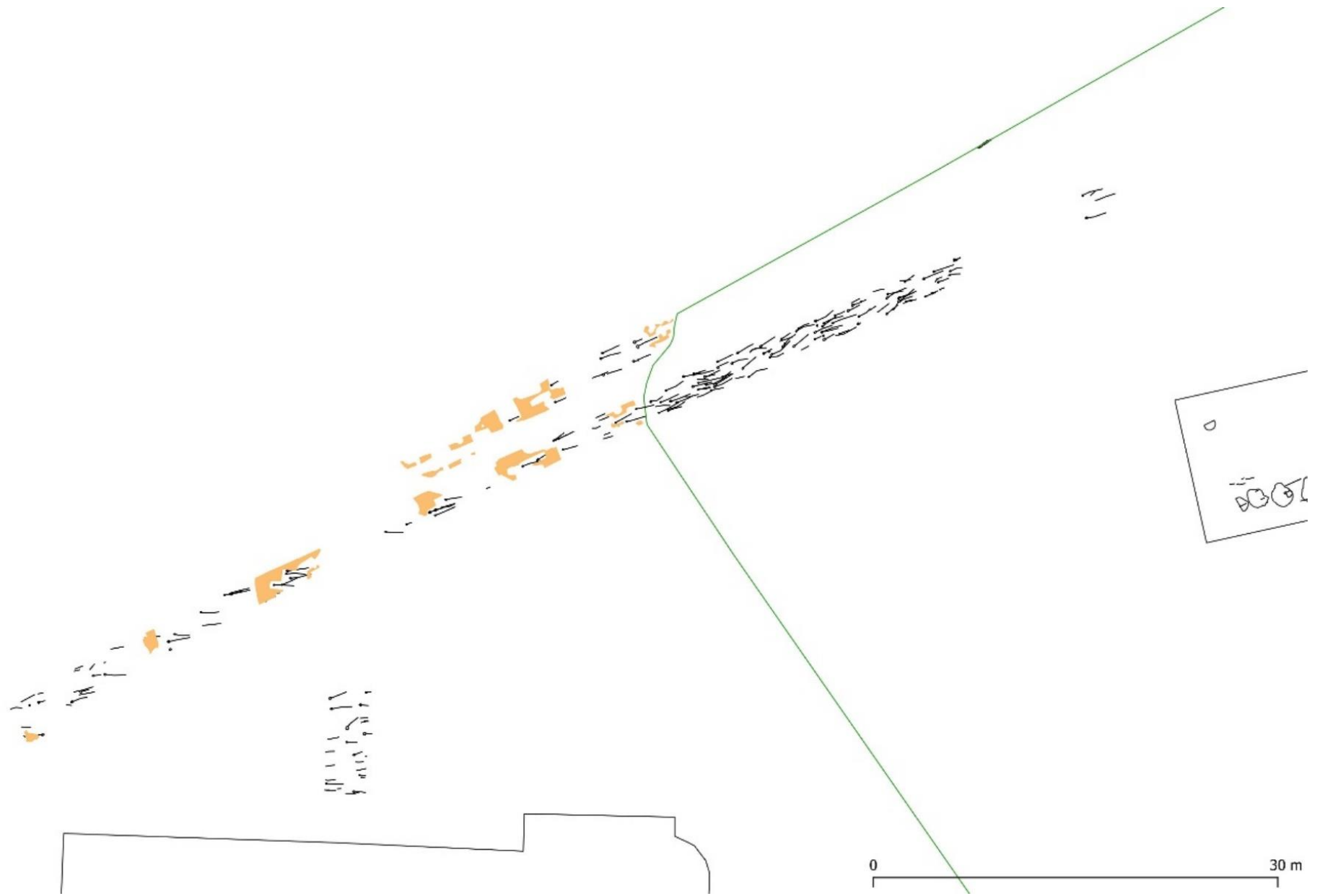
Afgrænsningen af kirkegården i 1100-tallet.

I slutningen af 1000-tallet, muligvis efter drabet på Knud den Hellige i 1086, påbegyndes opførelsen af Skt. Knuds Kirke. Det vides ikke, hvornår kirkegården tages i brug (jf. ovenstående), men da det sker, antages det at påvirke Skt. Albani kirkegårds udbredelse mod vest.

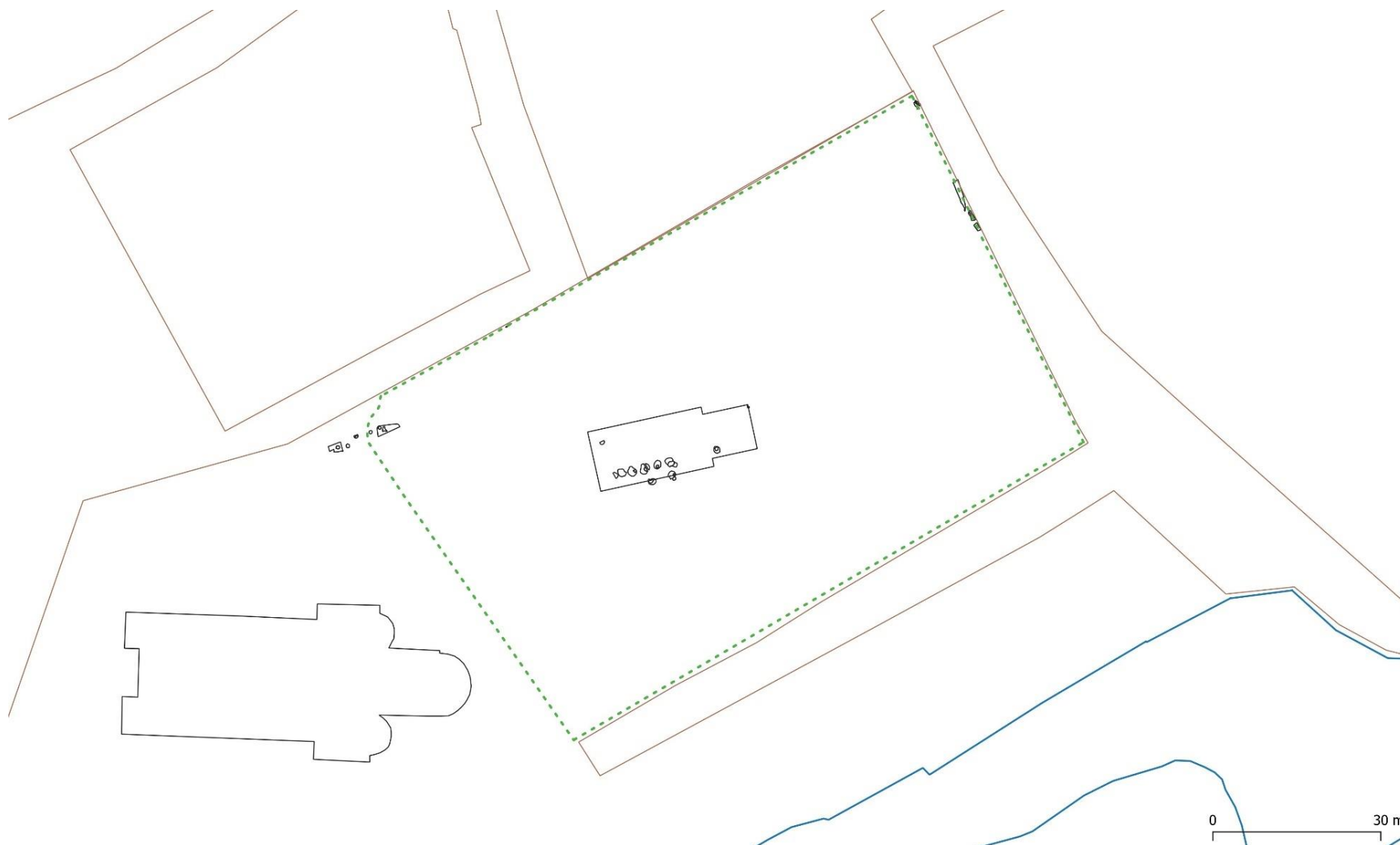
Hvis det antages, at frådstenslaget (OBM9785, AA og OBM9784, BB) har forbindelse til anlæggelsen af Skt. Knuds Kirke, er det muligt, at frådstenslagets udbredelse definerer udstrækningen af kirkegården i 1100-tallet, hvor Skt. Knuds kirke er under opførelse (se fig. 49). Dette er stort set sammenfaldende med det sted, hvor den senmiddelalderlige kirkegårdsmur (OBM9784 AA) er observeret. Det ses, at der ikke optræder begravelse orienteret efter Skt. Knuds kirke på østside af denne grænse (fig. 49). Grænsen er også sammenfaldende med anlæggene AR og AP (OBM9784, se fig. 46), der i beretningen for OBM9784-1998 foreslås at stå på hver sin side af skellet mellem de to kirkegårde, men har en ukendt funktion i relation til denne.

Den vestlige afgrænsning defineret af frådstenslaget er stort set sammenfaldende med den eftermiddelalderlige kirkegårdsmur, og det antages derfor, at grænsen har ligget det pågældende sted fra begyndelsen af 1100-tallet og hele middelalderen igennem.

Det er muligt, at det allerede er i denne periode, at kirkegårdens nordlige afgrænsning flyttes ca. 3m mod syd, så de to grave under Gildehuset nu ligger uden for kirkegården. Det kan også ske senere – dog senest i 1200-tallet

Figur 49 De orange områder er de steder frådstenslaget med sikkerhed er registreret i OBM9784 (BB) og OBM9785 (AA). Den grønne linje markerer kirkegårdens afgrænsning i forhold til frådstenslaget. Skeletterne er markeret som sorte streger med en cirkel, der angiver hovedets placering. Trækirke 2 og Sct. Knuds kirke (frådstenskirken) er markeret med sort streg.

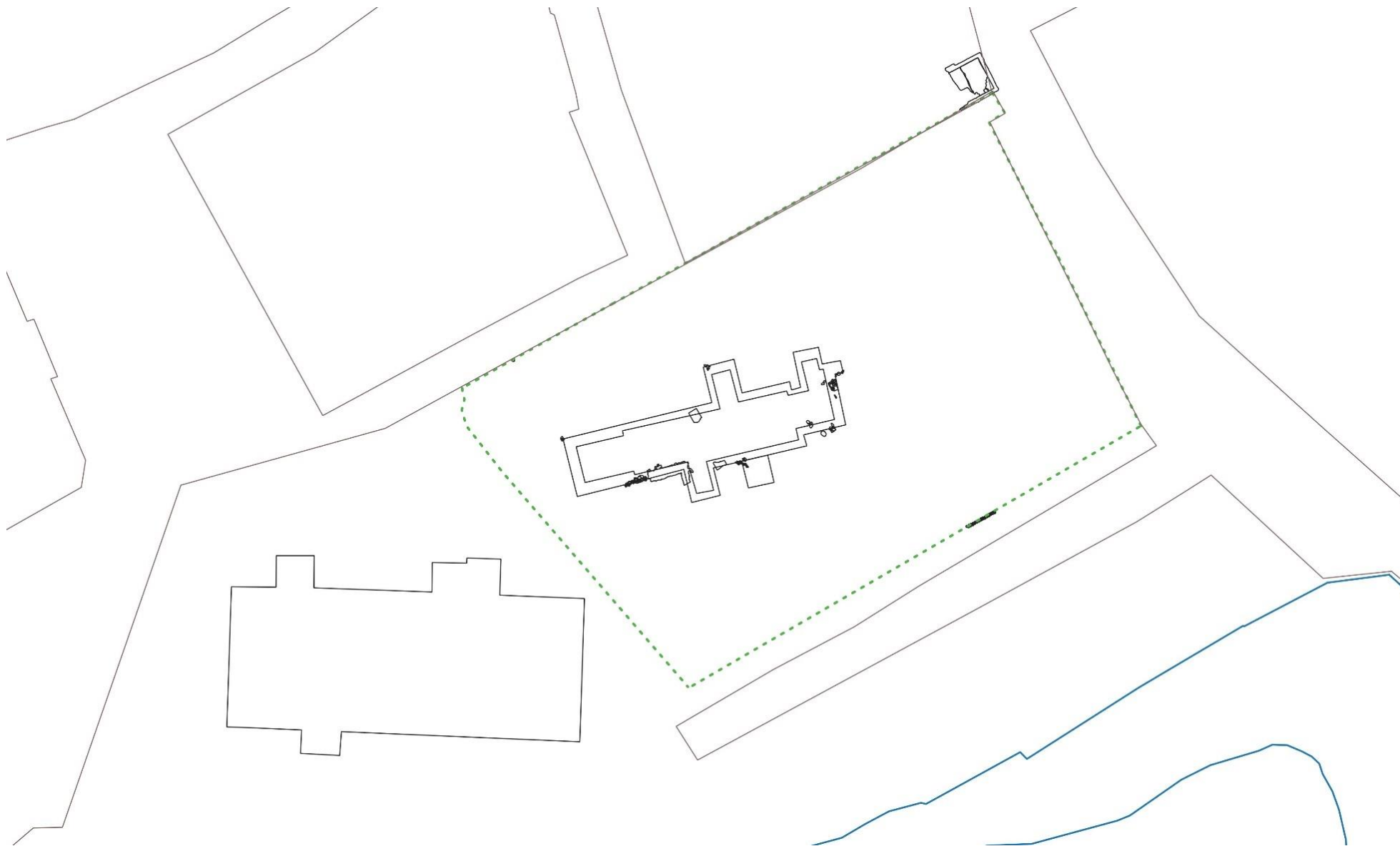

Figur 50 Albani Kirke og kirkegård efter opførelsen af Skt. Knuds Kirke. Repræsenteret ved Trækirke 2 og afgrænsningen som beskrevet ovenover. Her er den nordlige grænse vist som flyttet 3 m mod syd. Den sydlige afgrænsning kan stadig have et alternativt forløb, som det ses i gengivelsen af Albani Kirke og kirkegård før år 1100 (fig. 48). Det formodede middelalderlige gadenet og åens forløb er angivet med henholdsvis brun og blå streg.

Afgrænsningen af kirkegården i senmiddelalderen

Opførelsen af Elendegildets hus (Gildehuset) i den nordøstlige del af kirkegården betyder, at den nordlige kirkegårdsmur nu med sikkerhed er flyttet omtrent 3 m mod syd i det østligste hjørne (fig. 51). På samme måde flytter den østlige afgrænsning ca. 6 m mod vest, og en ny mur med fundament af kampesten (OBM9776, BDH) opføres. Dette sker tidligst i 1300-tallet, men sandsynligvis først op i mod 1500-tallet (Bjerregaard, 2020).

Der er ingen indikationer på, at den sydlige og vestlige afgrænsning forandres i denne periode, dog er det muligt, at den sydlige afgrænsning flyttes mod nord pga. problemer med vand i det lavere liggende område. Dermed ophører begravelserne i dette område (se om G102 ovenover).

Figur 51 Oversigten viser Albani Kirke og kirkegård, som den kan have set ud i senmiddelalderen. Åens forløb er markeret med blå, og gadenettet, som det kan have set ud, er markeret med brun.

Begravelserne

Siden 1955 er der registreret 844 begravelser med tilknytning til Albani kirkegård i alt. Dertil kommer en stor mængde løse knogler og begravelser, der er konstaterede ved opgravning, men aldrig registreret arkæologisk. For at kunne arbejde mere detaljeret med begravelserne er det afgørende at få dem opdelt kronologisk. Dette er ikke uproblematisk, og den mest pålidelige opdeling er at inddele dem i to kronologiske grupper, da en finere inddeling vil være vanskelig at godtgøre. Derfor arbejdes der i det følgende med to perioder, én før år 1250 og én efter 1250. Sorteringen i disse grupper baseres på en typologisk datering af begravelserne sammenholdt med oplysningen om tilstedeværelsen af tegl i gravene. Desuden inddrages de stratigrafiske oplysninger, hvis sådanne findes, samt genstandsmaterialet. Den typologiske datering baseres på Kieffer-Olsens redegørelse for armstillingernes kronologiske udvikling i afhandlingen fra 1993 (Kieffer-Olsen, 1993). Det er ofte påpeget, at dette ikke er en usikker metode, som kun kan bruges på et stort materiale (Se f.eks. Gilchrist & Sloane, 2005, s. 8–17), men med inddragelse af genstandstypologier, kulstof-14 dateringer og de stratigrafiske oplysninger anses det for at være det bedste værktøj til en kronologisk opdeling af materialet.

Ved armstilling A er skelettet begravet med armene langs kroppen. Denne dateres til perioden 1100-1250. Ved armstilling B er hænderne placeret i den begravedes skød. Denne armstilling ses dels i 1000-tallet, men også i perioden 1250-1400. Armstilling C og D, hvor hænderne er placeret på tværs af maven eller brystet dateres som regel til perioden efter 1400.

Det vil sige, at armstilling A og armstilling B medtages i gruppen, der dateres til før 1250. Begravelse med armstilling B og tegl i fylden sorteres i den yngre gruppe, da disse formodes at være efter 1250. Da det ofte er vanskeligt at adskille gravfylden fra det omkringliggende, når der er tale om et område med mange begravelser, der skærer hinanden, vægtes armstilling A højere end oplysningen om tegl i fylden og disse medtages i gruppen ældre end 1250, uanset fyldens karakter. Begravelse med armstilling A lægges i gruppen efter 1250, hvis de er stratigrafisk yngre end begravelse med armstilling B med tegl i fylden, eller armstilling C/D. Begravelse med ukendt armstilling og tegl i fylden føjes til gruppen yngre end 1250, medmindre de overlejljes af begravelse med armstilling A. Dette kan resultere i, at en gruppe begravelse, som egentlig er fra perioden før 1250, ender i gruppen efter 1250. Men det vurderes, at risikoen for at meget yngre begravelse inkluderes i den ældste gruppe er større ved at inkludere begravelse med ukendt armstilling og tegl i fylden, hvilket helst skal undgås, da de videre analyser fokuserer på gruppen af begravelse ældre end 1250.

Gruppen af begravelse før år 1250 indeholder således:

- Alle begravelse med armstilling A (med og uden tegl i fylden), hvis de ikke er yngre end begravelse med armstilling B med tegl i fylden, armstilling C og D.
- Alle begravelse med armstilling B uden tegl i fylden, hvis de ikke er yngre end begravelse med armstilling B med tegl i fylden, armstilling C og D.
- Alle begravelse med ukendt armstilling uden tegl i fylden, hvis de ikke er yngre end begravelse med armstilling B med tegl i fylden, armstilling C og D.
- Alle begravelse med ukendt armstilling og tegl i fylden, hvis de overlejljes af begravelse med Armstilling A (med og uden tegl), Armstilling B (uden tegl i fylden) eller ukendt armstilling uden tegl i fylden.
- Alle begravelse med armstilling A/B uden tegl i fylden, hvis de ikke er yngre end begravelse med armstilling B med tegl i fylden, armstilling C og D.
- Murede grave opfattes som grave med tegl i fylden.

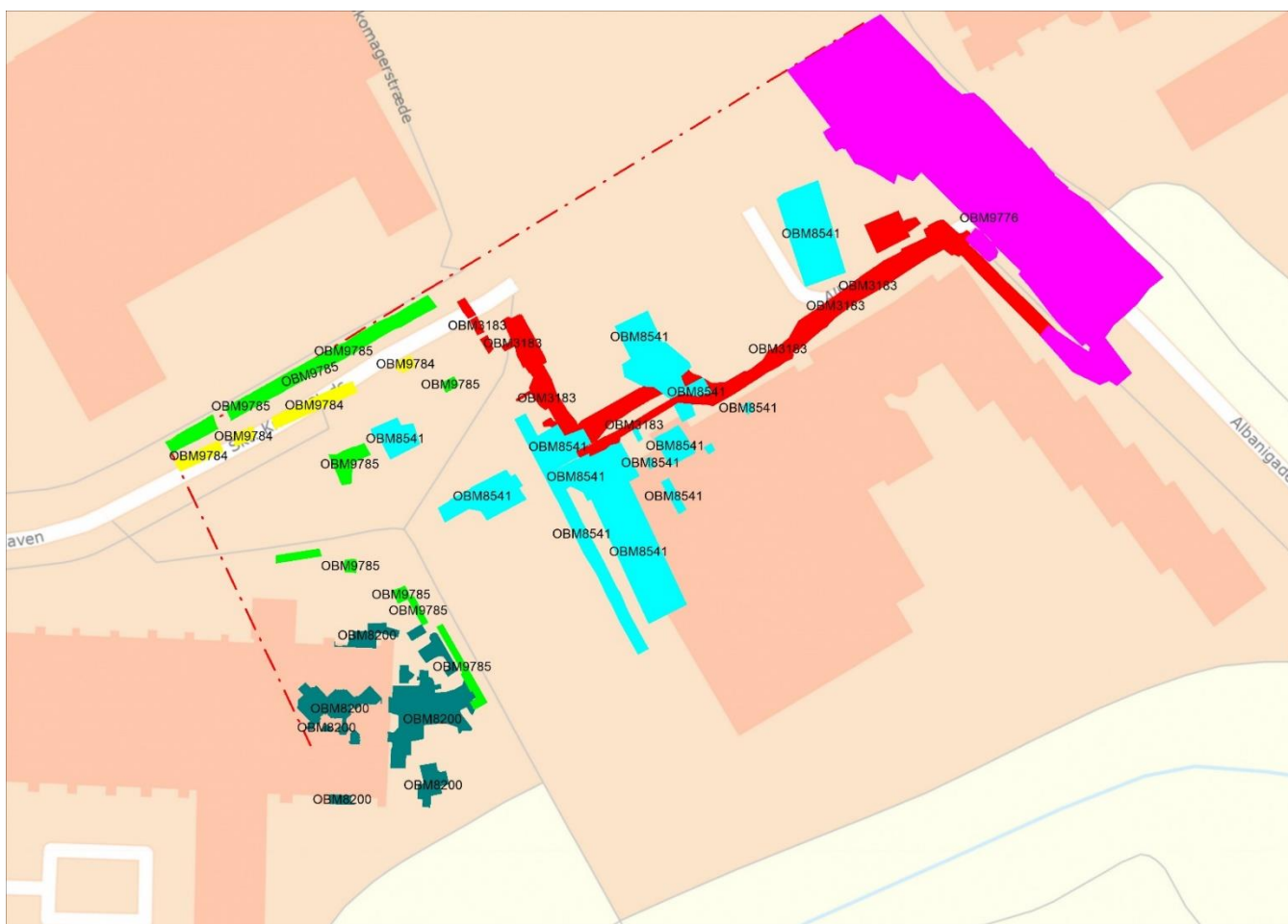
Gruppen af begravelser efter år 1250 indeholder:

- Alle begravelser med armstilling C og D.
- Alle begravelser med armstilling B og tegl i fylden.
- Alle begravelser med ukendt armstilling med tegl i fylden, medmindre de overlejres af begravelser med armstilling A (med og uden tegl i fylden), armstilling B uden tegl i fylden eller ukendt armstilling uden tegl i fylden.
- Begravelser med armstilling A/B og tegl i fylden betragtes som grave med armstilling B med tegl i fylden.

For den enkelte begravelse er nedenstående parametre desuden noteret (se bilag 1):

1. Andet indhold i graven end skelettet, der kan knyttes til den afdøde (nåle, smykker etc.).
2. Spor af trækiste (søm, nagler eller kistespor).
3. Sten (natur eller tegl) som en del af graven.
4. Murede grave.
5. Køn (Barn, spædbarn, mand, kvinde eller ubestemt).

I figur 52 ses de udgravede områders placering og omfang indenfor kirkegårdens største udstrækning (se også figur 69 for en større version). Begravelserne gennemgås i det følgende efter udgravningens sagsnummer med undtagelse af OBM9776, der nævnes sidst af praktiske årsager.

Figur 52 Herover ses de arealer, hvor der er registreret begravelser, som er nævnt i det følgende.

OBM3183

- Fra de to kampagner i hhv. 2015 og 2021 er der i alt registreret 152 begravelser med skeletter in situ. Løse knogler og mangelfuldt registrerede begravelser er ikke medtaget i blandt de 152.
- Alle begravelserne ligger på Albani kirkegård.
- De 152 begravelser er grundigt dokumenteret, men på grund af den høje begravelsesfrekvens er mange fragmenterede, og det har ikke været muligt at registrere armstillinger for samtlige. I alt fordeler de sig som det ses Tabel 1.

Type	Procentdel	Absolutte tal
Armstilling B uden tegl	5 %	7
Armstilling A m/u tegl	36 %	53
Armstilling B med tegl	11 %	21
Armstilling A/B m/u tegl	10 %	14
Armstilling C	5%	7
Armstilling ?	14%	21

Armstilling ? med tegl	20%	29
Total		152

Tabel 1 Fordelingen af begravelser i forhold til armstillinger OBM3183.

Begravelser der er kulstof-14 dateret til senere end 1250 sorteres i den yngste gruppe sammen med de begravelser, der er stratigrafisk yngre. Dette kan lade sig gøre på trods af fraværet af reservoir-korrektion, idet kulstof-14 dateringen må betragtes som en tpq-datering (der er en risiko for at kulstof-14 dateringen er "for gammel", men ikke for at den er "for ung"). Der er udarbejdet en matrix for de begravelser, hvor der var observeret stratigrafiske relationer til andre grave. Dette er tilfældet for 115 grave. Den stratigrafiske analyse viser, at der er op til seks begravelser over hinanden på denne del af kirkegården. For perioden før 1250 er der op til fire begravelser over hinanden.

- Ovenstående resulterer i, at 78 begravelser betragtes som værende fra før år 1250. Se Tabel 2.
- Det kan iagttages at der generelt er en overvægt af begravelser med armstilling A, og at begravelser med armstilling B med tegl i fylden og armstilling C er få og ofte er stratigrafisk yngst.

Total 152	I alt	Antal begravelser ældre end 1250	Antal begravelser yngre end 1250	Procentdel af det samlede antal begravelser, der placeres i gruppen før 1250.
Armstilling A med og uden tegl	53	49	4	92%
Armstilling B	7	7	0	100%
Armstilling B med tegl	21	0	21	0%
Armstilling A/B med og uden tegl	14	1	13	7%
Armstilling C	7	0	7	0%
Armstilling ?	21	19	2	90,5%
Armstilling ? med tegl	29	2	27	7%
Total	152	78	70	

Tabel 2 Oversigt over begravelser fra OBM3183.

Af tabel 3 ses kønsfordelingen blandt begravelser ældre end 1250 fra udgravningen OBM3183.

Køn	Antal	Procentdel
Børn	14	18%
Kvinder	29	37%
Mænd	25	32%
Ubestemt	10	13%
	78	

Tabel 3 OBM3183 Kønsfordelingen i begravelser før 1250.

OBM8200

Udgravningerne under sagsnr. OBM8200 dækker over undersøgelserne af Skt. Knuds Kirke. Herunder C. G. Schultz' udgravninger øst for kirken fra 1946-47. Schultz nåede aldrig at afrapportere sine fund, men der findes notater og opmålinger. Danmarks Kirker har desuden sammenfattet resultaterne på baggrund af de eksisterende oplysninger (Bøggild Johannsen et al., 1990, s. 68). Øst for domkirken stødte Schultz, og før ham Vilhelm Petersen i 1908, på begravelser og fundamenter. Fundamenterne er tolket som planlagte, men ikke gennemførte østudvidelser af frådstenskirken og siden teglkirken (et polygonalt omgangskor til brug for de valfartende pilgrimme (Bøggild Johannsen et al., 1990, s. 233)). Disse kraftige fundamenter må formodes at have fjernet spor af ældre aktiviteter i stor udstrækning. Schultz fjernede ikke fundamenterne og derfor er eventuelle ældre anlæg i området ikke undersøgt.

De registrerede begravelser mod øst var først og fremmest murede begravelser af tegl med hovedrum og trapezform, hvilket vil sige, at de er fra slutningen af 1100-tallet eller senere og dermed beliggende på Skt. Knuds kirkegård (Bøggild Johannsen et al., 1990, s. 147, 160). Desuden blev der registreret enkelte andre begravelser, yngre end fundamenterne til den planlagte østudvidelse af frådstenskirken. Der er dermed ikke registreret begravelser, som kan bidrage til analysen af Skt. Albani kirkegård og heller ikke øvrige spor, der kan bidrage til forståelsen af Albani kirkegårdsafgræsning før opførelsen af Skt. Knuds Kirke.

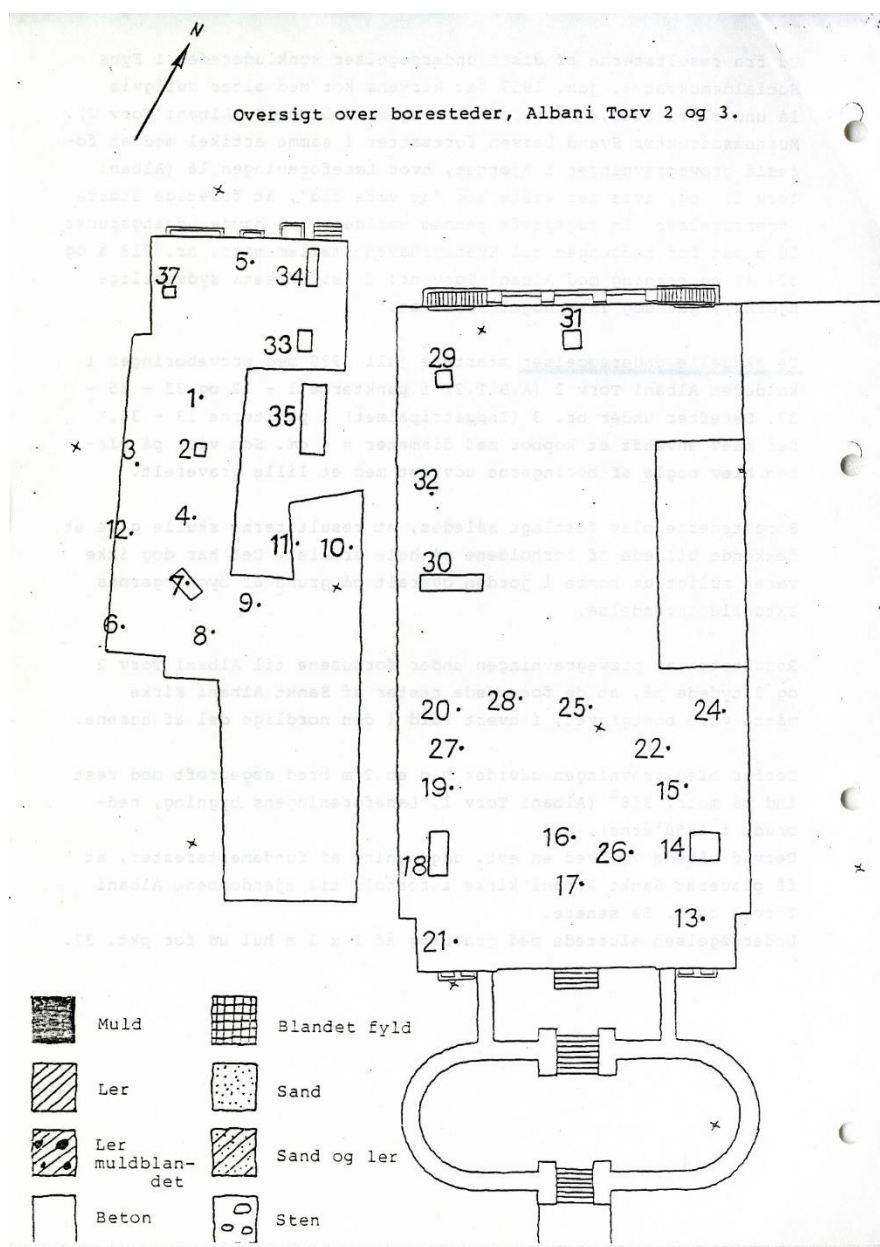
OBM8541

1955

Der er primært registreret begravelser med tegl-opmurede kister/murede begravelser. I alt seks blev dokumenteret, og der noteres et stort antal "kisteløse" begravelser – men ikke hvor mange. De seks murede begravelser antages at være fra 1200-tallet (Kieffer-Olsen, 1993, s. 128–130). De tilskrives derfor foreløbigt gruppen af yngre grave.

1980

Der blev udgravet 29 begravelser i tre forskellige felter. Felt 35, 36 og 37. I Felt 36 blev der registreret fem begravelser, men på en rentegnet oversigtsplan (OBM8541-1983, OBM Arkiv, Skab 17, skuffe O) er der indtegnet 13 begravelser. Det er uklart, hvor disse oplysninger stammer fra, og de er ikke tilgængelige i den eksisterende dokumentation. I nærværende rapport opregnes derfor kun grave, der er registreret på gravbeskrivelses-skemaer. Det fremgår også, at der er sket justeringer fra originaltegninger til rentegninger. Ingen af begravelserne fra Felt 36 regnes for at tilhøre gruppen, der er før 1250, da ingen opfylder kriterierne. To af begravelserne ligger over stenkirkens fundament og er en indikation på, at området fortsat blev brugt til begravelser. Det er muligt at området har været opfattet som en del af Skt. Knuds kirkegård en kort periode.

Figur 53 Der blev udført en række boreprøver for at vurdere, hvor der skulle laves udgravninger. Felt 36 optræder ikke på tegningen, men ligger 5 m vest for Felt 37 (der blev til felt C i 1982).

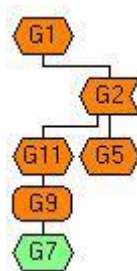
I Felt 37 er der registreret 13 begravelser. Begravelserne fra Felt 37 optræder ikke på ovennævnte oversigtsplan. Felt 37 blev senere en del af felt C (OBM8541-1983). På en oversigt over boreprøverne foretaget i 1980 er Felt 37 angivet i forhold til bygningernes omrids (fig. 53). Dermed kan feltet placeres omtrentligt i forhold til omridset af den nu forsvundne bygning. Hvis man opfatter koordinaterne på gravbeskrivelses-arkene som landskoordinater (sidste tre cifre), havner begravelserne dog i Felt 36. Det kan pt. ikke udredes, hvad der er korrekt, da der ikke findes en nøjere redegørelse for målesystemet i Felt 37. Derfor antages det i det følgende, at begravelserne ligger, hvor Felt 37 er angivet på oversigten over boreprøverne (se beretning OBM8541-1980, s. 5). Af koordinaterne på gravbeskrivelseskemaerne fremgår det dog, at feltet er minimum 5x8 m stort mod de angivne 1x1 m i beretningen (OBM8541-1982, s. 19). Placeringen af begravelserne er dermed usikre. Der medtages fem begravelser (G4, G5, G11, G12 og G13) fra Felt 37 i gruppen af begravelser, der er ældre end 1250, da disse opfylder kriterierne for udvælgelse. De fire har armstilling A og tegl i fylden, mens den femte har armstilling B uden tegl i fylden. De ligger under nedbrydningslaget fra Stenkirken. G11, G12 og G13 er angivet som placeret inden for det oprindelige Felt 37. G4 er angivet som "Nord for kirken" og G5 har samme koordinater som G4. Med "Nord for kirken" må menes "Nord for kirkens sydmur" – dvs. inde i kirken. Det bemærkes, at G3 (Armstilling B med tegl) er beskrevet som "skåret ned i nedbrydningen" og dermed er endnu en indikation af, at kirkegården var i brug efter nedrivningen af kirken.

I Felt 35 er registreret 11 grave – det er umiddelbart syd for kirken. Tre begravelser (G3, G7 og G10) lever op til de opstillede kriterier for at blive inkluderet i gruppen af begravelser før 1250.

I alt otte begravelser fra 1980-kampagne regnes med i gruppen af begravelser fra før 1250.

Total 29	I alt	Antal begravelser ældre end 1250
Armstilling A med og uden tegl	6	5
Armstilling B	1	1
Armstilling B med tegl	4	0
Armstilling A/B med og uden tegl	0	0
Armstilling C og D	2	0
Armstilling ?	6	2
Armstilling ? Med tegl	10	
	29	8

Tabel 4 Oversigt over begravelser og armstillinger fra OBM8541-1980.

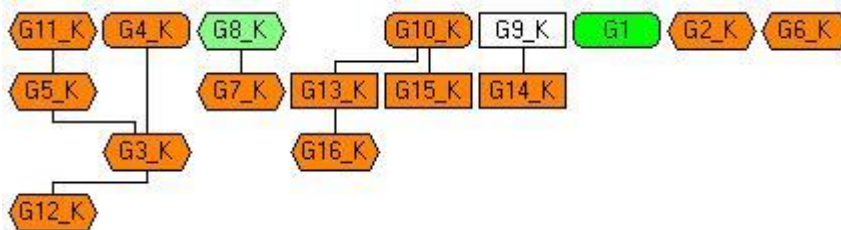
Figur 54 Undersøgelse af grave med stratigrafisk relation fra OBM8541-1980-Felt 35. G9 er en grav med armstilling B og tegl i fylden, dermed udelukkes gravene, der er stratigrafisk yngre fra gruppen af begravelser fra før 1250. Kun G7 medtages fra denne tråd. G7 er en barnegrav med ukendt armstilling uden tegl i fylden.

1982

Der blev fundet 16 begravelser inde i Stenkirken. Derudover tre kranier og løse knogler fundet i fylden til en grav. Alle grave, undtagen G9, indeholdt tegl. G9 overlejlrede dog G14, der indeholdt tegl. Fire begravelser har armstilling A. Gravene er muligvis problematiske, idet begravelser inde i kirker anses for at være forbeholdt samfundets top (verdsligt og kirkeligt) indtil 1200-tallet (Kieffer-Olsen, 1993, s. 95). En forklaring kan være, at de stammer fra det tidlige 1200-tal, hvilket tilstedeværelsen af tegl i fylden også antyder. Der er i alt fem begravelser, der lever op til de opstillede kriterier for at tilhøre gruppen af begravelser, der er ældre end 1250. Det drejer sig om G9, G13, G14, G15 og G16.

Total 16	I alt	Antal begravelser ældre end 1250
Armstilling A med og uden tegl	4	4
Armstilling B	0	
Armstilling B med tegl	3	0
Armstilling A/B med og uden tegl	0	0
Armstilling C og D	0	0
Armstilling ?	0	
Armstilling ? Med tegl	9	1
	16	5

Tabel 5 Oversigt over begravelser og armstillinger fra OBM8541-1982.

Figur 55 Undersøgelse af gravenes stratigrafiske relation fra OBM8541-1982. Den viser, at de fire begravelser med armstilling A (rektangel) ikke overligger begravelser med armstilling B og tegl i fylden (oval) (eller C/D). Det viser også, at en enkelt begravelse G16 med ukendt armstilling og tegl i fylden (hexagon) overligger af G13 med armstilling A og derfor må inkluderes i analysen.

1983

I alt 130 begravelser blev dokumenteret, tre var gengangere fra 1982. Der var dårlige bevaringsforhold og kun få hele skeletter. Alle begravelserne hører til Albani kirkegård, hvoraf nogle har ligget inde i kirken. Tre skeletter (G84, G90 og G98) er kulstof-14 dateret til 1400-tallet (reservoir-korrigeret) i forbindelse med et antropologisk forskningsprojekt (Schwarz et al., 2013). Dog tilhører de alle tre en gruppe, der alligevel ville ende i gruppen efter 1250. Kulstof-14 dateringen bekræfter dette. En begravelse er møndateret, da der lå en Christoffer I mønt (1252-59, Slesvig, Hbagg. 99) ved skelettets baghoved. Her var tale om en armstilling B med tegl i fylden (Formentlig identisk med en mønt i den Kongelige Mønt og Medalje Samling, FP4077 (MS 12/84-89)).

I Tabel 6 ses fordelingen af armstillinger blandt det totale antal begravelser. Det bemærkes, at der er en forholdsvis høj procentdel med ukendt armstilling. Dette kan være en indikator på mange fragmenterede skeletter og dermed en høj begravelsesfrekvens i området. Det er dog ikke afspejlet i de stratigrafiske iagttagelser, idet kun 57 (44%) begravelser indgår i en stratigrafisk relation til en anden. Og den højeste frekvens af begravelser over hinanden er fire. Det kan også skyldes en manglende opmærksomhed på armstillingerne, men dette synes ikke at være tilfældet, da der er lavet meget grundige lister over bl.a. armstillinger i beretningsarbejdet.

Type	Procentdel	Absolutte tal
Armstilling B	6%	8
Armstilling A m/u tegl	32%	41
Armstilling B med tegl	11%	14
Armstilling A/B m/u tegl	0%	0
Armstilling C og D	4%	5
Armstilling ?	25%	33
Armstilling ? med tegl	22%	29
Total		130

Tabel 6 Oversigt over armstillingerne på det totale antal begravelser i OBM8541-1983.

På basis af udvælgelseskriterierne inkluderes i alt 81 begravelser i gruppen af begravelser, der er ældre end 1250. Som det ses af Tabel 7, er der ingen begravelser med armstilling A (med og uden tegl) eller armstilling B, der ligger over en type begravelse, der formodes at være yngre end 1250. Som forventet ligger en lille del - ca. 6% - af begravelserne med ukendt armstilling uden tegl over begravelser, der formodes at være yngre end 1250. Kun en enkelt begravelse med ukendt armstilling overlejreres af en type, der formodes at være ældre end 1250 og bliver derfor selv inkluderet blandt begravelser, der er ældre end 1250.

Total 130	Begravelser i alt	Antal begravelser ældre end 1250	Antal begravelser yngre end 1250	Procentdel af det samlede antal begravelser, der placeres i gruppen før 1250.
Armstilling A med og uden tegl	41	41	0	100%
Armstilling B	8	8	0	100%
Armstilling B med tegl	14	0	14	0%
Armstilling A/B med og uden tegl	0	0	0	N/A
Armstilling C og D	5	0	5	0%
Armstilling ?	33	31	2	94%
Armstilling ? med tegl	29	1	28	3%
	130	81	49	

Tabel 7 Oversigt over antallet af begravelser fra OBM8541-1983.

Der findes ikke en antropologisk rapport over OBM8541, men det er noteret på gravskemaerne, når der er tale om et barn. Heraf fremgår, at fra udgravningen i 1983 og af de begravelser, der formodes at være fra før 1250, er 21% børn, mens 79% er voksne.

Opsamling for OBM8541

Totalt set betyder det, at der inkluderes otte begravelser fra udgravningerne i 1980, fem fra udgravningerne i 1982 og 81 fra udgravningerne i 1983 i gruppen af begravelser, der er ældre end 1250. I alt 94 begravelser af oprindeligt 181 begravelser.

OBM9784

Der er registreret i alt 165 begravelser – af disse ligger 103 begravelser utvivlsomt på Albani kirkegård (indenfor den senmiddelalderlige grænse). Blandt de grave, der er opfattet som hørende til Skt. Knuds kirkegård er 14, som via deres placering kan høre til den ældste Skt. Albani kirkegård (før 1100). Af de 14 er der fire med tegl i fylden. Da grave med tegl i fylden må formodes at tilhøre perioden, hvor Skt. Knuds Kirke er opført og Albani kirkegård dermed indskrænket, formodes de fire at høre til Skt. Knuds kirkegård uanset, at de kan være fra før 1250. De resterende ti begravelser har armstilling A eller en ukendt armstilling, men fravær af tegl i fylden. Dermed opfattes de som værende ældre end 1250. De ti begravelser ligger alle i området, hvor også byggelaget af frådsten er registreret. Hvis der kan observeres en relation mellem begravelserne og frådstenslaget, hvor begravelsen er yngst, må begra-

velsen formodes at høre til Skt. Knuds kirkegård. Dog er der stor usikkerhed om denne relation i området, da den ikke er noteret i dokumentationen og heller ikke fremgår tydeligt af opmålingerne. Det besluttes at inkludere de ti begravelser i gruppen af begravelser, der hører til Albani kirkegård, selvom dette er behæftet med en vis usikkerhed. Dermed er der i alt 113 begravelser fra OBM9784, der opfattes som hørende til Albani Kirkegård. Kun 36 begravelser af de i alt 113 begravelser har en stratigrafisk relation. I alt 91 begravelser opfylder de opstillede kriterier for at tilhøre gruppen af begravelser, der er ældre end 1250.

Type	Procentdel	Absolutte tal
Armstilling B	11%	12
Armstilling A m/u tegl	57%	64
Armstilling B med tegl	7%	8
Armstilling A/B m/u tegl	2%	2
Armstilling C og D	4%	4
Armstilling ?	13%	15
Armstilling ? med tegl	7%	8
Total		113

Tabel 8 Oversigt over armstillingerne på det totale antal begravelser i OBM9784, der kan tilknyttes Albani kirkegård.

Total 113	Begravelser i alt	Antal begravelser ældre end 1250	Antal begravelser yngre end 1250	Procentdel af det samlede antal begravelser, der placeres i gruppen før 1250.
Armstilling A med og uden tegl	64	62	2	97%
Armstilling B	12	11	1	92%
Armstilling B med tegl	8	0	8	0%
Armstilling A/B med og uden tegl	2	2	0	100%
Armstilling C og D	4	0	4	0%
Armstilling ?	15	15	0	100%
Armstilling ? med tegl	8	1	7	0,9%
	113	91	22	

Tabel 9 Oversigt over begravelserne i OBM9784. I alt 91 begravelser er i gruppen fra før 1250.

Der er lavet antropologisk rapport i forbindelse med udgravningen, denne er udateret, men det antages at den er fra 1998 eller 1999. Der er registreret patologi i form af brud og forandringer i skelettet, men ikke sygdomme som syfilis (Treponema-relateret sygdom) og spedalskhed. Tilstedeværelsen af disse sygdomme kunne være endnu et dateringskriterie. Kønsfordelingen fremgår af Tabel 10.

Køn	Antal	Procentdel
Børn	22	25%
Kvinder	36	40%
Mænd	29	32%
Ubestemt	3	3%
	91	

Tabel 10 Kønsfordelingen før 1250 i OBM9784 baseret på ADBOU rapport vedr. OBM9784.

OBM9785

OBM9785 består af syv separate felter hvoraf Felt 1, 4, 5, 6 og 7 ligger på Albani kirkegård. Der er registreret i alt 178 begravelser – af disse ligger 62 på Albani kirkegård (grænsen efter 1100) i Felt 1 (langs gaden). I den del af Felt 1, der muligvis har hørt til Albani kirkegård før år 1100 og til Skt. Knuds kirkegård efter 1100 er der 14 begravelser. Derudover er der syv begravelser i Felt 4, 12 i Felt 5, 17 i Felt 7 og 16 i Felt 6. Der er dermed potentielt 128 begravelser, der kan tilhøre Albani kirkegård.

Felt 1

Dele af Felt 1 ligger i området, hvor skellet mellem Albani kirkegård og Skt. Knuds kirkegård kommer til at ligge. De ældste grave i dette område vil derfor formentlig høre til Albani kirkegård. Lag 6 i udgravning er frådstenslaget, der tolkes som byggelag fra byggeriet af Skt. Knuds Kirke. Det antages at de grave, som stratigrafisk er yngre end dette byggelag er blevet anlagt på Skt. Knuds kirkegård. Det antages desuden for grave i dette område at grave med tegl er fra tiden efter at området var blevet tillagt Skt. Knuds kirkegård. Ud fra disse kriterier kan kun to grav (G532 og 540) i dette område med nogen sandsynlighed knyttes til Skt. Albani kirkegård. I hele Felt 1 er der dermed i alt 64 grave, der kan hører til Albani kirkegård og 43 af disse kan henføres til perioden før 1250 ud fra armstilling og stratigrafi.

Felt 4

I feltet er fundet syv grave, som alle ligger på Albani kirkegård. De fleste af disse har armstilling B med tegl i fylden og henføres derfor til perioden efter 1250. Kun to grave henføres til perioden før 1250 ud fra armstilling. Af disse to findes G606 ikke i den antropologiske rapport.

Felt 5

I Felt 5 er registreret 12 grave. Ud fra stratigrafi og armstilling kan fire grave henføres til perioden før 1250.

Felt 6

I feltet er registreret 16 grave. Ud fra armstilling og stratigrafi kan 12 grave henføres til gruppen før 1250.

Felt 7

I feltet er der registreret 17 grave. Ud fra armstilling og stratigrafi kan ni grave henføres til perioden før 1250.

Opsamling for OBM9785

Således kan i alt 116 grave fra denne etape henføres til Skt. Albani kirkegård og 70 af disse til perioden før 1250.

Type	Procentdel	Absolutte tal
Armstilling A	47 %	54
Armstilling A/B	13 %	15
Armstilling B uden tegl	4 %	5
Armstilling B med tegl	12 %	14
Armstilling B/C	1 %	1
Armstilling B/D	1 %	1
Ukendt armstilling uden tegl	14 %	16
Ukendt armstilling med tegl	9 %	10
		116

Tabel 11 Fordelingen af begravelser i forhold til armstillinger, OBM9785.

Total 116	I alt	Antal begravelser yngre end 1250	Antal begravelser ældre end 1250	Procentdel af det samlede antal begravelser, der placeres i gruppen før 1250.
Armstilling A	54	7	47	87 %
Armstilling A/B	15	13	2	13 %
Armstilling B uden tegl	5	0	5	100%
Armstilling B med tegl	14	14	0	0 %
Armstilling B/C	1	1	0	0 %
Armstilling B/D	1	1	0	0 %
Ukendt armstilling uden tegl	16	3	13	81 %

Ukendt armstilling med tegl	10	7	3	30 %
	116	46	70	

Tabel 12 Oversigt over begravelserne i OBM9785. I alt 70 begravelser er i gruppen fra før 1250.

Køn	Antal	Procentdel
Barn	23	33 %
Kvinder	17	24 %
Mænd	22	31 %
Ubestemt	8	11 %

Tabel 13 Kønsfordelingen før 1250 i OBM9785 baseret på ADBOU rapport.

OBM9776

Der er registreret 312 begravelser, men ikke alle indeholdt et skelet. Kun grave med skelet in situ behandles her. Desuden er enkelte grave registreret ad to omgange af udgravningstekniske årsager. Derfor fremgår det af den antropologiske rapport, at der er tale om 290 skeletter. Fraregnes dobbeltregistreringerne er der 282 begravelser med skelet in situ. Dertil kommer et stort antal løse knogler, som heller ikke indgår her. Alle lå på Albani kirkegård. De 282 begravelser er grundigt dokumenteret, men på grund af den høje begravelsesfrekvens er mange fragmenterede, og det har derfor ikke været muligt at bestemme armstillinger for samtlige. I alt fordeler de sig, som det ses af Tabel 14.

Type	Procentdel	Absolutte tal
Armstilling B	7 %	20
Armstilling A m/u tegl	44%	124
Armstilling B med tegl	13%	36
Armstilling A/B m/u tegl	8,5%	24
Armstilling C	1,5%	4
Armstilling ?	14%	40
Armstilling ? med tegl	12%	34
Total		282

Tabel 14 Fordelingen af begravelser i forhold til armstillinger

Som udgangspunkt regnes alle begravelser med Armstilling B med tegl i fylden og Armstilling C samt de begravelser, der stratigrafisk er yngre, med i gruppen af begravelser, der er yngre end 1250. Begravelser, der er kulstof-14 dateret til senere end 1250 samt de begravelser, der er stratigrafisk yngre,

regnes også til gruppen, der er yngre end 1250. Dette kan lade sig gøre på trods af fraværet af reservoir-korrektion, idet kulstof-14 dateringen må betragtes som en *tpq* datering. Begravelser, der er yngre end første fase af kirkegårdsafgrænsningen (CMX) mod øst, regnes til gruppen af begravelser yngre end 1250, idet CMX første fase vurderes at eksistere indtil 1200-tallet. Ovenstående resulterer i, at 156 begravelser betragtes som værende fra før 1250 (se Tabel 15). De begravelser med Armstilling A, der er yngre end 1250, er oftest af typen med tegl i fylden. De begravelser uden tegl i fylden, der er yngre end 1250 kan forklares med, at det til tider er svært at udskille gravfylden og dermed svært at konstatere tilstedeværet af teglnister.

Total 282	Begravelser i alt	Antal begravelser ældre end 1250	Antal begravelser yngre end 1250	Procentdel af det samlede antal begravelser, der placeres i gruppen før 1250.
Armstilling A med og uden tegl	124	87	37	70%
Armstilling B	20	18	2	90%
Armstilling B med tegl	36	0	36	0%
Armstilling A/B med og uden tegl	24	8	16	33%
Armstilling C	4	0	4	0%
Armstilling ?	40	36	4	90%
Armstilling ? med tegl	34	7	27	21%
Total	282	156	126	

Tabel 15 Oversigt over begravelser i OBM9776.

Der er taget udgangspunkt i matrixen, der blev udarbejdet i forbindelse med beretningen på OBM9776-13-01-2016. Kønsfordelingen fremgår af Tabel 16.

Køn	Antal	Procentdel
Børn	45	29%
Kvinder	45	29%
Mænd	59	38%
Ubestemt	7	4%
	156	

Tabel 16 OBM9776 Kønsfordeling før 1250, baseret på rapport fra ADBOU.

Udgravning	Begravelser i alt tilskrevet Albani	Begravelser før 1250
------------	-------------------------------------	----------------------

	kirkegård	
OBM3183	152	78
OBM8541	181	94
OBM9784	113	91
OBM9785	116	70
OBM9776	282	156
	844	489

Tabel 17 Oversigt over dels det samlede antal begravelser fra hver udgravningsetape samt antal af begravelser, der antages at være ældre end 1250 på baggrund af ovenstående kriterier og analyse.

Rumlig analyse af begravelserne på Albani kirkegård

I den rumlige analyse indgår de grave, der har kunnet gives en fysisk placering på kirkegården. Det drejer sig om i alt 487 begravelser af de 489 begravelser. De to udeladte grave er Grav 167 og 247 fra OBM3183. I forhold til den rumlige analyse skal det understreges, at resultaterne skal ses i lyset af, at det primært er området nord og øst for kirken, der er bedst undersøgt (se fig. 52). Af de grave, der er registreret syd for kirken, er kun et fåtal kønsbestemt. Gravene fordeler sig således, at 411 ligger nord eller øst for kirken, mens 57 ligger syd for kirken, og 19 ligger inde i kirken.

Den samlede fordeling af begravelser i forhold til type fremgår af tabellen herunder.

Armstilling B	50
Armstilling A uden tegl	139
Armstilling A med tegl	167
Armstilling ? uden tegl	116
Armstilling ? med tegl	15
Total	487

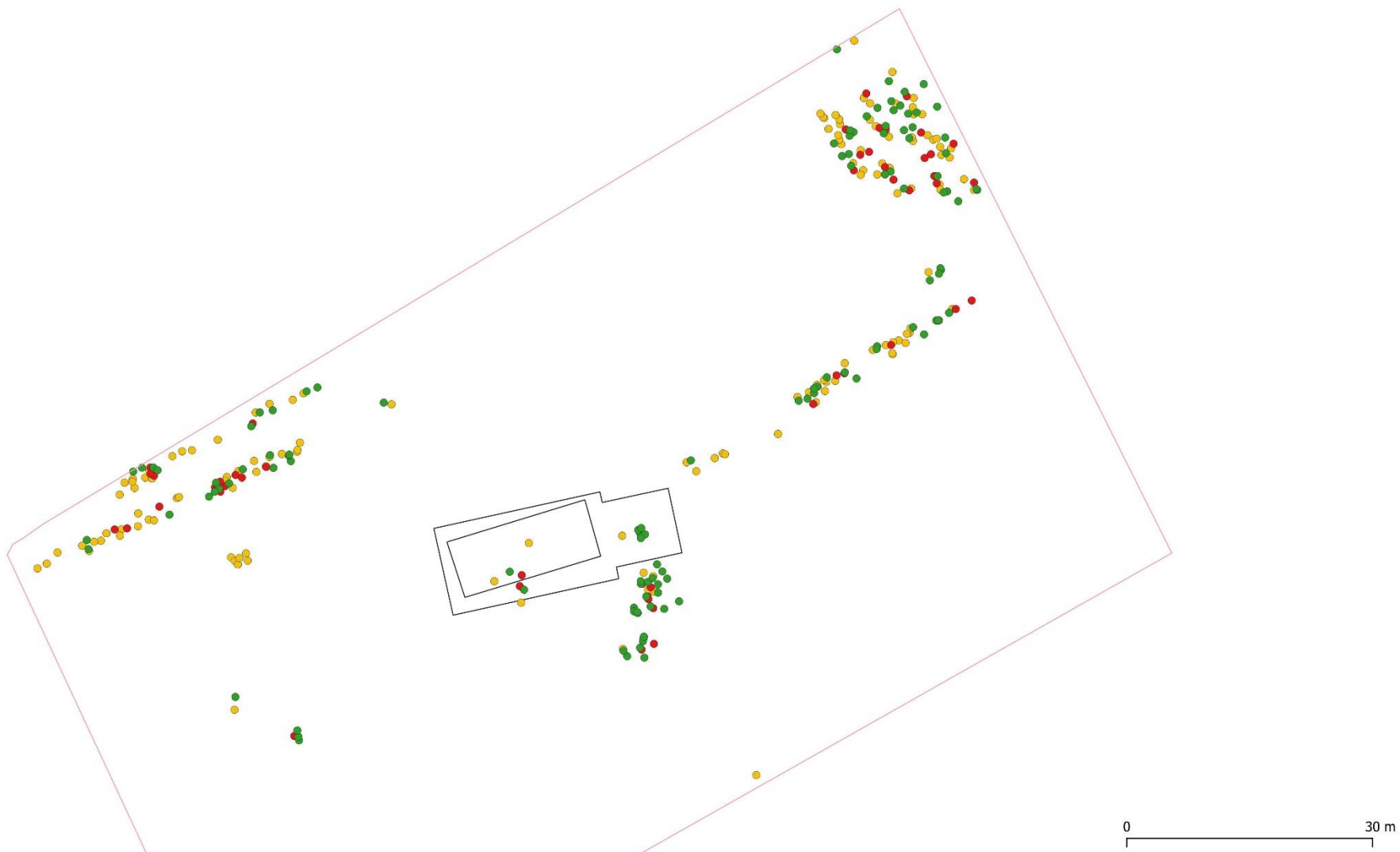
På fordelingen af gravene med armstilling B, uden tegl i gravfylden, ses at hele kirkegården er taget i brug i 1000-tallet (fig. 56). Det er dog bemærkelsesværdigt, at en gruppe på 29 grave umiddelbart øst for Stenkirken består af fem grave med armstilling A uden tegl i gravfylden, to ubestemt, men hele 22 grave med armstilling A med tegl i gravfylden (fig. 57). Det vil sige, at der er ingen eller ganske få 1000-tals grave i området, men at det i stedet er domineret af grave, der må formodes at være fra slutningen 1100-tallet. En forklaring på dette kan være at 1000-tallets begravelser primært ligger tæt på Trækirke 1's kor og dermed under Stenkirken og at byggeriet af Stenkirken har forstyrret 1000-tallets begravelser i dette område. En anden forklaring kan være at begravelsesintensiteten har været høj på dette sted, og at de ældre begravelser har været for forstyrrede til at kunne dokumenteres. Da udgravningen af dette område foregik i 1983, er der ikke konsekvent angivet stratigrafi, og intensiteten kan dermed kun vanskeligt angives kvantitativt. Indenfor et område på 20 m² er der registreret 29 begravelser. Det giver en gravintensitet på ca. 1,5 grav pr. m². For udgravningerne på den østlige del af kirkegården (OBM9776) er dette tal angivet til 1 grav pr. m². Det er dog vanskeligt at sammenligne disse tal, da de også er påvirket af bevaringsforholdene på stedet, men de kan umiddelbart indikere, at der er en lidt højere gravintensitet øst for kirken. En anden måde at angive gravintensiteten på er at

kigge på, hvor mange grave, der ligger over hinanden. Ved at genskabe stratigrafien for gravene udgravet i 1983 (OBM8541) kan det anslås, at gravene ligger i op til fire "lag" umiddelbart øst for kirken. På den østlige del af kirkegården, hvor stratigrafien er dokumenteret konsekvent, ses op til 8 "lag", men et lavere antal synes at være mere almindeligt (Bjerregaard, 2020, s. 59). Her er der altså ingen indikation på en højere gravintensitet tæt på kirken. Gravene fra OBM3183 er registreret i op til seks lag, mens to eller tre lag ser ud til at være mest almindeligt.

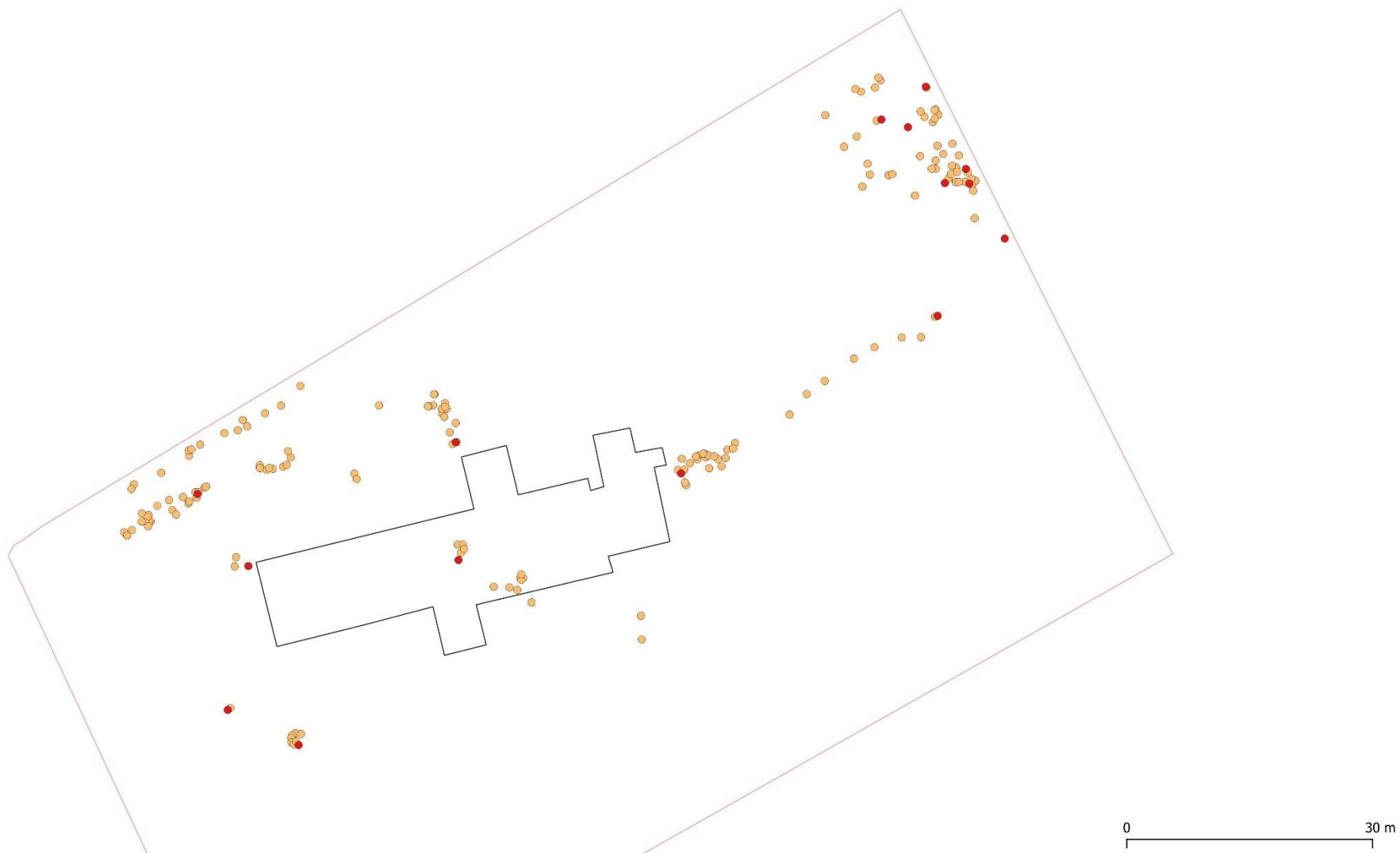
For gruppen på 38 grave umiddelbart syd for Stenkirken er billedet mere utydeligt i forhold til gravenes datering, idet hele 24 af dem er med ubestemt armstilling og der er ikke registreret tegl i fylde.

Grunden til formodningen om, at området tæt på kirken er taget i brug tidligt, er at det var eftertragtet at blive begravet tæt på kirken (Jonsson, 2009, s. 52). Det var her altret med helgenrelikvierne stod, og det blev betragtet som det helligste sted, der kunne hjælpe sjælens frelse. Skikken kan spores tilbage til senantikken, hvor det var eftertragtet at blive begravet så sæt på martyrernes grave som muligt for at få del i deres hellige kraft og de bønner, der læstes ved deres grave (Andrén, 2000, s. 7). Det vil sige, at det ikke var kirken, men relikvierne, der var afgørende for begravelsens placering. Koblingen mellem kirkebygningen, altret med relikvierne og begravelsespladsen opstod i 300-årene. I praksis førte det blandt andet til, at man efter år 1200 begyndte at begrave samfundets højere klasser inde i kirkerne, idet det var dem, der havde råd til at betale for placeringen tæt på relikvierne (Kieffer-Olsen, 1993, s. 93ff.).

Det er ikke muligt at spore en organisering af gravene i rækker eller områder. Dels fordi mange af de ældste grave skæres af de yngre eller af andre aktiviteter. Dermed er det vanskeligt at rekonstruere den oprindelige udbredelse af gravene. Blandt de grave, der er bevaret, ses ingen tydelig struktur. Desuden er udgravningsfelterne ofte af en sådan beskaffenhed (f.eks. OBM9784 og OBM9785 der er smalle, langstrakte nordøst-sydvest gående felter), at det ikke er muligt at se en struktur i gravene, selvom den kan have været der.

Figur 56 Begravelser med armstilling B, A eller ukendt armstilling, alle uden tegl (dvs. grave ældre end ca. 1200). Det ses at hele kirkegården er taget i brug fra anlæggelsestidspunktet (Armstilling B). Armstilling B=rød, Armstilling A= gul, Ukendt armstilling=grøn. Omridset af Trækirke 1 og 2 er gengivet med sort, og kirkegårdens største udbredelse er angivet med rød linje.

Figur 57 Begravelser med armstilling A eller ukendt armstilling, begge med tegl i fylden. Omridset af stenkirken samt kirkegårdens største udbredelse er gengivet med sort. Armstilling A=orange. Ukendt armstilling=rød.

Kønsopdeling af kirkegården

Kanonisk Lov indeholder ingen regulering af kirkegården i forhold til, hvor forskellige køn eller sociale klasser skulle begraves. Belæggene for en social differentiering eller en zone-inddeling af kirkegårde er de norske lovtekster, der har rødder i 1000-tallet, Borgartingsloven og Gulatingsloven samt Eidsivatingsloven der formentlig er nedskrevet i 1100-tallet og den islandske Grágás fra begyndelsen af 1100-tallet. Dette suppleres af belæg fra arkæologiske undersøgelser, men kun få kirkegårde er totaludgravet (se nedenstående)

Kønsfordelingen på Albani kirkegård fremgår af nedenstående tabel.

Køn	Antal	
Børn	120	
Kvinder	124	
Mænd	139	
Ubestemt (Voksne)	106	
	489	

Geografisk fordeler mænd, kvinder og børn sig jævnt på Albani kirkegård i perioden før 1250. På figuren (fig. 58) kan det se ud som om der ligger en gruppe børn umiddelbart øst for kirken, men det skyldes formentlig, at der ikke er lavet kønsanalyser på skeletterne fra udgravningerne her (OBM8541). Dermed er der kun lavet en sondring mellem voksne og børn i forhold til udgravningerne med sagsnummer OBM8541 (se evt. fig. 52 for en oversigt).

Hvis kønsfordelingen sorteres i forhold til begravelser med armstilling B uden tegl i fylden (50 begravelser), som anses for at være fra 1000-tallet, ses der heller ingen kønsopdeling (fig. 59). Der er ikke data nok til at konkludere noget om kønsfordelingen syd for kirken, men da begge køn og børn er repræsenteret på nordsiden også i den tidlige fase, kan det foreslås at der ikke er en tydelig kønsopdeling. Fordelingen er 27% børn, 32% kvinder og 41% mænd. Kieffer-Olsen nævner i sin afhandling fra 1993 et enkelt islandsk eksempel, hvor der er kønsopdeling mod nord (kvinder og børn), men ikke mod syd (Kieffer-Olsen, 1993, s. 99). Det kan principielt også være tilfældet i Odense, bare med en kønsopdeling mod syd, men er altså yderst sjældent set i det arkæologiske materiale.

Heller ikke iblandt begravelserne med armstilling A, uden tegl i fylden (139 begravelser) ses et mønster i forhold til kønsfordelingen. Gravene der kan kønsbestemmes nord for kirken, fordeler sig med 34% børn, 33% kvinder og 33% mænd.

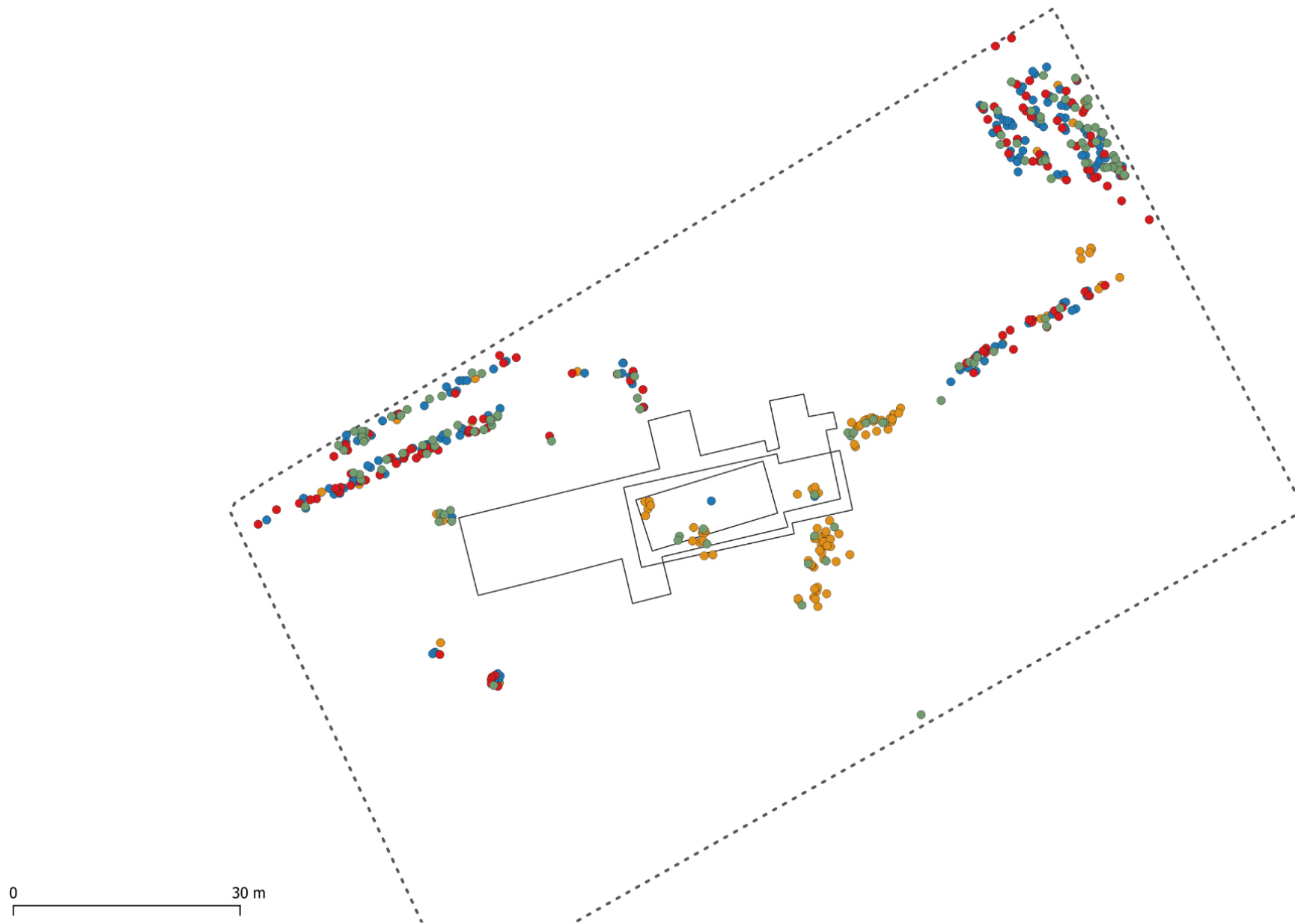
Dermed følger begravelserne på Albani kirkegård ikke det mønster Kieffer-Olsen har kunnet konstatere i sin undersøgelse af otte middelalderlige kirkegårde, hvor der er en overvægt af begravede kvinder mod nord og mænd mod syd (Kieffer-Olsen, 1993, s. 99–121). Kønsopdelingen finder primært belæg i en enkelt skriftlig kilde, den norske Eidsivatingslov fra 1100-tallet. Heri angives, at mænd begraves syd for kirken og kvinder nord for kirke. Et system man også har ment var afspejlet i kønnes placering inde i kirken, dette er dog omdiskuteret og som sådan vanskelig af påvise i den tidlige middelalder (Jürgensen, 2009). På trods af usikkerhed i analyserne konkluderer Kieffer-Olsen, at der ses en kønsopdeling med overvægt af kvinder nord for kirken og mænd syd for kirken indtil 12- og 1300-tallet på syv af de otte kirkegårde, der indgår i hans undersøgelse. Det skal dog bemærkes, at i eksemplet med Gl. Grenå kirkegård er det mænd, der dominerer kønsmæssigt på den nordlige del af kirkegården. Kieffer-Olsen angiver ingen grænse for, hvornår en opdeling er signifikant, men af Kieffer-Olsens otte

eksempler er det kun på Tygelsjö og Refshale, hvor separeringen er gennemført med en fordeling på mere end 85/15%. Kønsopdeling er også iagttaget på de velundersøgte svenske kirkegårde i Västerhus og Löddeköpinge (Cinthio, 2002, s. 81; Jonsson, 2009, s. 55; 72) samt blandt begravelser med armstilling A på Skt. Clemens kirkegård i København, hvor kun den nordvestlige del af kirkegården er udgravet (J. J. Jensen & Dahlström, 2009, s. 9). Af steder hvor opdelingen ikke kunne iagttages nævner Kieffer-Olsen Lund, Tønsberg, Trondhjem og Viborg. Fælles for disse er, at det er bykirkegårde.

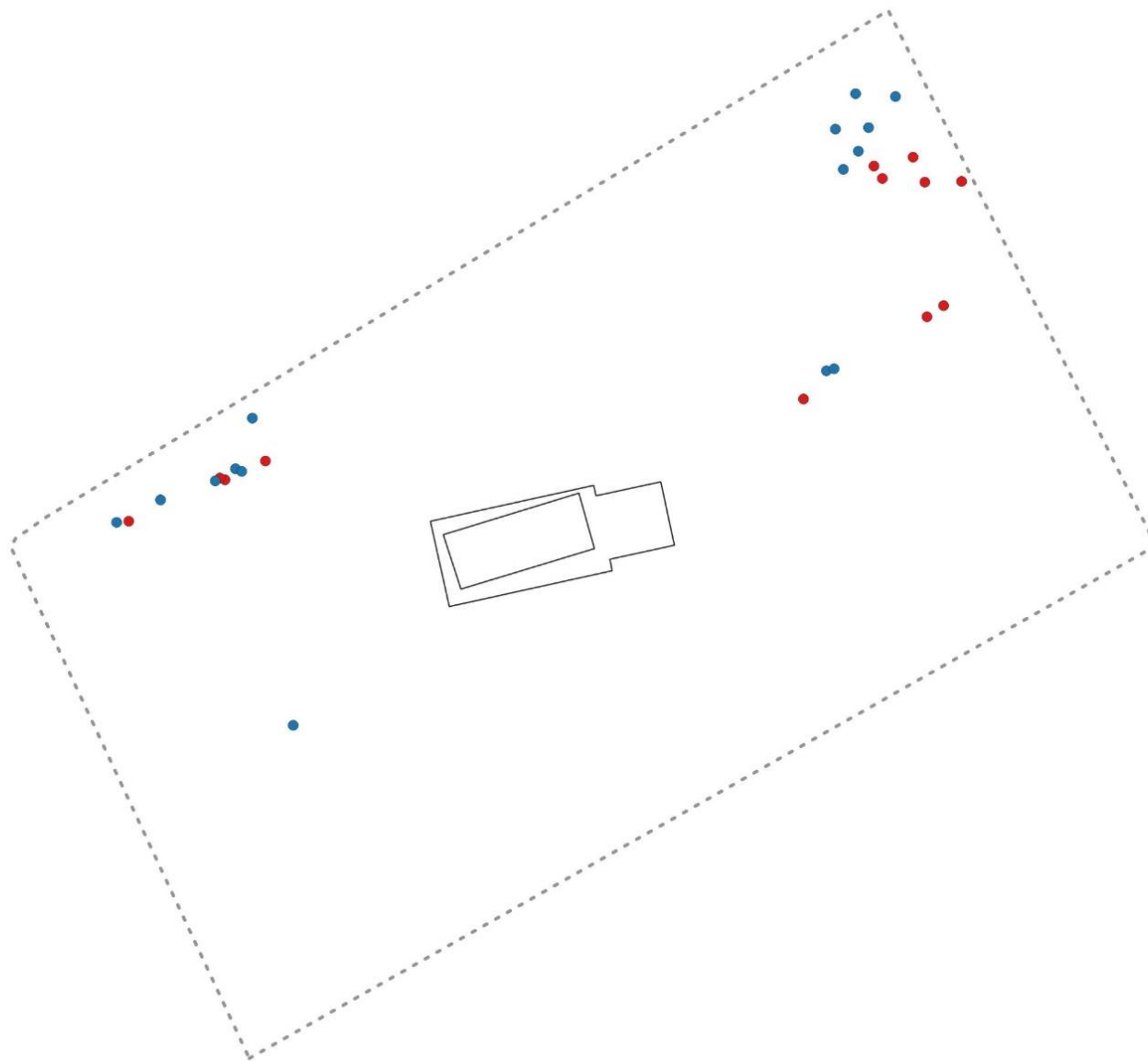
Da der trods alt findes flere eksempler på kønsopdeling på tidlig middelalderlige kirkegårde, kunne man have forventet at finde en kønsopdeling på Albani kirkegård. Fraværet kan have forskellige forklaringer. Enten er det ikke en udbredt skik, således at Albani repræsenterer reglen og ikke undtagelsen, eller også er der tale om en anden tradition på Albani kirkegård. I Lund er der undersøgt et stort antal kirker med tilhørende kirkegårde. I alt 6000 af ca. 10.000 begravelser er osteologisk kønsbestemt (Andrén, 2000, s. 7). Andrén konkluderer i sin oversigt fra år 2000, at der ikke er tale om kønsopdeling af kirkegårdene i Lund, men at en socialt betinget opdeling kan spores, og at denne ikke er begrænset til en nord-syd opdeling (Andrén, 2000). På basis af Kieffer-Olsens ovennævnte iagttagelse om bykirkegårdene kunne man foreslå, at kønsopdelingen er mere fremtrædende i rurale miljøer end i de urbane. Dog nævner Kieffer-Olsen, at kirkegårde i Lübeck og Kiel er kønsopdelte.

Ser man på eksemplet fra Lund kunne en forklaring også være, at man læner sig op ad en engelsk begravelsestradition, da de kirkelige forbindelser til England var stærke i 1000-tallet, eksemplificeret ved at Knud den Store hentede bisper til Danmark fra England (F.eks. Bernard til Lund og Reginbert til Fyn) (Lund, 2000, b. II, kap. 55). Det samme kan være tilfældet for Skt. Albani kirkegård i Odense, hvor 1000-tallets engelske forbindelse ses i andre henseender (J. T. Christensen & Hansen, 2017; Missuno, 2017). Ifølge Kristina Jonssons Ph.d.-afhandling fra 2009 er en tydelig opdeling, hvor mænd er begravet syd for kirken og kvinder nord for, ikke iagttaget i det britiske materiale, hvilket kan tolkes, som noget der taler for en tolkning af begravelsesskikken i Odense som engelsk influeret (Jonsson, 2009, s. 35).

En mulig forklaring på undtagelser fra kønsopdelingen er præsenteret af Birgit Sellevoid (Jonsson, 2009, s. 40), der foreslår, at kønsopdelingen kun gjaldt for gifte mænd og kvinder.

Figur 58 Kønsfordelingen blandt alle begravelserne fra før 1250. De blå er mænd, de røde er kvinder, de grønne er børn. Gul er ubestemt. Desuden vises omridset af Stenkirken samt Trækirke 1 og 2. kirkegårdsafgrænsningen viser kirkegårdens største udbredelse og ikke en tidsspecifik afgrænsning.

Figur 59 Fordelingen af mænd og kvinder blandt begravelserne med armstilling B, uden tegl i gravfylden (i alt 27). De blå er mænd, de røde er kvinder. Desuden vises omridset af Trækirke 1 og 2. Kirkegårdsafgrænsningen er markeret med sort stipling og viser kirkegårdens største udbredelse og ikke en konkret afgræsning.

Social differentiering på kirkegården

Begravelsernes placering er ofte angivet som udtryk for social differentiering (Andrén, 2000; Jonsson, 2009; Kieffer-Olsen, 1993). Dette har som nævnt rod i Kanonisk Lov (antagelsen om at nærhed til det mest hellige/altret er eftertragtet og dermed knyttet til høj social status) og i de norske landskabslove.

Selve begravelsens udstyr, herunder kistetyper, ses også som et udtryk for social status, men det har været diskuteret om en grav muret op af tegl udtrykker højere social status end en kisteløs grav (Kieffer-Olsen, 1993, s. 128–129). Dog må man konkludere, at på Albani kirkegård er der kun registreret et fåtal af murede grave. Dermed er de af stor sjældenhed, hvilket *kan* være udtryk for at den type begravelse var reserveret de få og velstående før år 1250.

På Albani kirkegård er der kun registreret ni murede begravelse fra tiden før år 1250. Af disse blev de seks fundet i 1955 i forbindelse med anlæggelsen af parkeringskælderens under Albani Torv (OBM8541-1955). Det skal i den forbindelse bemærkes, at registreringen af disse ikke omfatter armstillingen, og deres datering er dermed usikker. I to tilfælde ses det af fotografierne, at der er tale om armstilling A. Den ene af gravene med armstilling A er også beskrevet som smal i fodenden, dvs. trapezformet (OBM8541-1955, grav 4). De har alle separat hovedrum. Disse træk betragtes som udtryk for, at de typologisk tilhører den ældste type. De murede kister går generelt af brug i løbet af 12- eller 1300-tallet (Kieffer-Olsen, 1993, s. 123–130). Udover de seks begravelse fra 1955 er der fundet en muret begravelse umiddelbart øst for Stenkirken i 1983. De to sidste murede begravelse er fråd-stenskister fundet inden i kirken i hhv. 1917 og 2015. Fråd-stenskisten fra 2015 var en bispebegravelse og der kan derfor ikke være tvivl om denne persons høje sociale status. Det samme kan formodes om begravelsen fra 1917.

Bortset fra de to kister i kirken er teglstenskisterne kun fundet nord og øst for kirken. Da sydsiden ofte bliver betragtet som "høj status"-område kan dette undre og måske være endnu et fingerpeg om, at forholdene er anderledes ved Albani Kirke end ved andre kirker (Jonsson, 2009, s. 37–42). De seks murede grave ligger alle tæt på kirken, mens den syvende ligger mere end 17 m øst for Stenkirkens østgavl (Grav 3, OBM8541-1955). Dette er også tilfældet med den eneste teglsatte grav, der blev fundet ved udgravningen i 2016 (OBM9776). Den begravelse er kulstof-14 dateret til 1223-1289 AD (95,4% sandsynlighed, IntCal13), uden korrektion for reservoir-effekt. Det vil sige, der er tale om en *terminus post quem* datering og graven er derfor ikke inkluderet i gruppen af grave før 1250. I modsætning til de øvrige teglstenskiste-begravelse, der rummede voksne individer, var der her tale om et barn eller et ungt menneske (12-14 år). Yderligere var der ikke tale om en egentlig teglstenskiste, men om teglsten sat som ramme om den døde. Dermed er der på alle måde tale om en anderledes grav, hvilket kan forklare dens vestlige placering.

Fraværet af murede begravelse syd for kirken anses som reelt, idet der gennem tiden er blevet fundet mange begravelse her, de er bare ikke blevet dokumenteret (se f.eks. Fyens Stiftstidende 28. maj 1890 s.2, om udgravningerne under Albani Torv nr. 2 og 3). Var man stødt på murede begravelse ville det formentlig være nævnt – som tilfældet er med stenkisten fra 1917 samt teglstenskisterne fra 1955, der er de eneste af adskillige begravelse, der blev dokumenteret ved anlæggelsen af parkeringskælderens.

Udover stenkistegravene er der tre andre kategorier af grave, hvis man inddeler efter gravens udstyr. Der er kisteløsegrave, stensatte grave med hoved-, albue- og/eller fodsten (natur eller tegl) samt grave med spor af trækister. For trækisterne er der enten tale om spor af træ eller fund af kistesøm in situ. Grave med hoved-, albue- og/eller fodsten betragtes i det følgende som en undergruppe af de kisteløse grave, mens murede begravelse betragtes som begravelse med kiste.

Fordelingen af kistetyper fremgår af Tabel 18.

Murede begravelser	Kistespor	Stensat	Kisteløse
9	120	14	351
2%	24%	3%	71%

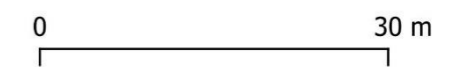
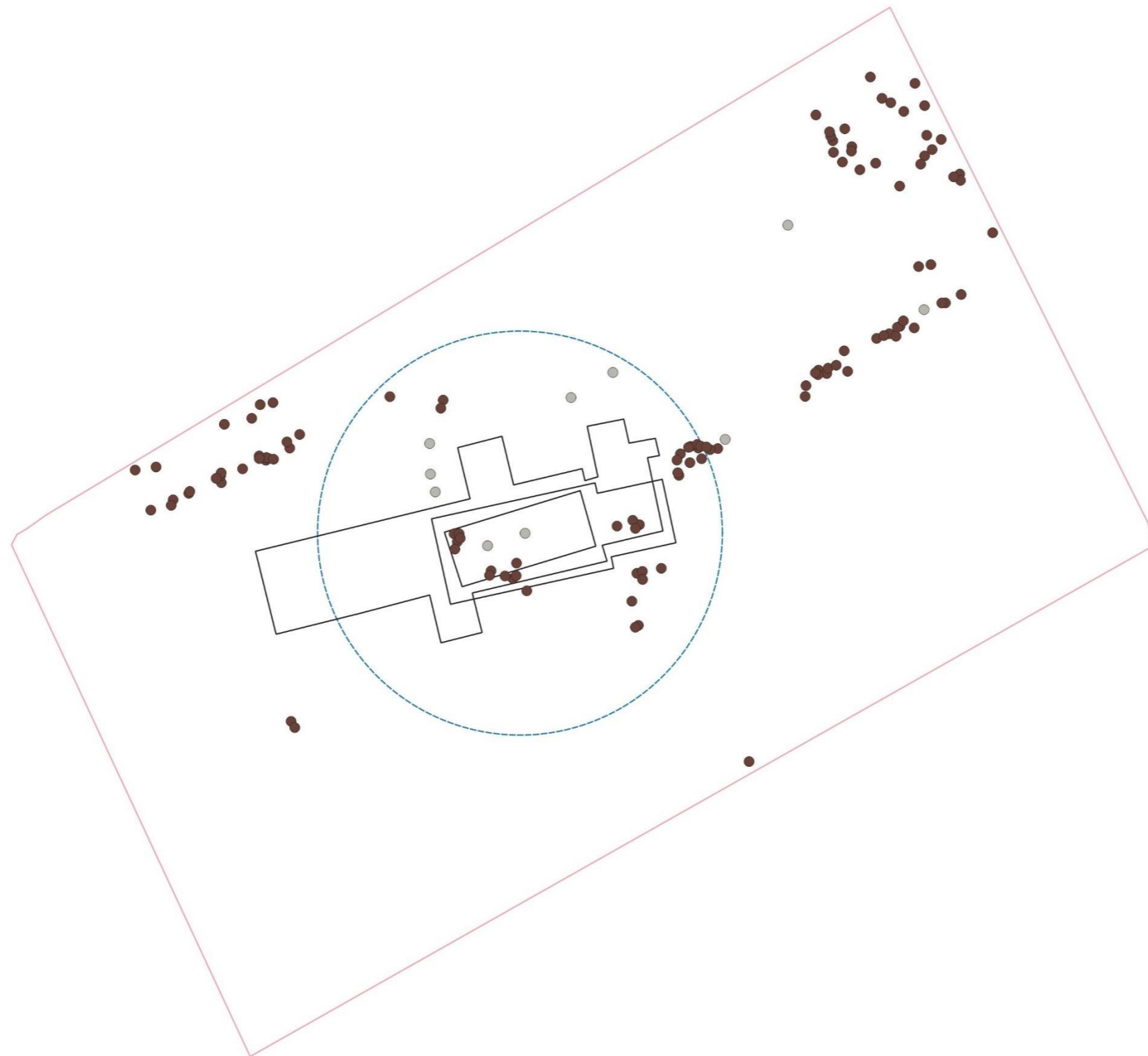
Tabel 18 Oversigt over fordelingen af kistetyper. Total 494 idet de murede grave fra 1955 og stenkisten fra 1917 er inkluderet i denne oversigt, men ikke i analysen i øvrigt, da de udgør en særlig gruppe.

En kisteløs grav er som regel udtryk for, at den døde har været hyllet i et ligklæde. Således findes der indimellem nåle eller spænder, der har holdt ligklædet på plads. Ligklæder kan også forklare, hvorfor fødderne i mange tilfælde ligger samlet, da et ligklæde vil være snøret sammen om fødderne.

Af ovenstående tabel fremgår det, at antallet af kisteløse grave er det dominerende med mere end 70%. En analyse af hvor på kirkegården de kisteløse grave ligger, er udført ved at se på gravtyperne inden for Stenkirkens omrids, området mellem Stenkirkens omrids og en radius af 25 m fra Trækirke 2's centrum samt i området mellem 25 m og mere fra Trækirke 2's centrum. Hensigten er at undersøge, om der er en sammenhæng mellem nærhed til kirken og typen af begravelse (se fig. 60). Det skal bemærkes, at ikke alle begravelserne indenfor Stenkirkens omrids er samtidige med denne, men stadig repræsenterer de begravelser, der ligger tættest på det helligste.

Inden for omridset af Stenkirken er forholdet mellem kistebegravelser og kisteløsebegravelser hhv. 65% og 35% (i alt 26 begravelser), uden for Stenkirkens omrids og indtil 25m fra Trækirkens centrum er forholdet lige omvendt nemlig hhv. 34% og 66%. I området fra 25m fra trækirkens centrum til kirkegårdens afgræsning er forholdet mellem kistebegravelser og kisteløsegrave hhv. 22% og 78%. Der er altså en tendens til, at jo længere væk den døde er begravet fra kirken og altret med helgenrelikvierne, desto større er sandsynligheden for, at begravelsen er kisteløs. Det kan opfattes som en indikation på at kirkegården er inddelt i zoner efter social status, som det også er set på kirkegårde i Lund, Västerhus (begge i nutidens Sverige) og til dels i Tønsberg (Norge) (Jonsson, 2009, s. 68–107). Zonerne er ikke nødvendigvis koncentriske i forhold til kirken, men kan også bestå af grupperinger rundt omkring på kirkegårdene. En opdeling af kirkegården i zoner efter social status vil kunne undersøges yderligere ved at kigge på de begravedes helbredstilstand, patologi og levevilkår. En sådan analyse ligger dog uden for nærværende projekts perspektiv og må derfor overlades til fremtidige undersøgelser.

Fordelingen af mænd, kvinder og børn ser ud til at være jævn i forhold til kistebegravelser, og armstillingerne fordeler sig også jævnt mellem kistebegravelserne og de kisteløse begravelser.

Figur 60 Oversigt over kistebegravelse. Trækister er brune og stenkister grå. Cirklen markerer en afstand på 25m fra kirkernes centrum.

Anden markering af grave – trækulsgrave og ”hvide” grave

En sidste kategori af gravtyper med mulig tilknytning til social status, der skal omtales her, er de såkaldte trækulsgrave og grave markeret med lyst sand eller kalk.

Ifølge Jonsson findes der to typer af trækulsgrave. Begge typer dateres til perioden ca. 1050 til 1300, hvor egentlige lag af trækul lagt under den døde er de ældste, mens mere spredt forekomst af trækul, opfattes som tilhørende den sidste del af perioden (Jonsson, 2009, s. 122). Den ældste type af trækulsgrave er blandt andet fundet i Slesvig på Rathausmark kirkegården, i Roskilde, i Lund, ved kirken på Skt. Nikolaj Bjerg i Sebbesund, men ses også Storbritannien og Frankrig (Jonsson, 2009, s. 122; Kieffer-Olsen, 1993, s. 166; ”Kirken på Skt. Nikolaj Bjerg”, 2002, s. 10; Rensbro & Høyer, 2014). I England dateres trækulsgrave tilbage til 800-tallet (Cinthio et al., 2018, s. 60). Graven i Roskilde Domkirke regnes for at være ældre end år 1200 og tilhøre biskop Svend Nordmands (1074-88) frådstenskirke (Rensbro & Høyer, 2014, s. 246). De syv frådstensgrave, der blev fundet ved samme lejlighed, er meget lig frådstensgraven fundet i Albani Kirke i 2015, men gravene i Roskilde har formentlig ligget på kirkegården nord for Svend Nordmands kirke.

Det er fortsat uklart om trækullet har en religiøs, traditionsbåren, æstetisk (den sorte farve) eller praktisk årsag (opsugning af væske), men ofte er grave med trækulsindhold placeret tæt på kirken. Dermed kan det opfattes som en praksis relateret til den afdødes status. Der er også foreslået en mulig sammenhæng med en engelsk tradition blandt munke (cisterciensere, augustinere og benediktinere), hvor den afdøde lægges på aske lagt i korsform (Gilchrist & Sloane, 2005, s. 23).

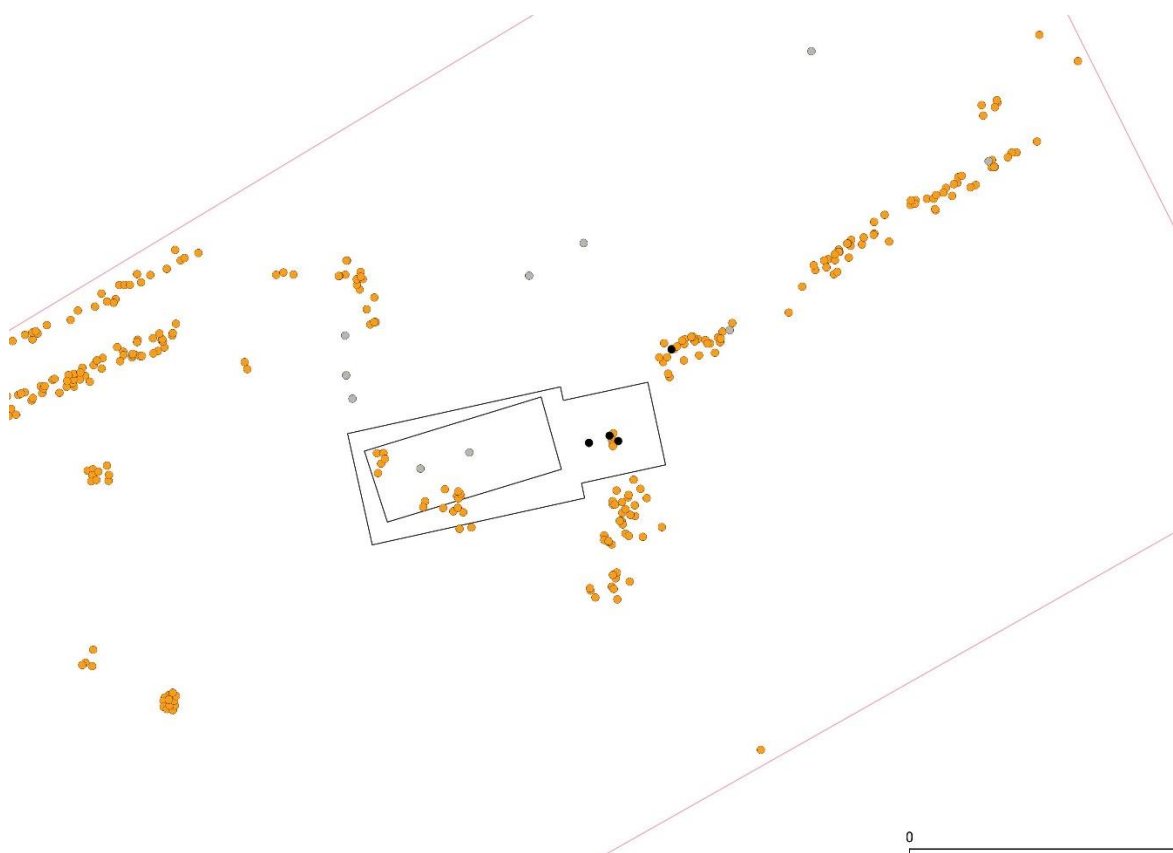
Trækulsgrave er foreløbig primært registreret i urban sammenhæng. Dette ses f.eks. ved Skt. Clemens Kirke i København (11 med trækulslag og 12 med trækul ved skelettet), St. Stefans kirken (43 grave), kirken i Kattesund (25 grave) og Drottens/Trinitatis trækirke (22 grave) i Lund (Andrén, 2000; Cinthio, 2002, s. 88; J. J. Jensen & Dahlström, 2009; Jonsson, 2009, s. 125–126; Mårtensson, 1981). Gravene fra St. Stefans er dateret til perioden fra 1000-tallets anden halvdel til 1200-tallet, mens gravene med trækulslag på Skt. Clemens er dateret til tidlig eller højmiddelalder (dvs. før 1300). Trækulsgravene fra Trinitatis i Lund er dateret til perioden c. 990-1060.

For de engelske eksempler har det været foreslået, at der er tale om en Skandinavisk influeret skik, mens det for begravelserne i Lund har været foreslået som en britisk tradition. Dette problem vil kun kunne afklares ved at gennemgå eksemplerne og dateringerne af disse. En opgave, der ligger uden for rammerne af dette projekt. Hvis vi vælger at støtte os til Cinthios undersøgelser og argumentation for trækulsbegravelserne i Lund, er der tale om en engelsk tradition (Cinthio et al., 2018, s. 60).

På Albani kirkegårde blev der i 1983 fundet fire begravelser med markante spor af trækul (OBM8541-1983, G74, G75, G76 og G80). De ligger alle fire umiddelbart øst for Trækirke 1 eller i koret til Trækirke 2. Disse begravelser er tidligere omtalt, idet nogle af dem også kan være et argument for at skubbe Trækirke 2's østgavl 7 m mod vest eller at de skal opfattes som tilhørende Trækirke 1. Ifølge beskrivelsen lå der forkullede planker langs og mellem lårbenene på skelettet i G80, trækulsrester over knoglerne med tydelige årringe i G74, trækul ved og op ad gravens sider og i nær kontakt med skelettet i G75, og i G76 var der spor af trækul over skelettet. Det er vanskeligt at afgøre med sikkerhed, hvilken type trækulsgrave, der er tale om, men det er formentlig den yngste type. Dog er det vanskeligt at datere dem nærmere. I 1983 blev der taget prøver af to af gravene (G75 og G80), men træet er desværre for dårligt bevaret til, at man kan vedbestemme det eller bestemme, hvilken del af træet der er tale om. Dermed er en kulstof-14 datering også udelukket. Gravene er teglfri og dateres dermed til perioden før 1200. En nærmere datering er ikke mulig, men hvis man skal læne sig op ad dateringerne i Lund, synes det ikke urimeligt at foreslå, at gravene stammer fra 900- eller 1000-tallet.

Det er vanskeligt at indkredse, hvem der ligger i trækulsgravene i Odense. Men med tanke på Cinthios udlægning af skikken som engelsk, Sloane og Gilchrists opfattelse af aske i grave som en skik knyttet

til klostersondfundende og især den kirkelige forbindelse mellem England og Odense i 1000-tallet er det interessant at Ælnoth omtaler "præsterne" ved Albani kirke i forbindelse med begravelsen af Kong Knud og hans mænd (Nyberg et al., 1986, s. 48). I *Passio Sancti Kanuti Regis et Martiris* omtales Albani kirke som "*Erat enim monasterium ligneum, in honore sancti Albani consecratum*" (Bøggild Johansen et al., 1990, s. 369; Gertz 1908, 552). Denne passage kan groft oversættes med "For det var et trækloster indviet til Skt. Alban" (Nyberg et al., 1986, s. 44). *Danmarks Kirker* nævner også muligheden for, at der har været kloster eller, nok mere sandsynligt, et præsteskab ved Albani kirke (Bøggild Johansen et al., 1990, s. 173). Det er måske disse kirkens mænd, af mulig engelsk herkomst, der ligger i trækulsgravene.

Figur 61 Trækulsgravene markeret med sort. Murede grave er grå. Andre grave fra perioden før 1250 er orange. Trækirke 1 og 2 samt kirkegårdens størst mulige udbredelse er vist.

En anden type markering af gravene er kalk eller lyst sand. Sådanne markeringer er, på samme måde som trækulsgravene, blevet tillagt symbolsk betydning og ser ud til at høre til den tidlige middelalder. De er fundet på kirkegårdene i Lund (Trinitatis) og Skt. Clemens kirkegård i København (Cinthio, 2002; J. J. Jensen & Dahlström, 2009, s. 31ff). Gravene med de hvide lag ses spredt ud over hele det udgravede område på Skt. Clemens, mens de ligger tæt på kirken på Trinitatis kirkegård i Lund. Det skal dog bemærkes at de grave, der ligger længst fra kirken på Skt. Clemens, ligger omtrent 25 m nord for denne. For Skt. Clemens konkluderes det i beretningen, at man ikke kunnet iagttage en placering af gravene med disse sorte og hvide markeringer relateret til hverken køn eller social status (J. J. Jensen & Dahlström, 2009, s. 32). På Albani kirkegård er der ikke fundet grave med kalklag, men

en enkelt grav havde et i øjnefaldene indslag af hvidt sand (OBM3183_209), men denne hører til gruppen, der dateres til tiden efter 1250.

Konklusion på køns- og social opdeling på Albani kirkegård

Konklusionen på analysen af begravelserne på Albani kirkegård fra tiden før 1250 er, at hele kirkegården ser ud til at være taget i brug fra begyndelsen. Der er ikke et specifikt mønster i forhold til kønsopdeling, hverken i de ældste begravelser eller de efterfølgende. Der kan muligvis iagttages en social forskel i den forstand, at der tættest på kirken er en højere frekvens af trækister end kisteløse grave. Det er dog ikke givet, at sammenhængen mellem social status og begravelsestype er så umiddelbar som man kunne fristet til at tænke. Det vil sige, at det ikke nødvendigvis er så simpelt, at en trækiste er lig med velstand og et ligklæde er lig med fattigdom, det kan også bunde i andre sociale forhold såsom mode, kristendomsopfattelse, praktik m.m.

På samme måde er den en svag tendens til, at de murede grave ligger tættest på kirken. Dog må der tages forbehold for, at der kun er registreret 10 murede grave. På samme måde med de fire trækulsgrave, der ligger tæt på kirkens østende.

I det følgende gennemgås genstandsmaterialet der knytter sig til begravelserne og dette kan bidrage yderligere til at undersøge om social status er udtrykt i gravenes udstyr og placering på kirkegården.

Genstande og aktiviteter på kirkegården

Formålet med nedenstående oversigt er skabe et overblik over aktiviteterne på kirkegården før år 1250, både de aktiviteter, der knytter sig til begravelserne, men også aktiviteter som ikke umiddelbart er knyttet til begravelserne. Derfor vil oversigten være inddelt i to kategorier. Første kategori er genstande, der knytter sig til gravene eller ritualer omkring gravlæggelsen. Anden kategori er genstande og aktiviteter, der ikke er direkte forbundet til begravelserne.

Oversigten vil omfatte genstande, som stammer fra de grave, der i denne rapport er dateret til perioden før 1250, genstande fra anlæg/lag, der er dateret til perioden før 1250, samt genstande, som dateres til perioden før 1250, men som er fundet i omlejret tilstand. Som udgangspunkt er det de enkelte udgravningskampagners fundlister og anlægslister, der er anvendt til at identificere relevante genstande og anlæg. Herefter er disse samlet og sammenholdt med GIS-oplysningerne i museets GIS-database ArkKort. Dette har resulteret i et overblik over den rumlige spredning af de enkelte anlægs- og genstandskategorier. Når det ikke har været muligt at datere et lag eller et anlæg til at være ældre end 1250, er dette udeladt. Løsfund er som udgangspunkt også udeladt, medmindre de kan dateres til før 1250 i sig selv.

Genstande i grave eller gravfyld

OBM3183

I den østlige del af feltet og dermed på den østlige del af kirkegården, blev der fundet en træpind på tværs af brystet på et skelet (Grav 124, X188). Pinden blev vedbestemt til fyr. Selvom det kun var overkroppen, der var bevaret, kunne det konstateres at den begravede var en mand, med armstilling A. Gravfylden var teglfri. Der var desuden kistesøm og spor af en trækiste i graven. Da pinden var placeret på tværs af kroppen, er det ikke sandsynligt at der er tale om rester af kisten. Der kan derfor være tale om en såkaldt gravkæp. Skikke med gravkæppe ses bl.a. i England, Frankrig, Tyskland og

hele Skandinavien, men har ikke en stor udbredelse i det enkelte land (Jonsson, 2009, s. 111). Således ses de især i Lund i Sverige. Her er der bl.a. fundet 111 gravkæppe på kirkegården ved Trinitatis kirke, hvor størstedelen er af hassel (Cinthio, 2002, s. 83; Jonsson, 2009, s. 113). Gravkæppen fra Odense adskiller sig dermed fra de svenske, da den er af fyr. Gravkæppene ser ud til at eksistere i hele middelalderen, og der findes både forhistoriske og efterreformatoriske eksempler (Sverige). Dog ser det ud til, at skikken reelt bliver introduceret i første halvdel af 1000-tallet i Skandinavien, men der skal udvises forsigtighed i forhold til at bruge tilstedeværelsen af gravkæppe som et daterende element. Jonssons analyse af gravkæppe i Lund viser, at ca. en fjerdedel findes inde i trækister (2009, s. 113). De øvrige udenfor eller under. Hvordan disse kæppe, pinde, grene eller stave i gravene skal tolkes, er fortsat til debat. De har været opfattet som ceremonielle stave, magiske stave, symbolske vandrestave, målepinde (symbolske og faktiske) eller grønne/løvkledte grene, der skal symbolisere palmegrene (Cinthio, 2002, s. 85). De grønne grene kan også ses som symboler på genfødsel og genopstandelse (Henriksen, 2009, s. 271). Gravkæppene fra Lund udviser ikke et tydeligt socialt, alders- eller kønsrelateret mønster, selvom Jonsson foreslår, at det er de øverste sociale lag, der er begravet med gravkæppe (2009, s. 118). Da der kun er fundet den ene mulige gravkæp på Albani kirkegård, kan denne ikke bidrage med noget til diskussionen om betydning af gravkæppe eller deres tilknytning til bestemte sociale grupper. Dog kan det være en indikation på, som med trækulsgraven, at en skik som bl.a. ses i 1000 og 1100-tallet grave i Lund og andre nordvesteuropæiske byer, også er repræsenteret i Odense. Gravkæppe er ikke kun et urbant fænomen, idet de bl.a. også er fundet på Trans kirkegård i det vestlige Jylland og på kirkegården ved trækirken i Sebbesund i Nordjylland i den fornemme kvindegrav G200 (K. Krogh, 1965; Price et al., 2012, s. 3515–3516). At der kun er erkendt dette ene eksempel i Odense, kan også være et udtryk for de dårlige bevaringsforhold for træ og andet organisk materiale, der kan konstateres på stedet generelt. I den forbindelse skal det også nævnes at der i en grav fra Lønne Hede i Vestjylland fra 1. årh. e.Kr. blev fundet en 80cm lang hasselkæp, hvilket kan være en indikation på, at traditionen med gravkæppe har dybe rødder, eller at gravkæppens symbolik også har været aktuel i en anden kulturhistorisk sammenhæng (Henriksen, 2009, s. 271).

Af øvrige genstande, som har en sandsynlig relation til begravelserne, er kistesøm (85 stk. i 22 grave) samt det nadversæt, som blev fundet i bispegraven inde i trækirken (OBM3183, Grav 81, X86 og X87) (J. T. Christensen & Hansen, 2017).

Derudover er der fundet skår af Østersøkeramik og gråvare (syv skår) med relation til grave. Af disse er to skår af Østersøkeramik fundet i gravfyld, der er dannet efter 1250 – det vil sige, at keramikken er omlejret og kan repræsentere ældre aktivitet på stedet. Da keramik af typen hård gråvare sædvanligvis dateres til perioden 1150-1450 kan det ses som en indikation på, at der er tilført jord til kirkegården. Det er også muligt at de dele af kirkegården, som keramikken stammer fra, er inddraget i kirkegårdsarealet på et senere tidspunkt. En sidste mulig forklaring er, som det er fremført af Jakob Tue Christensen, at der er tale om spor af aktiviteter, der er foregået på kirkegården (J. T. Christensen, 2019).

Der er desuden fundet fire klumper af kobberlegering i fylden til grave dateret til perioden før 1250 samt en Valdemar II mønt (1202-1241) i fylden til en grav, der dateres til perioden efter 1250 (OBM3183, X463). Mønten opfattes som omlejret.

OBM8541

I disse udgravningskampagner blev der hjemtaget genstande fra 14 grave eller gravfyld. Det drejer sig om jernsøm (50 stk) samt både hård gråvare og Østersøkeramik (i alt otte skår). I Grav 16 (OBM8541-AT82) er der fundet slagge, som muligvis er omlejret materiale fra klokkestøbegruben (se nedenfor),

der ligger ca. 4 m øst for Grav 16. De 50 jernsøm er formentlig fra trækister, mens keramikken enten kan stamme fra ældre aktivitet, aktivitet på stedet eller være bragt ind i området. Dette kan ikke afgøres ud fra fundkonteksten. I lag CO, der betegnes som "udefinerbar gravfyld" blev en Valdmarr II mønt fundet (1204-41, Ribe, Hbg. 42, KMO1215).

OBM9784

I denne udgravningskampagne blev der ikke fundet genstande ved eller på skeletterne, alle genstandene blev fundet i gravfylden. 31 grave/gravfyld indeholdt genstande. Blandt genstandene var jerngenstande i form af søm og nagler, der må formodes at have en relation til gravens udstyr (48 stk.). Derudover blev der fundet enkelte nåle, der kan stamme fra ligklæder (2 stk.) samt et forstenet søpindsvin (gravfylden G595, en kvindegrave med ukendt armstilling uden tegl i fylden). Da fossilet er fundet i fylden, er der en vis sandsynlighed for at der er tale om en naturlig forekomst, da disse regelmæssigt findes ved udgravning af kulturlag. Historisk er der knyttet en forestilling til søpindsvin om deres beskyttende kraft (heraf tilnavne som "tordensten" og "sebedejesten"⁴) og de er set i grave fra forhistorien – herunder grave fra bronzealder og vikingetid (F.eks. OBM8441, Anlæg JC, X288 og OBM8414, Anlæg RR, X493) (Runge, 2010, s. 143). Der kendes ikke umiddelbart eksempler på søpindsvin i kristne grave (et muligt eksempel er dog fra udgravningen af ødekirke og kirkegård Wesselmindes i Nordsjælland (MNS50520 Wesselsminde, X242), selvom udgraveren konkluderer, at der er tale om en naturlig forekomst. I en del af begravelserne på Skt. Clemens kirkegård i København er der brugt små sten, omhyggeligt udvalgt og placeret rundt omkring på den begravedes krop. Disse sten skal måske ses som amuletter og er tolket som et udtryk for omsorg for den døde (J. J. Jensen, 2019, s. 118). Da søpindsvinet fra OBM9784 er fundet i gravfylden, kan det dog ikke konkluderes, at det har en forbindelse til den gravlagte eller gravlæggelsen.

I gravfylden til G589 blev der fundet en nøgle til en middelalderlig cylinderlås eller bultlås. Igen er der formentlig tale om, at nøglen er omlejret, da nøgler ikke et noget, der ses i kristne grave - i modsætning til før-kristne grave.

De øvrige fund fra gravfylden må betragtes som redeponeret husholdningsaffald, da det drejer sig om skår af Østersøkeramik (4 skår) og hårdt brændt gråvare (21 skår) samt dyrekogler. Der er tale om små lerkarskår, som ikke vurderes at have en betydning i forhold til gravlæggelsen. Derudover er der fundet fragmenter af teglfliser, slagge, et stykke ornamenteret tak, et kværnstensfragment og en hvæssesten samt en del fragmenter af kobberlegering, der af udgraveren karakteriseres som støbeaffald. Alt sammen anses det for at være omlejret og resultat af enten aktiviteter på stedet eller tilført fra et andet sted. Dette er formentlig også tilfældet med to halve, ubestemmelige sølvmonter (X592 og X628) fundet i gravfylden til to forskellige grave.

Det bemærkes i øvrigt, at fire af gravene har et meget sammensat genstandsmateriale fra fire genstandskategorier eller mere (f.eks. jern, keramik, hvæssesten og kværnsten i G533). Disse fire grave befinder sig fysisk over og skærer nogle fundrige lag og nedgravninger. Dette understøtter tanken om, at genstande i gravfylden kan skyldes redeponering af genstande relateret til aktiviteter på stedet, som sandsynligvis ligger forud for stedets funktion som kirkegård. Dermed adskiller fundbilledet i gravene sig ikke fra det, der kan iagttages ved OBM9785.

⁴ [sebedejesten | lex.dk](https://lex.dk) – Den Store Danske

OBM9785

I to grave i den nordvestlige del af kirkegården, meget tæt på kirkegårdens nordlige afgrænsning, blev der fundet ibsskaller (G555, G556). Begge grave er mandsgrave med armstilling A, den ene har tegl i fylden.

Ibsskaller sættes ofte i forbindelse med pilgrimsfærd eller valfart til Santiago de Compostella i den nordlige del af Spanien, selvom det ikke nødvendigvis behøver at være udtryk for, at den afdøde har fortaget rejsen. F.eks. er der fundet en ibsskal i graven tilhørende et barn på 3-4 år ved St. Stefans kirke i Lund (Mårtensson, 1981, s. 118). Det kan også opfattes som et symbol eller amulet i forbindelse med den dodes sidste rejse (Kieffer-Olsen, 1993, s. 170–174). Pilgrimsmærker dateres som regel til tiden fra anden halvdel af 1100-tallet og frem. I forhold til den sociale differentiering på kirkegården er det interessant, at disse to grave er placeret i det, man kunne kategorisere som periferien. Det er også muligt at de er placeret tæt på den nordlige indgang til kirkegården. Dermed har de været placeret tæt på de steder, hvor kirkelige processioner kom forbi og dermed fik de del i de bønner og religiøse handlinger, der blev udført i den forbindelse. Indgange eller porte havde generelt en stor symbolsk betydning i det middelalderlige kristne verdensbillede, som symbol på overgange mellem f.eks. liv og død eller det verdslige og den åndelige verden (Gilchrist & Sloane, 2005, s. 35).

Derudover består fundene i gravene af kistesøm (21 stk) eller prydsøm (1 stk), der må formodes at have relation til gravens udstyr. De øvrige fund fra gravene må betrages som redeponeret husholdningsaffald, da det drejer sig om skår af Østersøkeramik (12 skår) og hårdt brændt gråvare (10 skår) samt dyreknogler. Der er tale om små lerkarskår, som ikke vurderes at have en betydning i forhold til gravlæggelsen. Derudover er der fundet ubestemmelige genstande eller klumper af kobberlegering samt et par mindre bronzegenstande (en mulig malle), hvor sidstnævnte kan have siddet på den begravedes tøj eller ligklæde, mens de øvrige betragtes som redeponeret affald fra håndværksaktivitet.

OBM9776

I denne udgravning er der fundet enkelte genstande, der kan være relateret direkte til den begravede. Det drejer sig om en genstand af dyrekogle eller tak med form som en pren eller nål (OBM9776, X8338). Genstanden blev fundet tæt ind til kraniet og kan måske have siddet i en frisure, et hovedlin eller ligklædet. Der kendes dog ikke andre eksempler på dette. Desuden er der fundet en mønt (OBM9776, X8969), muligvis sekundær omdannet til hængesmykke, under hagen på skelettet i grav 3928. Den begravede er en mand, armstillingen er ukendt, mens gravfylden er teglfri. Der er formentlig tale om en Knud den Store mønt (1014/18-1035, Hbg. 49). I gravfylden til en grav blev der fundet endnu en mønt, dog er denne ubestemt (OBM9776, X8004). Derudover er der fundet 116 kistesøm i grave og gravfyld samt et mindre antal teglsten anvendt som hovedsten.

Omtrent halvdelen af keramikken (tre skår af Østersøkeramik, seks skår af gråvare og to skår af rød-gods) er fundet i gravfylden. Disse genstande ser ikke ud til at være relateret til gravens udstyr, men er i stedet relateret til ældre aktiviteter på stedet og derfor omlejrede eller de er tilført med materiale, der er bragt til kirkegården. Derudover er der fundet en enkelt ubestemt jerngenstand og fire ubestemte genstande af kobberlegering i gravfylden.

Genstande og aktiviteter på kirkegården, der ikke er relateret til grave eller gravfyld

OBM3183

Ved disse undersøgelser er der ikke fundet anlæg fra perioden før 1250, som er udtryk for anden aktivitet end begravelser og kirkebygningerne.

I et kulturlag (OBM3183, 75) (fig. 62), der beskrives som det lag bispens sarkofag (OBM3183, 81) er gravet ned i, er der fundet en forholdsvis stor mængde klumper og ubestemmelige fragmenter af kobberlegering (13 stk.) samt to små stykker ubestemt slagge. Kobberlegeringsfragmenterne er beskrevet som muligt håndværksaffald. Det er muligt at disse genstande repræsenterer en håndværksaktivitet, enten i forbindelse med kirkebyggeriet eller forud for dette. Det er vanskeligt at afgøre, idet laget ikke kan dateres mere præcist.

I et kulturlag, der beskrives som "kirkegårdsjord" (OBM3183, 223) er der fundet en Valdemar II mønt (OBM3183, X378). Udover mønten er der ikke gjort daterende fund i laget, og det må betragtes som usikkert dateret. Laget indeholdt desuden et redskab af dyrekogle som muligvis kan være en stylus (OBM3183, X374) og to yderligere skiver af kobberlegering, hvoraf den ene kan være en mønt.

I nedbrydningslag som med stor sandsynlighed er yngre end 1250 (Lag 8, 59, 60 og 77) er der fundet otte skår af gråvare, som kan være ældre end 1250. Disse må derfor betragtes som omlejrede, og det er uvist, om de er relateret til ældre aktivitet på stedet eller kommet til fra et andet sted.

OBM8541

I denne udgravningskampagne blev der som tidligere nævnt fundet stolpehuller og væggrøfte efter Trækirke 1 og 2. Der blev også fundet en klokkestøbegrube, der vurderes at høre til perioden før opførelsen af Trækirke 1 (Arentoft, 1983a, s. 24).

Der blev desuden registreret kulturlag med tilknytning til kirkernes opførelse og funktion (beskrevet som gravlag og afretningslag for gulve), men ingen ældre kulturlag. Der blev dog kun hjemtaget genstandsmateriale i meget begrænset omfang fra disse lag. På grund af begravelses- og byggeaktiviteten på stedet er der stor sandsynlighed for at ældre genstandsmateriale er omlejret til yngre kulturlag, men ingen af genstandene er af en karakter, så de kan dateres til en konkret periode. Det gælder især de forholdsvis mange fragmenter af slagge, støbeaffald o. lign. Særligt en grav, Grav 99, som er gravet ned i klokkestøbegruben, indeholder bemærkelsesværdigt mange fragmenter af formdele samt støbeaffald af metal (fig. 62). Disse er derfor inddraget i analysen, selvom Grav 99 i sig selv vurderes at være yngre end 1250.

Fra både stolpehullerne og klokkestøbegruben blev der hjemtaget genstande. I stolpehullerne blev der fundet en del knogler. Dog fremgår det ikke af fundregistreringen, om det er menneskeknogler eller dyrekogler. I beretningen står der, at der fundet menneskeknogler i stolpehullerne, det er derfor mest sandsynligt at det er disse, der er hjemtaget (Arentoft, 1983a, s. 19). Derudover blev der fundet og hjemtaget jernsøm, frådstensklumper, kalkpuds/mørtelklumper samt slagge. I det østligste stolpehul blev der fundet et lille stykke guldtråd (CY_{VII}). I stolpehul CY_{II} og CY_{III} blev der fundet i alt fire skår af Østersøkeramik og i samme stolpehul blev der fundet to skår af gråvare, hvoraf det ene kan være hård gråvare.

Der blev fundet to skår af Østersøkeramik i gulvlagene relateret til Trækirke 1 og 2. Disse kan være omlejret fra aktiviteter, der går forud for kirkerne og kirkegården, et resultat af samtidig aktivitet på stedet eller være bragt til stedet andre steder fra ved jordarbejder. Det samme gør sig gældende for keramikken i stolpehullerne.

Nogle af kalkpudsstumperne har aftryk af træ (f.eks. fra stolpehul CY_{III} og CY_{VI}) og dette kan være et vidnesbyrd om at en af trækirkerne har været pudset indvendig og således har fremstået hvid indeni. Dette er også set ved trækirken i Lisbjerg, hvor der er fundet stumper af puds med bemaling (Jøppesen et al., 1996). Udvendig pudsning kendes fra bl.a. jernalderens huse i Nordjylland og det kan da heller ikke endeligt afgøres på basis af det fundne, om der er tale om ind- eller udvendig pudsning af trækirken, men i forhold til de kendte paralleller (Lisbjerg) er det mest sandsynligt at der er tale om indvendig puds.

I stolpehul CY_{II} blev der, som nævnt ovenfor, fundet en halv Svend Estridsen-mønt (1047-1074). Derudover er der fundet en del slagge af ukendt type samt metalsmuld eller smelteklumper i stolpehullerne. Disse kan stamme fra omlejring af materiale relateret til klokkestøbningen, da stolpehullerne alle ligger indenfor en radius af 10 m fra klokkestøbegruben.

OBM9784

På grund af udgravningens dokumentationsmetode har det været vanskeligt at datere anlæg og lag fra kirkegårdsperioden og dermed udskille de lag, der er ældre end 1250. For eksempel er det vanskeligt at blive klogere på en skærvebrolægning (Lag 515, anlæg AZ), som en Svend Estridsen mønt (X639, Hbg. 48, 1047-1075) blev fundet i tilknytning til (fig. 62). I beretningen angives at laget er 10 cm tykt og indeholder teglfragmenter. Der er muligvis tale om en gangsti inde på kirkegården, som har gået fra den nordlige kirkegårdsafgræsning til kirken. Det vurderes, at brolægningen er ældre end 1250, men yngre end 1150 pga. indholdet af tegl. Dermed er mønten omlejret. Et lignende lag (Lag 35, anlæg AL) blev fundet i udgravningen OBM9785, umiddelbart nord for OBM9784, men ca. 25 m længere mod øst end lag 515 (fig. 62). Det overlejrrede frådstenslaget (se afsnittet om kirkegårdens vestlige afgræsning før år 1100 samt fig. 49). Dermed befinder det sig på Skt. Knuds kirkegård eller lige nord for, men kan have haft en lignende funktion.

På grund af problemerne med dateringerne, er det fra området mellem Albani kirkegårds mulige afgræsninger i hhv. 1000-tallet og 1100-tallet, kun aktiviteter, der i beretningen er tydeligt angivet som ældre end eller samtidigt med frådstenslaget, der er taget med i analysen. Det er muligt, at der på den måde er aktiviteter og genstande, som er fra perioden før 1100, som hermed udelades, det vurderes dog at dreje sig om et fåtal.

Det skal bemærkes, at der er en række nedgravninger og aktiviteter (lag 77-78, 80-81, 83-84 og 88), der alle skærer frådstenslaget og kan repræsentere aktiviteter, der er foregået efter at området var udskilt fra Albani kirkegård og inden Skt. Knuds kirkegård blev taget i brug. I lagene er der en del klumper af bly og kobberlegering, der kan være muligt støbeaffald.

Genstande fra lag, der ikke er kategoriseret som grave eller gravfyld består i alt af Østersøkeramik (2 skår), hård gråvare (2 skår), genstande af kobberlegering, jernsøm (17 stk.), slagge, blyklumper, frådsten, dyrekogler og en mønt, som er den ovenfor omtalte Svend Estridsen mønt (Hbg. 38, X639).

Udover lagene, der er beskrevet som ældre end frådstenslaget, var det vanskeligt at udskille lag, anlæg og nedgravninger, der repræsenterer aktiviteter, der er ældre end 1250 i det område, der har været en del af Albani kirkegård fra anlæggelsen af kirkegården. Dermed er det stort set kun det oprindelige muldlag samt lag og anlæg, der repræsenterer aktiviteter, der er umiddelbart yngre end dette, der er taget med i oversigten.

Muldlaget og frådstenslaget indeholder stort set alle genstandstyperne beskrevet ovenover, hvilket er det samme for lagene, der er yngre end disse. Der kan dermed ikke udskilles specifikke aktiviteter ud fra lagenes genstandsmateriale, da det ser ud til at afspejle et meget generelt og gennemsnitligt genstandsmønster. Laget 576, der er fylden i en nedgravning BA, som er særskilt beskrevet i beretningen

for OBM9784, indeholder fragmenter af kobberlegering, der kan opfattes som relateret til støbeaktivitet, men i så ringe en mængde, at der må være tale om redeponeret materiale. Det svarer til mængden, der generelt ses i kulturlagene på kirkegården og i frådstenslaget.

OBM9785

På samme måde som med OBM9784 har det, grundet dokumentationsmetoden, været vanskeligt at udskille genstande og aktiviteter fra området mellem Albani kirkegårds afgrænsning i hhv. 1000-tallet og 1100-tallet. Derfor er der i dette område kun medregnet genstande fra frådstenslaget samt lag og genstande fra lag ældre end dette. Der kan dermed være genstande i materialet fra OBM9785, der burde inddrages i analysen, men som ikke med sikkerhed kan henføres til Albani kirkegård. Det vurderes dog at dreje sig om et fåtal. I området mellem Albani kirkegårds afgrænsning i hhv. 1000-tallet og 1100-tallet er der registreret enkelte stykker keramik, samt et jernsøm og ti små stykker kobberblik. Dermed er det et fundbillede, der ligner det øvrige i området.

Genstandene fra lag, der ikke er kategoriseret som grave består af keramik (66 skår), ubestemte genstande af kobberlegering, en hvæssesten (X763), to mønter (X69 og X202 hhv. en mulig Kong Niels mønt og en halv uidentificeret 1000-tals mønt (FP 9012)), dyreknogeter samt enkelte smågenstande af jern. Som tidligere nævnt kan Kong Niels mønten (X69) være kommet til under opførelsen af Skt. Knuds Kirke og fundstedet ligger tilmed på kirkegårdens nordlige grænse. Derfor er det ikke sikkert, den skal knyttes til kirkegårdsaktiviteten. Det samme gør sig gældende for X202, der også befinder sig i området, hvor 1000-tallets afgrænsning af kirkegården er usikker. Hovedparten af genstandene kan tilskrives aktiviteter, der går forud for kirkegårdens anlæggelse, idet de er knyttet til lag beskrevet som "Oprindeligt muldlag" eller en samling lag med højt indhold af frådstensstykker og trækul, der ikke opfattes som gravfyld, men ellers er utolkede i udgravningsberetningen. Lagene ligger omkring hegnsforløbet AP (OBM9785: T530, T533) og dermed i den absolutte nordlige periferi af kirkegården. Da det er vanskeligt at fastlægge kirkegårdens udstrækning på dette sted, er det sandsynligt, at genstandene og aktiviteterne på dette sted er fra en periode, hvor området lå uden for kirkegården eller fra før kirkegården blev etableret.

I felt 4, som ligger omtrent 15m syd for kirkegårdens nordlige afgrænsning, er der ikke gjort fund i forbindelse med gravene fra perioden før 1250. Til gengæld er der fundet et ildsted eller en ovn (OBM9785, AE), som umiddelbart er ældre end begravelserne, men bl.a. indeholdt et skår af Rouenkeramik, der normalt dateres til perioden ca. 1200-1330. Dermed er det sandsynligt, at ildstedet/ovnen har været i brug, mens kirkegården var i funktion. Udgravningsrapporten er sparsom i forhold til en tolkning af ovnenes/ildstedets funktion, men der kan f.eks. være tale om en ovn til kalkbrænding i forbindelse med byggeri på Skt. Albani Kirke.

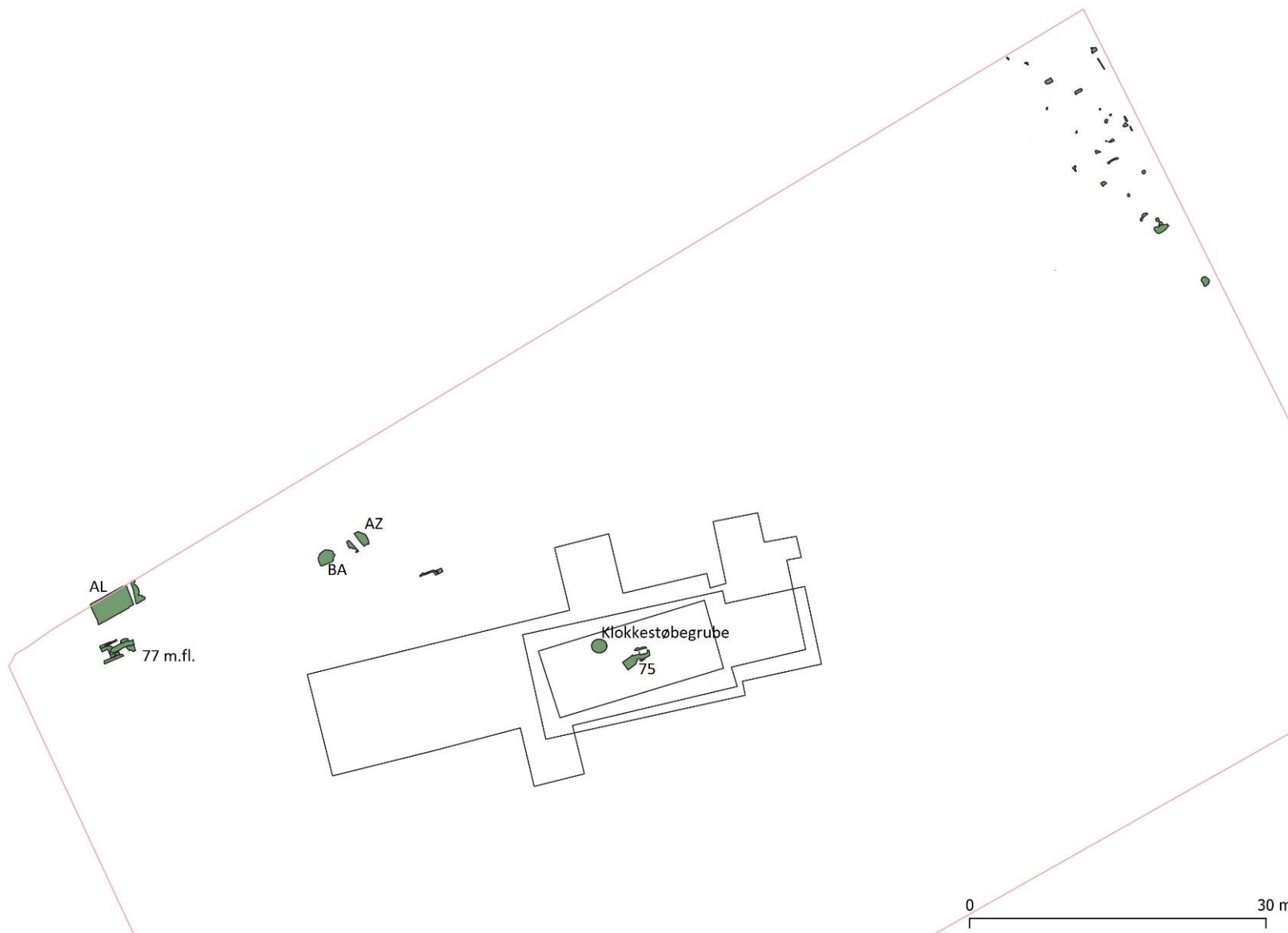
OBM9776

I denne udgravningskampagne er der fundet enkelte aktiviteter på kirkegården fra perioden før 1250, der ikke er grave (fig. 62). Det er stolpehuller, hvor nogle repræsenterer ældre aktiviteter. Materiale fra et stolpehul (OBM9776, Lag 6231) er kulstof-14 dateret (OBM9776x8193, 1505±30 BP) til perioden 431-635 e.Kr (95,4% sandsynlighedsfordeling). I dette stolpehul er der fundet to ubestemmelige jerngenstande. Derudover er der fundet et antal stolpehuller fra kirkegårdens funktionsperiode, der ikke kan knyttes til konkrete konstruktioner såsom bygninger eller hegn. Af disse er fire kulstof-14 dateret til perioden 1100-1400.

I lag 3191, der er beskrevet som kirkegårdsjord, er der fundet enkelte korroderede jerngenstande, et muligt ringspænde samt en tenvægt – disse er af udgraver tolket som værende fra aktiviteter ældre end kirkegården. Derudover er der påtruffet en del genstande i kirkegårdsgrøften mod øst (OBM9776,

CMX). Det er blandt andet keramik samt affald fra metalforarbejdning – intet af dette har dog kunnet bestemmes nærmere.

Hvor keramikken ser ud til at fordele sig jævnt mellem grave og andre anlæg, er jerngenstandene (bortset fra kistesøm) stort set kun fundet i lag og anlæg uden direkte tilknytning til grave.

Figur 62 Oversigt over anlæg på kirkegården, der ikke er relateret til begravelser, som er omtalt i teksten. Trækirkernes stolpehuller og lag er ikke med. Anlæggene i den nordøstlige del er stolpehuller og andre aktiviteter, der ikke kan tolkes som værende rester af bygninger el.lign. De store fladedækkende lag (f.eks. OBM9776, lag 3191 og OBM3183, Lag 223) er ikke vist.

Samlet rumlig analyse af genstande og aktiviteter på kirkegården

Det er ikke muligt at sammenligne det absolutte antal af en konkret genstandstype mellem udgravningerne, da disse er af varierende størrelse og indsamlet med forskellige metoder. Derfor må der laves sammenligninger ud fra flere forskellige parametre, for at vurdere om et mønster er reelt eller baseret på forskelle i udgravningens størrelse, bevaringsgrad, udgravningsmetode, dokumentationsniveau eller indsamlingsstrategi. I det følgende vil der være en sammenligning af de enkelte genstandskategorier indenfor den enkelte udgravning, da det må formodes, at der her er en form for ensartethed i dokumentation og udgravningsmetode. Dette relative forhold kan derefter diskuteres på tværs af udgravningerne.

Ved sammenligning på tværs af udgravninger er der forsøgsvis suppleret med antallet af en genstandstype sat i forhold til udgravningens størrelse (Tabel 19 og fig. 64). Dette er dog vanskeligt at definere konkret, da der er forskel på kulturlagsdybden samt mængden af moderne forstyrrelser. Der er derfor taget udgangspunkt i udgravningens areal indenfor kirkegårdsområdet (med kirkegårdens største udbredelse), da dette forekommer som den mest gennemskuelige tilgang.

I sidste ende er målet at kunne identificere mønstre i genstandsmaterialet, som kan belyse brugen af kirkegården, samt på sigt at kunne sammenligne de overordnede mønstre på kirkegården med det mønster, der kan iagttages for bebyggelsen på nordsiden af kirkegården (Haase og Bjerregaard, in prep.).

Analyse af genstandskategorier

Kistesøm

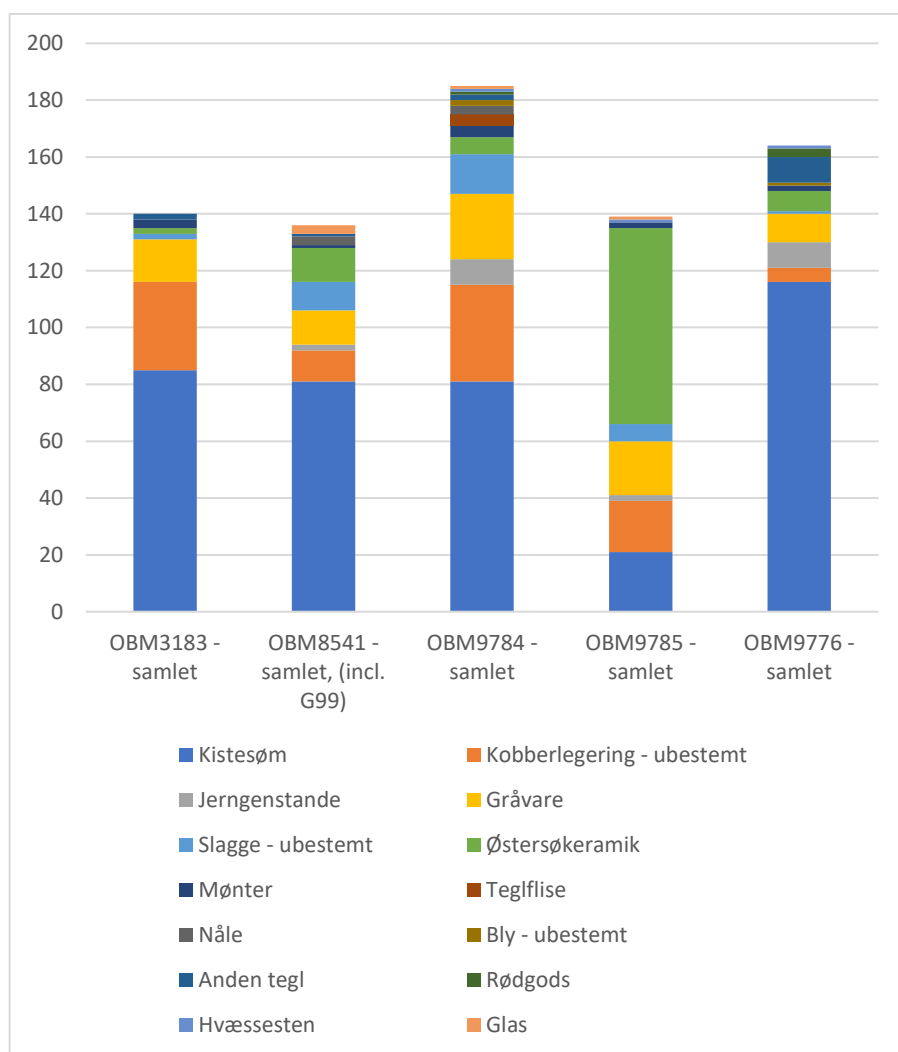
Den mest fundrige kategori fra kirkegården er kistesøm. Der er i alt registreret 384 kistesøm, og de ser ud til at forekomme nogenlunde jævnt på kirkegården (se fig. 65). Indsamlingen af kistesøm er formentlig præget af en lidt tilfældig indsamling, og det absolutte tal afspejler derfor ikke noget i sig selv. Ser man på andelen af kistesøm i den enkelte udgravning, er det påfaldende, at andelen af kistesøm i det nordligste udgravningsfelt OBM9785 er lavt set i forhold til den samlede fundmængde (se fig. 63). Dette mønster ændres stort set ikke, hvis antallet sættes i forhold til udgravningsarealet (se fig. 65). Her er andelen af kistesøm ca. halv så stort som ved de øvrige udgravninger, med undtagelse af OBM9784, hvor andelen af kistesøm er ni gange så stor pr. m², som i OBM9785. Dette hænger formentlig sammen med antallet af påtrufne grave. Der kan laves en vurdering af, hvor mange begravelser fra før år 1250, der er registreret pr. m² i den enkelte udgravning (Tabel 19). Det skal ikke forstås som et direkte udtryk for begravelsesintensiteten, da der ikke taget højde for antallet af intakte eller forstyrrede grave, løse knogler, moderne forstyrrelser m.m. Estimatet viser, at der er registreret flest begravelser pr. m² på OBM9784, hvilket måske også kan forklare den store andel af kistesøm.

	OBM3183	OBM8541	OBM9784	OBM9785	OBM9776
Areal	378m ²	221m ²	51,5m ²	126,5m ²	407m ²
Begravelser, antal	78	94	70	91	156
Begravelser pr. m ²	0,21	0,43	1,36	0,72	0,38

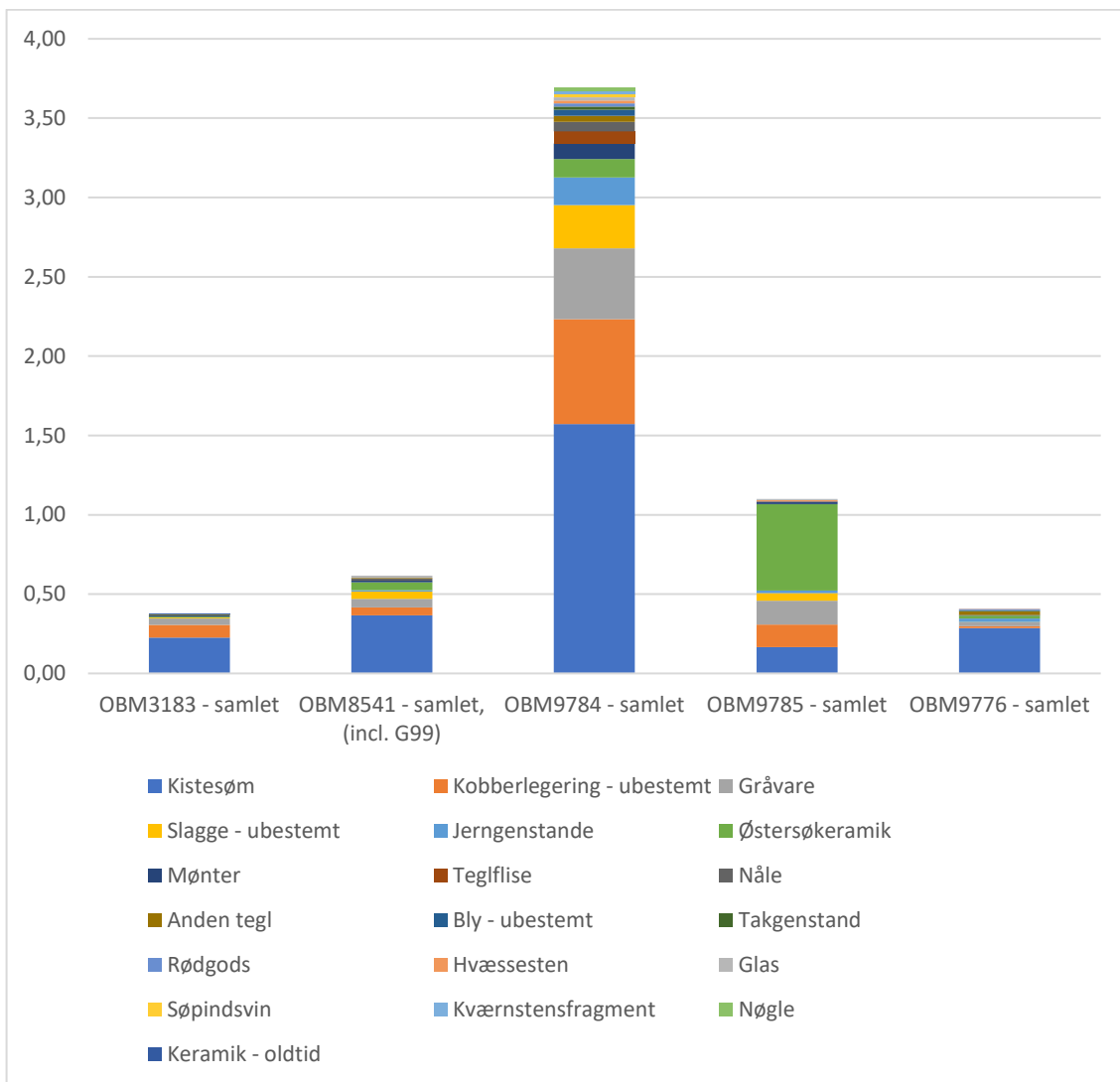
Tabel 19 Oversigt over antallet af registrerede grave pr m² for de enkelte udgravninger.

Det højere antal kistesøm i OBM9784 kan også indikere, at andelen af kistebegravelser, hvor søm er anvendt, er større i området dækket af OBM9784 end de øvrige og særligt lavt i OBM9785, som er området lige nord for OBM9784. At der er et mønster i forekomsten af kistebegravelser, understøttes ikke af analysen af gravene i sig selv, hvor der ikke ses et overbevisende mønster i forhold til, hvor kistebegravelserne befinder sig (se fig. 60 og "Rumlige analyse af begravelserne på Albani kirkegård").

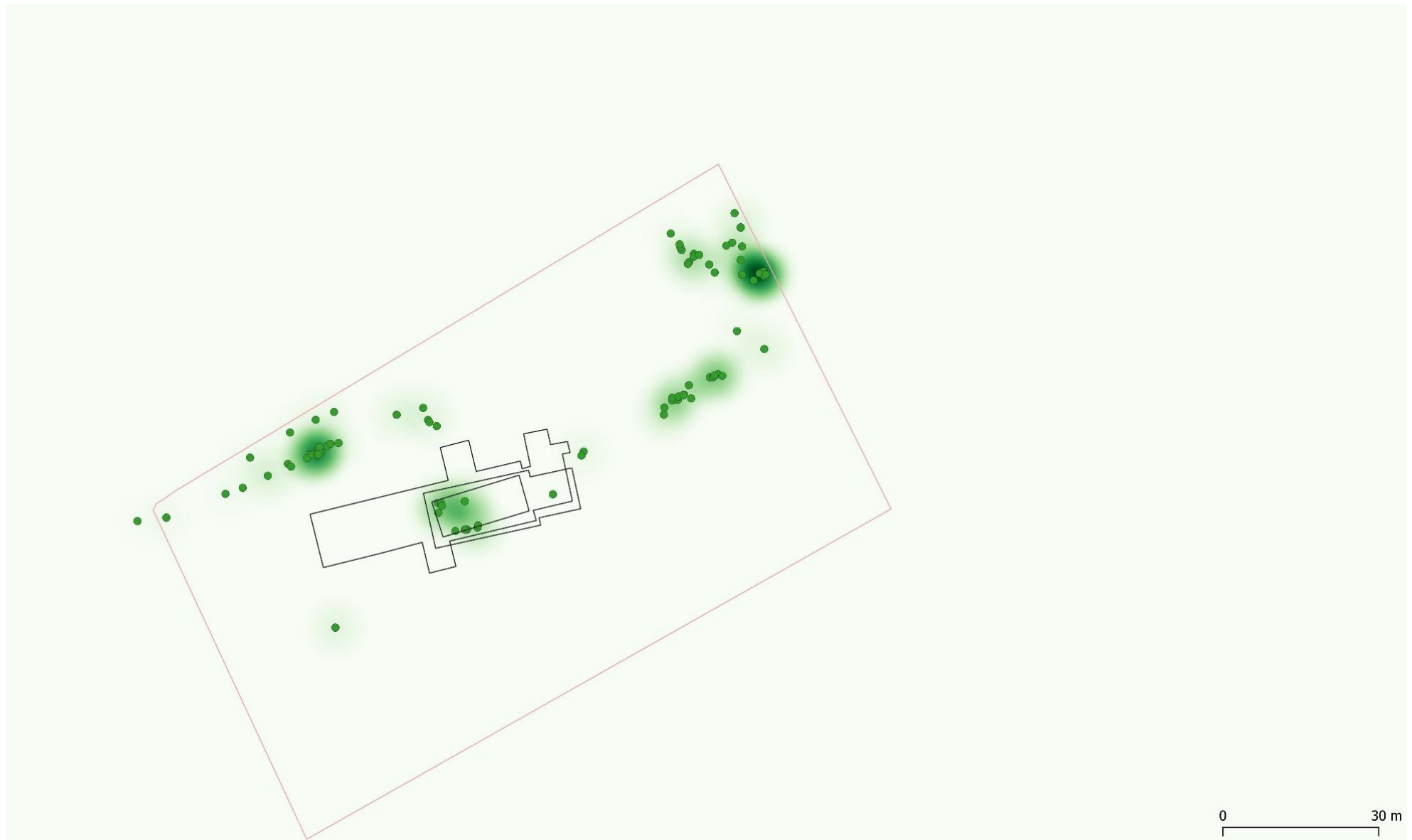
Modsat kistesømmene er andelen af østersøkeramik fundet i forbindelse med OBM9785 høj i forhold til den samlede fundmængde. Dette mønster gentages, når der ses på antallet af Østersøskår i forhold til udgravningsarealet. Her er andelen af Østersøkeramik den højeste (0,55 keramikskår pr. m²) for OBM9785, mens den ligger mellem 0,01 og 0,12 pr. m² for de øvrige udgravninger. Forklaringen på dette kan være placeringen af udgravningen OBM9785 langs med kirkegårdens nordlige afgræsning. Det er et område, hvor den fysiske afgræsning ser ud til at have flyttet sig lidt gennem tiden, og dermed kan tidligere bebyggelsesområder være indlemmet i kirkegården løbende. Det er også muligt, at en grænse mellem to områder kommer til at fungere som et sted, hvor man placerer sit affald, og at der herigennem er sket et "overløb" af husholdningsaffald til kirkegårdsområdet. Begge dele er en mulighed.

Figur 63 Samlet oversigt over de 14 mest fundrige genstandskategorier fra Albani kirkegård. Absolutte tal (n=765).

Figur 64 Genstandenes fordeling pr. m². Kun de mest fundrige eller bredest repræsenterede kategorier er taget med.

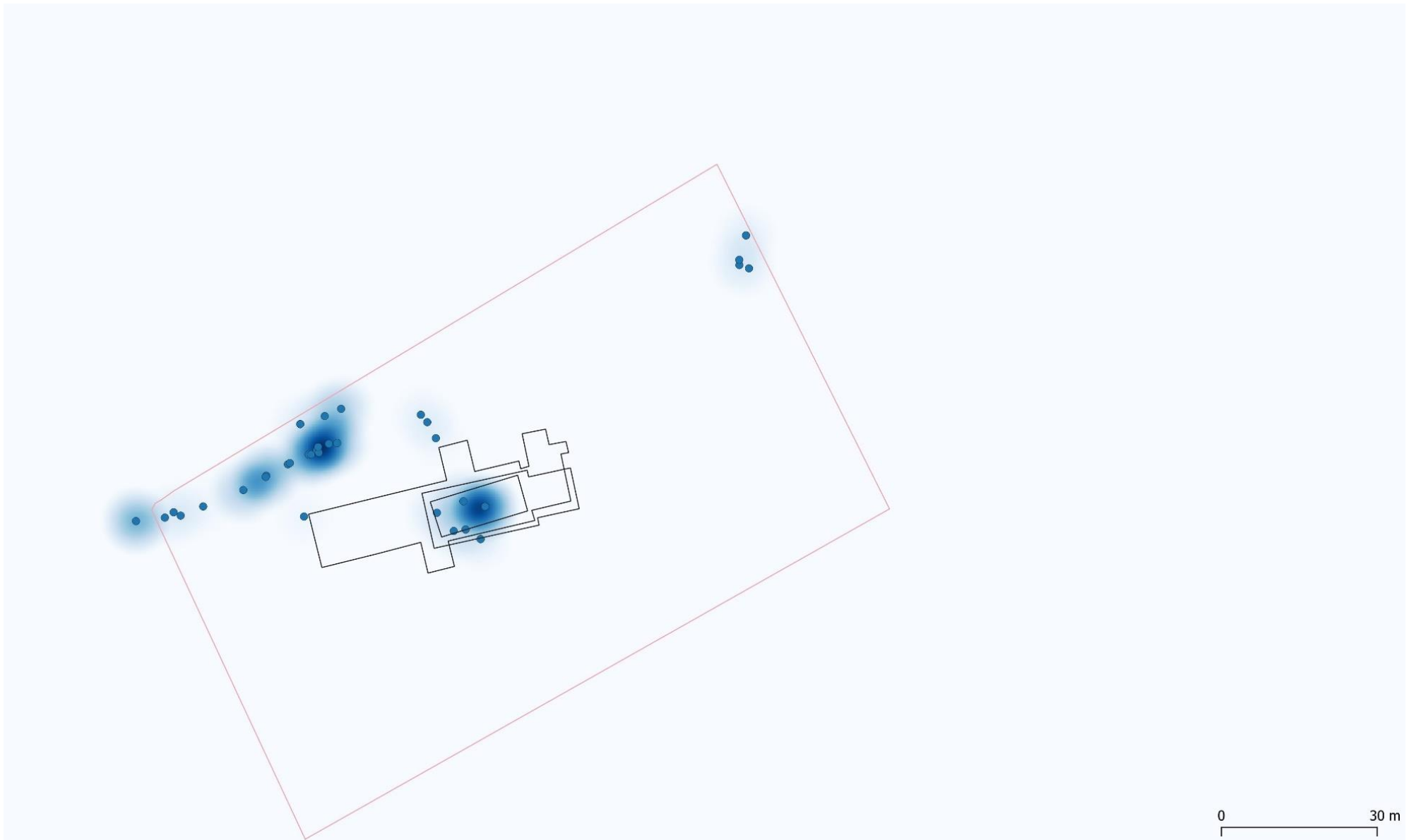

Figur 65 Fordelingen af kistesøm som heatmap, der tager højde for antallet af (indsamlede) søm fra hver kontekst. Punkterne repræsenterer de kontekster, hvori der er fundet kistesøm.

Genstande af kobberlegering og affald fra metalforarbejdning

En anden hyppig genstandskategori er genstande af kobberlegering. Der er registreret i alt 99 genstande. Her er langt de fleste ubestemte "klumper", mens enkelte er foreslået som pyntesøm og støbeaffald eller smelteklumper. Pyntesømmene er formentlig relateret til kisterne, mens smelteklumper og støbeaffald må stamme fra andre aktiviteter, som ikke har med begravelser at gøre.

Der ser ud til at være en forholdsvis stor repræsentation af genstande af kobberlegering og støbeaffald i OBM9784 og OBM3183 (fig. 63). Hvis der tages højde for udgravningens størrelse, gentages dette mønster kun for OBM9784 (fig. 64). En anden koncentration er omkring Grav 99 (OBM8541), der ligger inde i kirken (fig. 66). Denne koncentration er formentlig relateret til klokkestøbegruben, hvis indhold er spredt ud i området pga. gravene, der skærer sig ned i området. Der er også fundet spor af metalforarbejdning i den østlige kirkegårdsgrøft (OBM9776, lag 3498). Hvis der tages højde for hvor mange enkeltgenstande, der er fundet i konteksterne, understreger fig. 66, at genstandene af kobberlegering og affald fra anden metaforarbejdning koncentrerer sig til området omkring Grav 99 inde i kirken og den østlige del af OBM9784, på en ca. 6 m lang strækning. En forklaring på denne koncentration er formentlig tilstedeværelsen af grube BA (OBM9784), men karakteren og mængden af materialet gør det vanskeligt nærmere at bestemme, hvilken aktivitet der er tale om. Dele af aktiviteten kan relatere sig til byggearbejde på kirken, da ca. halvdelen af materialet er karakteriseret som jernslagge i fundoversigten. Der er i alt fire kulturlag og tre gravfyld, der indeholder materiale relateret til metalarbejder, men det er muligt – især for gravfyldens vedkommende – at der er tale om omlejret materiale fra en ældre aktivitet. Da stratigrafien er mangelfuldt beskrevet, kan dette ikke undersøges.

Figur 66 Fordelingen af kobberlegering og affald fra metalbearbejdning som heat-map, der tager højde for antallet af genstande fra hver kontekst. Punkterne repræsenterer de kontekster, hvori der er fundet kobberlegering og affald fra metalbearbejdning. Markeringen der ligger øst for kirkegårdens afgrænsning skyldes, at fundene relaterer sig til frådstenslaget, men at det ikke vides præcist hvor i frådstenslaget.

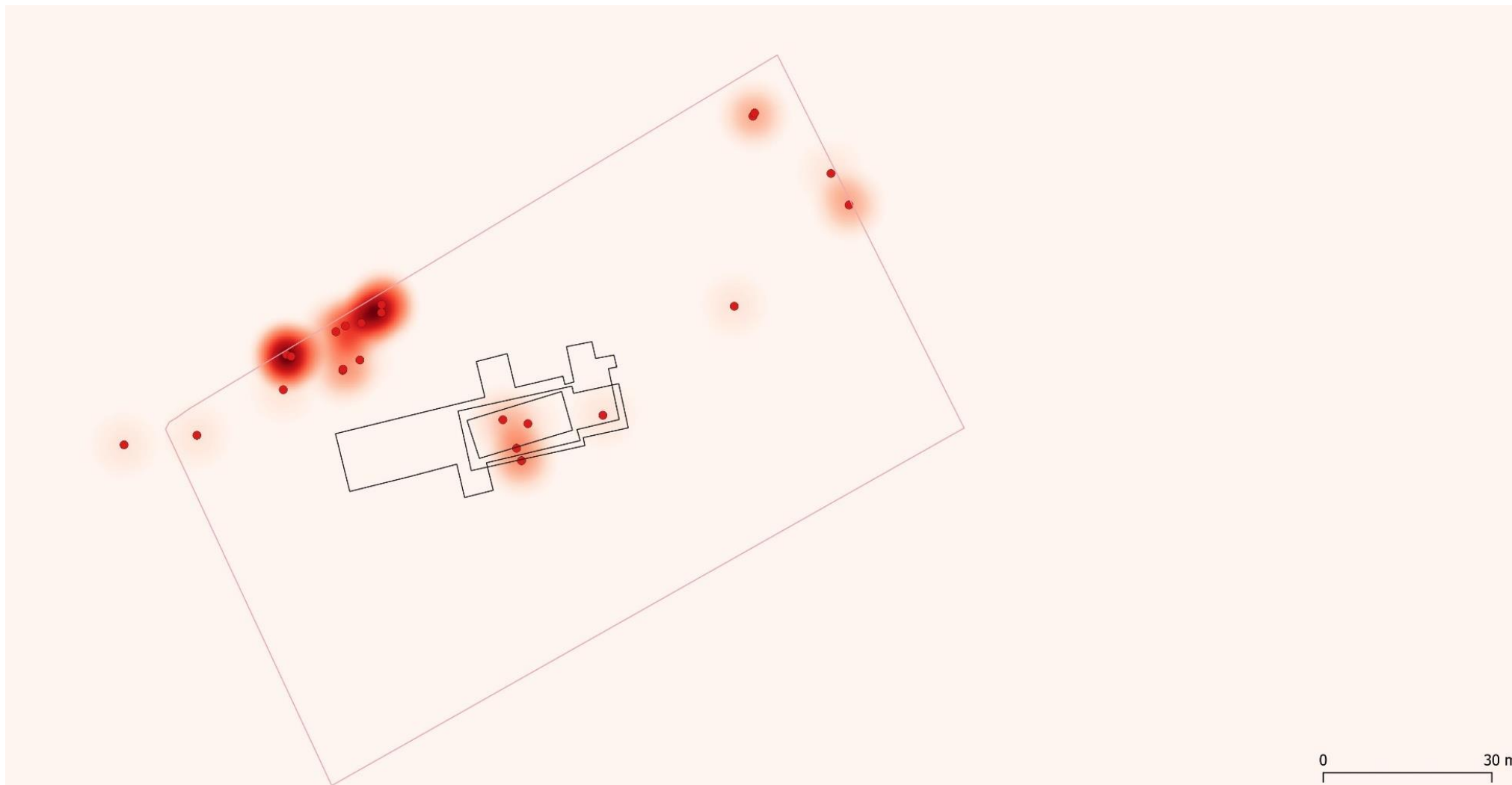
Keramik

Som det også er nævnt i gennemgangen af den enkelte udgravning, er der skår af keramik til stede i dem alle. Der er tale om Østersøkeramik og gråvare – i sidstnævnte tilfælde er det hård gråvare, der dominerer. Da dateringsrammen for Østersøkeramik er ca. 950-1250 er det muligt at Østersøkeramikens tilstedeværelse i gravfylden skal forklares som omljerede lerkarskår fra tidligere aktiviteter. Dette underbygges af, at der er tale om små, ofte ganske slidte lerkarskår, og hvert skår ser umiddelbart ud til at repræsentere ét kar.

Der er registreret i alt 99 skår af Østersøkeramik, og disse udgør hhv. 2%, 3%, 4%, 9% og hele 50% (OBM9785) af de 14 mest fundrige kategorier inden for den enkelte udgravning (fig. 63 og 64). Det ses også tydeligt af fig. 67. Dette mønster kan skyldes, at den nordlige kirkegårdsgrænse har flyttet sig, og at et område, der tidligere var beboelsesområde, er blevet indlemmet i kirkegården.

Skårene af hård gråvare, som dateres til perioden ca. 1150-1450, må være kommet til i kirkegårdens funktionstid. De optræder primært som enkeltskår, og det er dermed vanskeligt at knytte dem til konkrete aktiviteter. I den enkelte udgravning udgør andelen af gråvare mellem 6 og 14% af genstandsmaterialet (ud af de 14 mest fundrige kategorier, 79 skår af gråvare i alt. Se fig. 63). Set i forhold til udgravningens areal er det OBM9785 og OBM9785, der har tilvejebragt flest skår af gråvare. Dette kan også forklares med felternes beliggenhed tæt på kirkegårdens nordlige grænse og dermed et "overløb" af husholdningsaffald ind på kirkegården fra de nordfor-liggende matrikler. Som det også er nævnt i ovenstående gennemgang, kan tilstedeværelsen af keramik også skyldes, at der er tilført jord til kirkegården i forbindelse med opfyldning af sammensunkne grave eller lignende. Det opfattes som mindre sandsynligt, at der er tale om rester fra madlavnings- eller fødevareopbevaringsaktiviteter. Det har været fremført for Sct. Knuds og Albani kirkegård at genstande fundet på kirkegården må anses at være udtryk for aktiviteter på kirkegården (J. T. Christensen, 2019, s. 104). Dog anlægger vi her en mindre kategorisk tilgang til fundbilledet og antager, at der *kan* være tale om tilført materiale eller materiale, der er "flydt ind" fra tilstødende matrikler og gader, særligt med det faktum, at kirkegårdens grænser ser ud til at være til forhandling indtil engang i senmiddelalderen.

Fundet af tre hvæssesten er sandsynligvis også et resultat af redeponeret husholdningsaffald.

Figur 67 Fordelingen af Østersøkeramik som heat-map, der tager højde for antallet af skår fra hver kontekst. Punkterne repræsenterer de kontekster, hvori der er fundet Østersøkeramik, mens "skyerne" gengiver antallet af enkeltfund (relativt set). Markeringen der ligger øst for kirkegårdens afgrænsning skyldes at fundene relaterer sig til frådstenslaget, der også strækker sig øst for kirkegårdens største udbredelse. Det vides ikke præcist, hvor i frådstenslaget genstandene er fundet.

Mønter

Blandt de mest fundrige kategorier er også mønter. Der er fundet 12 mønter i alt, og alle er fundet som enkeltfund (fig. 68). I denne kategori er desuden inkluderet en Knud den Store mønt, der formentlig er omdannet til smykke (OBM9776, X8969). Kun denne mønt er fundet i en grav, mens resten er fundet i lag defineret som gravfyld eller andre kulturlag. Mønterne fordeler sig over hele perioden (se Tabel 20).

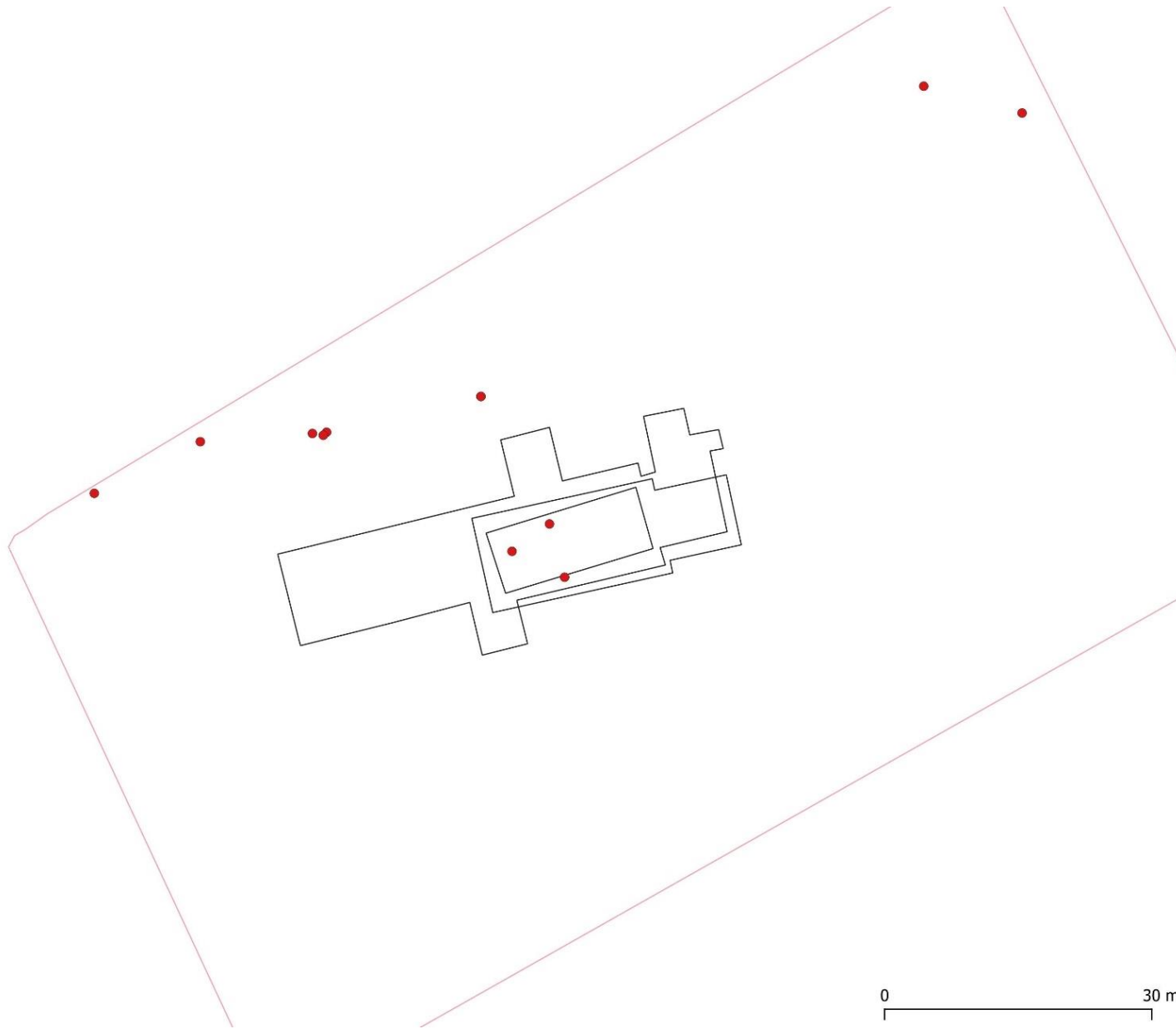
Peter Carelli har i 2001 undersøgt fordelingen af mønter i det middelalderlige Lund, hvor der er registreret 1787 enkeltfund af mønter (Carelli, 2001, s. 201). Af disse kan fundstedet for de 1064 kobles til enten verdslige eller kirkelige (kirke, kirkegård eller klostre) miljøer. Indtil midten af 1200-tallet er de fleste mønter fundet i verdslige miljøer, mens møntbrugen er stigende begge steder i perioden (Carelli, 2001, s. 200). Carelli kalder møntbrugen i kirkelige miljøer et "offerspild" og kobler den dermed ikke til handel, men til religiøse handlinger, der involverer mønt-ofring eller kollekt. Andre argumenterer for, at mønterne i kirker og på kirkegårde repræsenterer det tilfældige tab af mønter og ikke er intentionelt deponerede. Dermed ikke sagt at dette tilfældige tab ikke kan ses som en konsekvens af konkrete kirkelige handlinger eller religiøst motiverede praksisser (Gundersen, 2019, s. 212). I kirkerummet støttes antagelsen om det tilfældige tab af, at der også findes nåle og andet dragttilbehør, som må være resultat af tilfældigt tabt. Dette ses ikke i samme grad for Albani kirkegård, hvilket kan have metodiske årsager, men også kan give anledning til at overveje, om det høje antal mønter (12) i forhold til f.eks. nåle (6) er udtryk for at mønterne spiller en særlig rolle. En sidste mulighed er at mønter, på samme måde som keramikken, er transporteret til kirkegården med tilførsel af jord.

Olav Gundersen har i sin Ph.d. afhandling fra 2019 gennemgået møntfundene fra Odense ud fra Nationalmuseets fundprotokoller (Gundersen, 2019). Her er det samlede antal af mønter fra perioden 986 til 1241, i alt 88 enkeltfundne mønter. To af mønterne i Gundersens oversigt går igen blandt de 12 mønter i Tabel 20. Mønterne fra kirkegården udgør en forholdsvis stor andel af det totale antal fundne mønter i Odense.

Mønterne fra OBM9776, kampagne 16-05-2013 og 13-01-2016, indgår ikke i Gundersens oversigt fra 2019. Ved disse udgravninger blev der i området nord for Albani kirkegård fundet og identificeret 12 enkeltfundne mønter fra perioden 1000-1250. En er fundet i kulturlag i baggårdsområdet, mens de 11 andre er fundet i tilknytning til gadebelægningen og handelsboderne. Der er altså her tale om et udpræget handels-spilds mønster og det ser ikke ud til at mønter bliver tabt i forbindelse med den daglige færden omkring husene.

Mønt	Antal
Valdemar II Sejr (1204-1241)	3
Kong Niels (1104-1134)	1
Svend Estridsen (1047-1074/75)	2
Knud den Store (1014/18-1035)	1
1000-tallet	1
Ubestemte	4
I alt	12

Tabel 20 Fordelingen af fundne mønter fra kirkegården, der kan dateres til perioden før 1250, eller hvor konteksten, hvori de er fundet, er dateret til før 1250 (de ubestemte).

Figur 68 Oversigt over fundstederne for mønterne fra kirkegården.

Afrunding

Genstande knyttet til begravelserne

Udover den Knud den Store mønt, der formentlig er omdannet til et smykke (OBM9776, X8969) er der kun ganske få genstande, der kan knyttes direkte til de begravede. Det drejer sig om de to ibsskaller (pilgrimsmærker) på den nordvestlige del af kirkegården (OBM9785, X698 og X699), bispens nadversæt (OBM3183, X86), samt den mulige gravkæp (OBM3183, X188), seks kobbernåle, der formentlig skal knyttes til ligklæder eller den begravedes beklædning og en bennål-lignende genstand, der blev fundet ved den begravedes hoved og kan have været en del af beklædningen (OBM9776, X8338). Af disse genstande er det formentlig kun møntsmykket, de to pilgrimsmærker og den mulige gravkæp, der kan tillægges en mere symbolsk værdi. Genstandsmønstret er dermed et udtryk for at begravelserne er meget ensartede og følger en tidlig middelalderlig begravelsespraksis eller gravskik, hvor genstande i gravene og gravgaver er en undtagelse (Kieffer-Olsen, 1993). Det er muligt at denne uniforme og ensrettede praksis skal ses i lyset af en forholdsvis ung kirke og kristendom, der via et stramt regelsæt forsøger at manifestere og positionere sig som en uomgængelig faktor i samfundet og lægge afstand til tidligere tiders skik og brug.

Analyse af anlæggene på kirkegården

Mens der tydeligvis er aktivitet før kirkegårdens anlæggelse i den vestlige del af kirkegården er der kun fundet få spor af ældre aktiviteter i den østlige del (Jacobsen, 2001; Runge & Henriksen, 2018). Dette baseres på fraværet af anlæg (f.eks. stolpebyggede huse) i den østlige del og antydes af Østersøkeramikens fordeling, hvor andelen af Østersøkeramik er på hhv. 4% og 1% for OBM9776 og OBM8541, mens den er på hhv. 3%, 9% og 50% for de øvrige felter (fig. 64 – i forhold til de 14 mest fundrige kategorier).

De øvrige anlæg på kirkegården grupperer sig i anlæg, der knytter sig til kirkebyggeriet som f.eks. klokkestøbegruben under den ældste trækirke (OBM8541) og en mulig kalkovn (OBM9785, AE) eller til kirkegårdsafgræsningen som f.eks. stolpehuller og grøfter. Et enkelt sted i den nordvestlige del, er der muligvis fundet rester af en sti, der har ført over kirkegården (OBM9784, AZ), men ellers er spor af sådanne stier helt fraværende. En enkelt grube (OBM9784, BA) er kommet til i kirkegårdens funktions-tid, men udover at rumme støbeaffald og slagge er det uklart, hvad formålet har været med gruben. Gruben BA er det eneste spor af metalforarbejdning, der er foregået på kirkegården, men kvaliteten af dokumentationen og fraværet af en præcis datering vanskeliggør en endelig tolkning af dens funktions.

Afsluttende bemærkninger og Fremtidige perspektiver

Med ovenstående gennemgang er der for første gang skabt et overblik over det arkæologiske kilde-materiale, der er tilgængeligt vedrørende Albani Kirke og kirkegård i perioden fra grundlæggelse til midten af 1200-tallet. Udover overblikket over begravelserne, anlæg og genstandstyper på kirkegården har gennemgangen resulteret i et forslag til en fastlæggelse af kirkegårdens udstrækning i hhv. den ældste fase, efter udskilningen af Skt. Knuds kirkegård og den yngste fase. Desuden har en op-dateret georeferering baseret direkte på oplysningerne fra de arkæologiske undersøgelser, betydet en mere korrekt placering af trækirkerne samt stenkirken.

Det har også været muligt at underbygge dateringen af den ældste trækirke til omkring år 1000 og dermed sandsynliggøre at det er den kirke, der omtales i 988.

Med udgangspunkt i ovenstående overblik vil det være muligt at sammenligne genstands- og aktivitetsmønstret på Albani kirkegård dels med andre kirkegårde i Odense og dels med beboelsesområder i byen. Herved vil man kunne sætte forbrugsmønstre og praksisser i de respektive områder i forhold til hinanden og opnå en dybere forståelse af dagliglivet i middelalderbyen i både verdslige og religiøse forhold. Det er også muligt at sammenligne de mønstre, der iagttages ved Albani Kirke og kirkegård med andre middelalderbyers tidlige kirker såsom København, Ålborg og Trondhjem (Norge), hvor et lignende materiale pt. foreligger.

Nærværende redegørelse fokuserer på perioden før midten af 1200-tallet, men gennemgangen har vist, at potentialet for at lave lignende analyser for tiden fra 1200-tallet frem til reformationen er mindst lige så stort. Der er tale om yderligere 370 begravelser og et ukendt antal aktiviteter og tilsvarende genstandsmateriale.

I forhold til skeletmaterialet betyder den overordnede kronologisk opdeling af materialet, at der foreligger muligheder for at se resultaterne af de antropologiske undersøgelser i et diakront perspektiv. Eventuelt suppleret med yderligere patologiske undersøgelser og isotopanalyser vil det være muligt at undersøge middelalderbefolkningens helbredstilstand, sygdomsbillede og kost samt at sammenligne dette med andre kirkegårde i Odense (f.eks. Skt. Jørgens kirkegård og Sortbrødreklostret), andre byer eller landsbyer.

Det er også muligt at foretage mere målrettede kulstof-14 analyser og dermed opnå en endnu finere kronologisk opløsning i udvalgte tilfælde.

Ydermere vurderes det, at der er basis for at foretage geomagnetiske målinger i det grønne område mellem Albani Torv 2 og Domkirken, da fundamenter fra kirkebygningen samt begravelser og eventuelle rester af kirkegårdsafgræsningen (mur eller grøft) formentlig vil give et aflæseligt udslag i sådanne målinger. På den måde vil man kunne afsøge muligheden for at fastlægge kirkegårdens afgræsning i dette område og kirkens vestlige udstrækning mere præcist med en ikke-destruktiv tilgang.

Rapporten har altså ikke kun skabt et samlet overblik over mere end 135 års arkæologiske observationer og undersøgelser, men også dannet grundlag for at materialets fulde potentiale kan komme i spil og bringe nye aspekter af middelalderens samfund frem i lyset.

Undersøgelsoversigt

Nedenstående er en liste over de arkæologiske undersøgelser eller indberetninger, der er repræsenteret i Odense Bys Museers arkiv, kortlægningsdatabase *ArkKort* og udgravningsdatabase *MUD*.

OBM3183

26-05-2015 (udgravning af Albani kirkegård og kirketomt)

18-01-2021 (udgravning af Albani kirkegård)

OBM8200

1908 (Vilhelm Petersen, v. Skt. Knuds Kirke)

1946-47 (Schultz, Skt. Knuds Kirke)

Der findes ingen samlet rapport for ovennævnte. En sammenfatning er lavet af *Danmarks Kirker*.

OBM8541

1860 Løsfund i Eventyrhaven.

1886 (udgravning af Albani Kirke)

Udgravninger iværksat af Henry Pedersen og Nationalmuseet i forsøget på at lokalisere Albani Kirke. Der findes en akvarel, der viser felternes placering samt fundamenterne – på Nationalmuseet, i kopi på OBM.

De to andre markeringer er ikke nødvendigvis en del af H. Pedersen undersøgelser, men resultat af andre indberetninger i 1880'erne.

1889 registreret som 1886 i ArkKort.

I forbindelse med forberedelsen til opførelsen af Industripalæet (formentlig) gjorde Landinspektør Heinrichsen nogle registreringer. Disse ligger på Nationalmuseet samt i kopi i OBMs arkiv. Er formentlig det, der er omtalt som 1890 registreringen i *Fund og Fortidsminder*

1895 (udgravning på den nordlige del af Albani kirkegård og nord for kirkegården)

H. Rasmussens iagttagelser gennem tiden – sammenfattet på en oversigtstegning fra 1911. Et hus på den nordlige del af Albani Torv blev genfundet i 2013 (OBM9776)

11-1955 (udgravning af Albani kirkegård)

Udgravninger i forbindelse med etablering af parkeringskælder under Albani Torv. Dog blev der også gravet et felt (Felt F) mod vest.

07-1980 (udgravning af Albani kirkegård og kirketomt)

I forbindelse med nedrivning af Albani Torv nr. 2 og 3 blev der foretaget boreprøver (37 stk.) og efterfølgende blev 12 udvalgte felter udvidet. Dette arbejde blev fortsat i 1982 og 1983, da Kreditforeningen Danmarks kontor skulle opføres på det sted, hvor nr. 2 og 3 havde ligget. Særligt felt 36 gav et godt resultat, da man fandt store dele af stenkirkenes fundament. Fundamentet er bevaret in situ.

06-06-1982 (udgravning af Albani kirkegård og kirketomt)

3 store felter blev udvalgt til udgravning baseret på undersøgelserne i 1980. I felt C fandt man for første gang sporene af trækirken. I felt E var der kun begravelser (dårligt bevarede), og i felt B ved åen fandt man middelalderlig bebyggelse.

07-04-1983 (udgravning af Albani kirkegård og kirketomt)

Seks felter. Felt C fra året før blev udvidet kraftigt mod vest, og trækirkens tilstedeværelse bekræftet. Desuden blev tre felter mod hhv. øst og syd undersøgt (Felt C, F, G og H) samt felter mod syd ned mod åen (Felt A og søgegrøft 1). I sidstnævnte blev et tegl-

hus udgravet. Dette er bevaret in situ. Felt F blev gravet med maskine, da bevaringsforholdene var dårlige.

1984

Da der skulle anlægges trappe ved Kreditforeningens bygnings vestfacade, kom museet med en udtalelse, der sikrede bevaringen af sporene efter trækirken (svarende til søgegrøften Felt C's nordlige del fra 1982).

30-11-1993

Museet blev orienteret om arbejde relateret til en fjernvarmelækage. Vurderingen var, at der var fjernet mellem ½ og 1m² af den fredede kirketomt ved dette arbejde.

18-09-2007 (Registrering af genstand, drejeskive)

18-05-2015 (Genstandsregistrering AT82 og AT83)

02-03-2017 (Udtagning af tre prøver til kulstof-14 analyse).

OBM9776

13-01-2016 (udgravning af Skt. Albani kirkegård)

OBM9784

31-03-1998 (udgravning af Skt. Knud og Albani kirkegård)

OBM9785

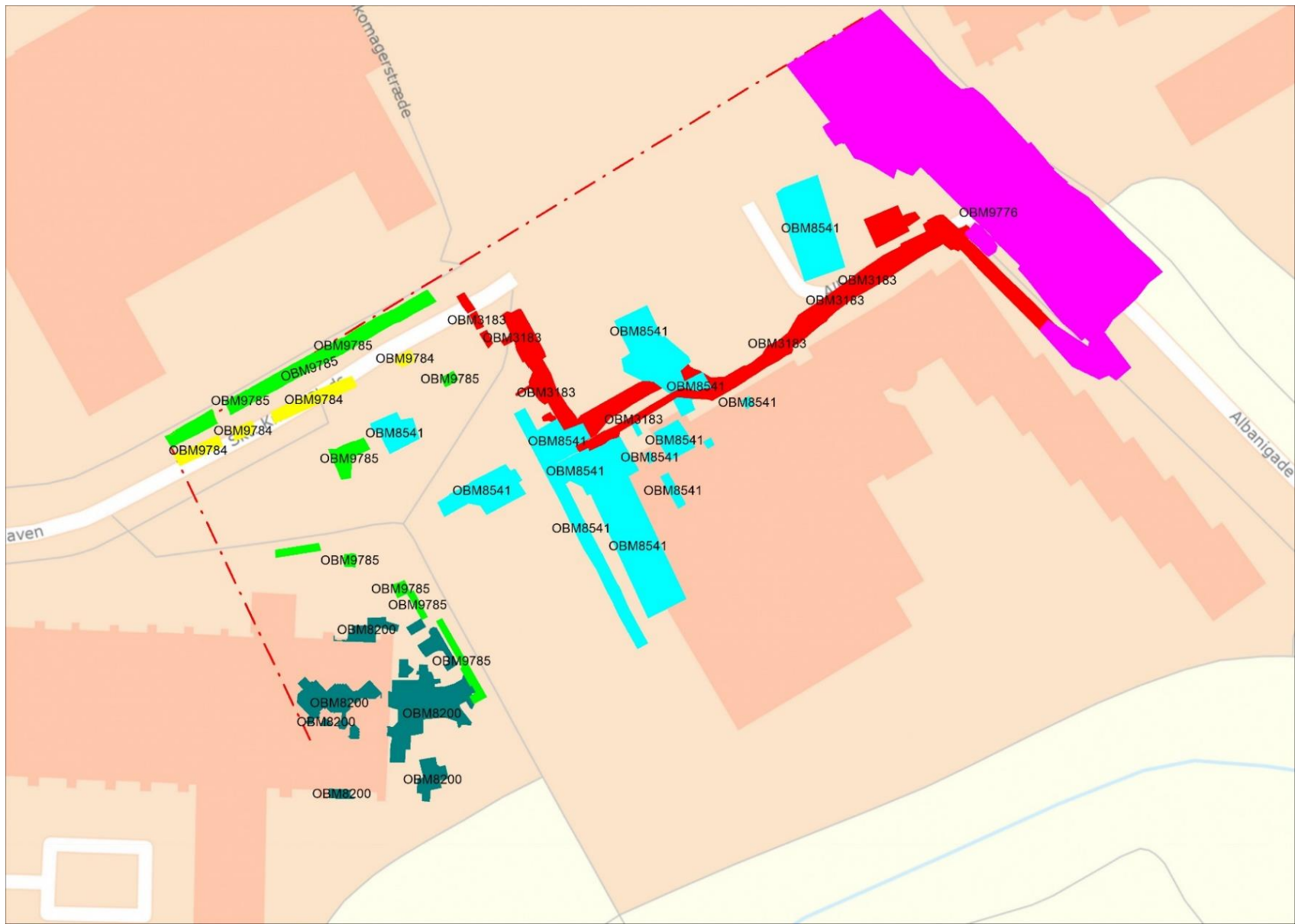
05-11-1984 (udgravning af Skt. Knud Kirkes kor)

20-04-1993 (overvågning af kabelgrøft nord for Skt. Knuds Kirke)

08-1998 (udgravning af Skt. Knuds og Albani kirkegård)

07-10-2003 (udgravning ved placering af monument)

14-07-2015 (overvågning af kloakgrøft for Skt. Knuds Kirke)

Figur 69 Oversigt over udgravningerne, hvor felterne er registreret i Odense Bys Museers GIS-data (ArkKort databasen). Felterne har farvekode svarende til sagsnummeret.

Taksigelse

Dette arbejde er støttet af Kulturministeriets Forskningsudvalg (FORM 2020-0018). En stor tak til Thomas Bertelsen og Per Kristian Madsen for sparring og kommentarer angående den ældste trækirke, samt til Jesper Olsen, Aarhus AMS 14C Dating Centre, for samarbejde omkring analysen af kulstof-fjorten dateringerne.

Litteratur

- Albrechtsen, E. (1956). Albani Torv. Overvejelser over Odenses ældste topografi i anledning af opgravninger i 1950'erne. *Fynske Minder*, 1956, 203–219.
- AMS 14C Dating Centre. Institut for Fysik og Astronomi, Aarhus Universitet (AAR-AMS) (2022). *Report2626_2022-1-11*. (Upubl. kulstof-fjorten rapport).
- Andrén, A. (2000). Ad sanctos – de dödas plats under medeltiden. *Hikuin*, 27(27), 7–27.
- Arentoft, E. (1983a). *Albani Torv Odense 1983. Udgravningsberetning*. (Upubl.). Odense Bys Museer.
- Arentoft, E. (1983b). *Gravebog: Albani Torv: OBM 8541 – kampagne 1983*. (Upubl.). Odense Bys Museer.
- Arentoft, E. (1999). *De spedalskes hospital: Udgravning af Sankt Jørgensgården i Odense*. Odense Bys Museer.
- Arentoft, E., Brandt, V., & Grandt-Nielsen, F. (1985). *Albani kirke og torv*. Odense Bys Museer.
- Bendtsen, N. H. (2009). *Hedensted Kirke. Forgængerbygningen af træ og efterfølgeren af sten* [Upubl. speciale]. Aarhus Universitet.
- Bjerregaard, M. M. (2019). The Archaeological Sources on the Killing and Enshrining of King Cnut IV. *Life and Cult of Cnut the Holy. The First Royal Saint of Denmark*, 4, 26–42.
- Bjerregaard, M. M. (2020). *OBM9776 I. Vilhelm Werners Plads, Odense sogn, Odense herred, tidl. Odense amt. Sted nr. 08.04.07. Sb.nr. 130. Kampagne: 13-01-2016* [Beretning over Arkæologisk Udgravning]. Odense Bys Museer.
- Bjerregaard, M. M., Haase, K., & Hansen, J. (2022). Lukket, men ikke slukket. *Odense Bys Museer Årbog*, 2022, 38–53.

- Braun, G. (1572). *Civitates orbis terrarum*.
- Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. *Radiocarbon*, 51(1), 337–360.
<https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>
- Bøggild Johannsen, B., Johannsen, H., & Riising, A. (1990). *Danmarks kirker. 9 Bd. 1: Odense Amt*. Nationalmuseet.
- Carelli, P. (2001). *En kapitalistisk anda: Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Almqvist & Wiksell International.
- Christensen, A. (1988). *Middelalderbyen Odense*.
- Christensen, J. T. (1998). *OBM9785 Skt. Knuds Plads II. Kampagne: 00-08-1998* [Udgravningsberetning]. Odense Bys Museer.
- Christensen, J. T. (1999). Døden skiller: Om kirkegårdsskel og -skik under Skt. Knuds Plads. *Fynske minder*, 1999, 83–92.
- Christensen, J. T. (2019). The Medieval Churchyard as an Urban Empty Space: Tracing Actors around the Churchyards of St. Alban and St. Canute, Odense. *Acta Archaeologica*, 90(2), 97–110.
<https://doi.org/10.1163/16000390-09002005>
- Christensen, J. T., & Hansen, J. (2017). Graven og manden i domkirken Skt. Albani Odense—En kilde til overlevering af 1000-tallets bispehistorie. *At Være i Centrum. Magt Og Minde – Højstatus-begravelser i Udvalgte Centre 950-1450*, 1, 5–22.
- Cinthio, M. (2002). *De första stadsborna: Medeltida gravar och människor i Lund*. Brutus Östlings bokförlag symposion.
- Cinthio, M., Ödman, A., Mogensen, L., & Sivhed, U. (Red.). (2018). *Vägar mot Lund: En antologi om stadens uppkomst, tidigaste utveckling och entrepenaden bakom de stora stenbyggnaderna*. Historiska Media.
- Dahlström, H., Poulsen, B., & Olsen, J. (2018). The chronology of two medieval cemeteries in central Copenhagen Bayesian modelling and archaeological relative age information. I R. Raja & S.

- M. Sindbaek (Red.), *Urban Network Evolutions: Towards a high-definition archaeology* (s. 223–228).
- DK. (1998). *Danmarks Kirker, Odense amt. S. Albani Kirke: Bd. IX, bind 3*. Nationalmuseet.
- DK. (1933ff.). *Danmarks Kirker (cit. DK)*. Nationalmuseet.
- Engberg, N. (2018). *Danmarks døde kirker: Middelalderens nedlagte kirker*. Syddansk Universitetsforlag.
- Eriksen, O. H. (1998). *Dendrokronologisk undersøgelse af stolper fra Skt. Knuds Plads, Odense*. NNU *j.nr. A7952* (Nr. 20; Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser).
http://www.nnuweb.dk/dendro/nnu20_98.htm
- Gertz, M. Cl. (1908-1912) *Vitae Sanctorum Danorum*. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. G.E.C. Gad.
- Gilchrist, R., & Sloane, B. (2005). *Requiem: The medieval monastic cemetery in Britain*. Museum of London Archaeology Service.
- Gundersen, O. E. (2019). *Commercialisation and urbanisation on the periphery of medieval Europe c. 986–1448: A comparative analysis of Denmark and Norway* [Upubliceret PhD Afhandling]. Aarhus Universitet.
- Heaton, T. J., Köhler, P., Butzin, M., Bard, E., Reimer, R. W., Austin, W. E. N., Bronk Ramsey, C., Grootes, P. M., Hughen, K. A., Kromer, B., Reimer, P. J., Adkins, J., Burke, A., Cook, M. S., Olsen, J., & Skinner, L. C. (2020). Marine20—The Marine Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55,000 cal BP). *Radiocarbon*, 62(4), 779–820. Cambridge Core.
<https://doi.org/10.1017/RDC.2020.68>
- Henriksen, M. B. (2009). *Brudager Mark: En romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn. Katalog samt anlægs- og genstandstegninger*. (Bd. 1). Odense Bys Museer.
- Henriksen, M. B. (2018). *Odenses opståen. En gennemgang af udvalgte jordfundne genstandsgrupper fra Odense Købstad med henblik på at eftervise spor af aktiviteter i sen jernalder og vikingetid* (Nr. 5; CENTRUM. Forskningscenter for centralitet.). Odense Bys Museer.

- Holst, M. K., Jessen, M. D., Andersen, S. W., & Pedersen, A. (2013). The Late Viking-Age Royal Constructions at Jelling, central Jutland, Denmark. *Praehistorische Zeitschrift*, 87(2).
<https://doi.org/10.1515/pz-2012-0022>
- Haase, K. (2019). Building urbanity: Spatial organisation as social practice in medieval Odense. *Acta Archaeologica*, 90(2), 43–76. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0390.2019.12212.x>
- Haase, K., & Olsen, J. (2021). Building a high-resolution chronology of a medieval urban site through Bayesian modelling. *Archaeometry*. <https://doi.org/10.1111/arcm.12651>
- Jacobsen, J. A. (2001). *Fynske jernalderbopladsler. 2: Odense herred*. Odense Bys Museer.
- Jensen, J. J. (2019). The Medieval Urban Churchyard as a Meeting Place. *Acta Archaeologica*, 90(2), 111–125. <https://doi.org/10.1163/16000390-09002005>
- Jensen, J. J., & Dahlström, H. (2009). *Beretning for Skt. Clemens I og III. Udgravning af den nordlige del af kirkegården tilhørende den middelalderlige Skt. Clemens kirke, København—Februar til juli 2008* [Udgravningsberetning].
https://www.academia.edu/32245487/Beretning_for_Skt_Clemens_I_og_III
- Jensen, M. A. (2017). *ASR 2391, Ribe Amt, Ribe Herred, Ribe Domsogn, Stednr 190408-122(KUAS Journal nr. 2011-7.24.02/ASR-0005)FF:202175* [Udgravningsberetning]. Sydvestjyske Museer. <https://www.kulturarv.dk/publicffdata/documentation/file/doc/190230/public>
- Jeppesen, J., Madsen, H. J., & Liversage, D. (1996). Trækirke og stormandshal i Lisbjerg. *Kuml*, 40(40), 149–172. <https://doi.org/10.7146/kuml.v40i40.112339>
- Jonsson, K. (2009). *Practices for the living and the dead: Medieval and post-reformation burials in Scandinavia*. Department of Archaeology and Classical Studies, Stockholm University.
- Jürgensen, M. W. (2009). Syddør, norddør og det kønsopdelte kirkerum. *Hikuin*, 36(36), 7–7.
- Kieffer-Olsen, J. (1993). *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark: 8 kirkegårsudgravninger*. Middelalderarkæologisk Nyhedsbrev.
- Kirken på Skt. Nikolaj Bjerg. (2002). *Årsberetning / Nordjyllands Historiske Museum, 2002(2002)*.
<https://nordmus.dk/aarbog-2002/>

- Krogh, K. (1965). Det grønne æg. *Skalk*, 1965(4), 13–15.
- Krogh, M. G. (2001). Udgravningerne på Klingenberg. I *Fynske Minder* (Bd. 2001, s. 97–113). Odense Bys Museer. <https://odensebymuseer.dk/artikler/udgravningerne-paa-klingenberg/>
- Lund, A. A. (Red.). (2000). *Adam af Bremens krønike* (1. opl.). Wormianum.
- Madsen, P. K. (1988). De Gejstlige institutioner i og ved Odense. I A. Christensen (Red.), *Middelalderbyen Odense* (s. 97–118).
- Missuno, M. B. (2017). Forbindelsen mellem Odense og England i vikingetiden. I M. Runge & J. Hansen (Red.), *Knuds Odense: Vikingernes by*, (s. 93–100). Odense Bys Museer.
- Mårtensson, A. W. (1981). *S:t Stefan i Lund. Ett monument ur tiden*. (Bd. 62). Lund offset ab.
- Nilsson, B. (1989). *De sepulturis: Gravrätten i Corpus iuris canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Almqvist & Wiksell International.
- Nyberg, T., Bekker-Nielsen, H., & Oxenvad, N. (1986). *Knuds-bogen 1986: Studier over Knud den hellige*. Odense bys museer.
- Olsen, J., Heinemeier, J., Lübke, H., Lüth, F., & Terberger, T. (2010). Dietary Habits and Freshwater Reservoir Effects in Bones from a Neolithic NE German Cemetery. *Radiocarbon*, 52(2), 635–644. <https://doi.org/10.1017/S0033822200045665>
- Price, T. D., Nielsen, J. N., Frei, K. M., & Lynnerup, N. (2012). Sebbesund: Isotopes and mobility in an 11th–12th c. AD Danish churchyard. *Journal of Archaeological Science*, 39(12), 3714–3720. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2012.06.015>
- Reimer, P. J., Austin, W. E. N., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R. L., Friedrich, M., Grootes, P. M., Guilderson, T. P., Hajdas, I., Heaton, T. J., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kromer, B., Manning, S. W., Muscheler, R., ... Talamo, S. (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62(4), 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>
- Rensbro, H., & Høyer, D. (2014). Birgittes kapel i Roskilde Domkirke: - Gravplads i 1000 år. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 238–251.

Runge, M. (2010). *Kildehuse II: Gravpladser fra yngre bronzealder og vikingetid i Odense Sydøst*.

Odense Bys Museer.

Runge, M., & Henriksen, M. B. (2018). The origins of Odense – new aspects of early urbanisation in southern Scandinavia. *Danish Journal of Archaeology*, 7(1), 2–68.

<https://doi.org/10.1080/21662282.2018.1475891>

Schwarz, S., Skytte, L., & Rasmussen, K. (2013). Pre-Columbian treponemal infection in Denmark? - a paleopathological and archaeometric approach. *Heritage Science*, 1(1), 19.

<https://doi.org/10.1186/2050-7445-1-19>

Tesch, S. (2014). Skilda gravar, skilda världar – tidigkristna gravar, kyrkor, stadsgårdar och storgårdar i Sigtuna och i Mälaramrådet. I K. Olof & K. Jupiter (Red.), *Medeltida storgårdar -15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem* (s. 101–130). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Villumsen, S., Haase, K., Rose, H. A., & Thorfing, T. D. (2021). Bayesiansk kronologisk modellering som redskab i den lovpligtige arkæologi. *Kuml: årbog for Jysk Arkæologisk Selskab, 2021*, 217–245.

Zinglarsen, K. B. (2004). *Byens kulturlagsmodeller Om metoden bag kulturlagsmodeller og den praktiske anvendelse heraf i Odenses middelalderlige bykerne* [Upubliceret speciale]. Aarhus Universitet.